

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
UNIVERSITY OF PELLOPONNESE

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία»
Ειδίκευση «Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία»

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία
«Όψεις του ονείρου στην ποίηση του Άγγελου Σικελιανού»

Μεταπτυχιακός φοιτητής: Βλάχος Νικόλαος

A.M.: 1013201804001

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Κουτριάνου Ελένα

Συνεπιβλέποντες καθηγητές: Ανδρειωμένος Γιώργος & Καραβία Τίτικα

ΚΑΛΑΜΑΤΑ

Σεπτέμβριος 2020

Στον πατέρα μου,
που έγραψε τ' όνομά του στο νερό της θάλασσας!

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
Η σχέση του Σικελιανού με την φροϋδική ψυχανάλυση στον «Πρόλογο» του <i>Λυρικού Βίου</i>	8
<u>ΜΕΡΟΣ Α΄</u>	
Όψεις του ονείρου στην ποίηση του Σικελιανού:	
A.1 Τα οράματα του <i>Αλαφροΐσκιατου</i>	15
A.2 Όνειρο και αρχαία Ελλάδα: Η διέξοδος.....	20
A.3 Εικόνες του ονείρου	27
α) Η ποίηση συναντά την γλυπτική:	30
I) Η μορφή του Απόλλωνα στον «Γιάννη Κητς».....	30
II) Ο «Τύμβος» στις «Ραψωδίες του Ιονίου».....	39
III) Οι Στυμφαλίδες του Ηρακλή στα «Χώματα».....	44
β) <i>Ut pictura poesis</i> . Η «Αναδυομένη», το πορτρέτο του ονείρου.....	49
A.4 Το όνειρο στον «Διθύραμβο του ρόδου».....	54
<u>ΜΕΡΟΣ Β΄</u>	
Όνειρο και μεταφυσική στο έργο του Σικελιανού:	
B.1 Η έννοια του ποιητή — προφήτη της «Νέας θρησκείας».....	64
B.2 Η προφητεία στην «Ιερά Οδό».....	70
B.3 Η «προφητική μανία» στην «Σίβυλλα»	73
<u>ΜΕΡΟΣ Γ΄</u>	
Εκφάνσεις του ονείρου στην κοσμοθεωρία του Σικελιανού:	
Γ.1 Το ουτοπικό όραμα της «Δελφικής Προσπάθειας».....	81
Γ.2 Η εξάπλωση του ονείρου και το «Δελφικό Πανεπιστήμιο».....	87
Γ.3 Προμηθέας: Το σύμβολο του οράματος των «Δελφικών Εορτών»	90
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	95
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	104

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Σικελιανός Άγγελος	ΣΑ
Λυρικός Βίος	ΛΒ
Πεζός Λόγος	ΠΛ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, στην Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, στο Τμήμα Φιλολογίας στην Καλαμάτα, στο πλαίσιο του ΠΜΣ «Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία» με ειδίκευση στη «Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία». Σκοπός της είναι μέσα από την εμβάθυνση σε μία από τις σημαντικότερες λογοτεχνικές προσωπικότητες της Ελλάδας, τον ποιητή Άγγελο Σικελιανό, να αναδειχθεί η δημιουργική συνάντηση της λογοτεχνίας και της ψυχανάλυσης. Πρόκειται για δύο κλάδους συντριπτικά διαφορετικούς, καθώς η λογοτεχνία ανήκει στο πεδίο της τέχνης και η ψυχανάλυση στο επιστημονικό πεδίο. Το αρχαιότερο λογοτεχνικό αποτύπωμα συνιστούν τα ομηρικά έπη, ενώ η επιστήμη της ψυχανάλυσης θεμελιώθηκε στις αρχές του περασμένου αιώνα από τον Sigmund Freud.

Για την ψυχαναλυτική θεωρία αξίζει να σημειώσουμε ότι αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς επιστημονικούς κλάδους που θεμελιώθηκε τον 20^ο αι., εάν αναλογιστούμε την τεράστια επίδραση που έχει ασκήσει σε πολλούς επιστημονικούς τομείς, όπως στην ψυχιατρική και στην ψυχολογία. Ο ιδρυτής της ψυχαναλυτικής μεθόδου, μολονότι ανέπτυξε την εν λόγω θεραπευτική προσέγγιση ως μέσο κλινικής αντιμετώπισης των νευρώσεων, σύντομα διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής της σε κλάδους όπως η ανθρωπολογία, η φιλοσοφία, ακόμα και στο πεδίο της τέχνης¹. Από την διεύρυνση αυτή δεν θα μπορούσε να απουσιάζει η λογοτεχνία.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην καθηγήτριά μου, κα Ελένα Κουτριάνου, για την βοήθειά της στο δύσκολο έργο της καθοδήγησης και της εκπόνησης, τόσο της προπτυχιακής όσο και της παρούσας μεταπτυχιακής μου μελέτης, καθώς και στους συνεπιβλέποντες καθηγητές μου, την κα Τιτίκα Καραβία και τον κ. Γιώργο Ανδρειωμένο. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον διευθυντή της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λιβαδειάς, κ. Λεωνίδα Διαμαντή, ο οποίος συνεισφέρει τα μέγιστα εκ των καθηκόντων του σε φοιτητές της πόλης μου. Παράλληλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την πολύπλευρη στήριξή της κατά την διάρκεια των σπουδών μου, ενώ, τέλος, επιθυμώ να αφιερώσω

---

¹ Τάσος Μιχαηλίδης (2018) «Φρόντ και Λογοτεχνία: Η ψυχανάλυση ως μέθοδος ερμηνείας των λογοτεχνικών έργων», Πηγή: <https://www.academia.edu>. Ο πλήρης διαδικτυακός σύνδεσμος αναγράφεται στο τέλος της μελέτης στις «διαδικτυακές πηγές», επειδή είναι αρκετά εκτενής.

την έρευνά μου στον εκλιπόντα πατέρα μου, τον οποίο περιγράφει απόλυτα το ρητό του John Keats που αναφέρω στην δεύτερη σελίδα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της μελέτης είναι να παρουσιαστεί μια από τις πιο προφανείς συναντήσεις της λογοτεχνίας και της ψυχαναλυτικής θεωρίας μέσα από την ποίηση του Άγγελου Σικελιανού, εστιάζοντας παράλληλα στην έννοια του ονείρου, έτσι όπως αυτή ορίστηκε από τον θεμελιωτή της ψυχολογίας Sigmund Freud. Ο Freud αναφέρει στην *Ερμηνεία των Ονείρων* ότι ορισμένες ιδέες του ατόμου απωθούνται στο ασυνείδητο, επειδή δεν θεωρούνται κοινωνικά αποδεκτές, όπως λ.χ. η επιθυμία του αγοριού για την μητέρα του, δηλαδή το οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Ο αυστριακός γιατρός δανείστηκε τον όρο «Oedipus complex» από την τραγωδία του Σοφοκλή *Οιδίπους Τύραννος*, στην οποία ο πρωταγωνιστής σκοτώνει εν αγνοία του τον πατέρα του και νυμφεύεται τη μητέρα του. Ο Freud αποδίδει την ενέργεια αυτή στην απωθημένη επιθυμία του μικρού αγοριού να κατέχει ολοκληρωτικά τη μητέρα του, εκτοπίζοντας τον πατέρα του. Η ιδέα αυτή εξακολουθεί να επιβιώνει στο ασυνείδητο του ενήλικα². Οι ιδέες που απωθούνται στο ασυνείδητο είναι αυτές που τροφοδοτούν τα όνειρα.

Ωστόσο, ο πατέρας της ψυχανάλυσης προχώρησε περαιτέρω τη θεωρία του, ισχυριζόμενος ότι τα λογοτεχνικά έργα επιτελούν τον ίδιο ρόλο με τα όνειρα, δηλαδή αποτελούν τον χώρο στον οποίο εκπληρώνονται οι απωθημένες στο ασυνείδητο ιδέες του λογοτέχνη. Η λογοτεχνία και οι άλλες τέχνες (όπως για παράδειγμα η ζωγραφική και η γλυπτική που θα δούμε στη συνέχεια) αποτελούνται από τη φαντασιακή εκπλήρωση των επιθυμιών, οι οποίες είτε αντιτίθενται στην πραγματικότητα είτε αναστέλλονται από τα κοινωνικά πρότυπα της ηθικής και της ευπρέπειας³. Οι απαγορευμένες κυρίως σεξουαλικές επιθυμίες συγκρούονται με τη «λογοκρισία» και καταπνίγονται από αυτή στο ασυνείδητο του λογοτέχνη⁴. Μάλιστα, η διαδικασία, κατά την οποία οι απαράδεκτες σεξουαλικές ανήθικες ενορμήσεις διοχετεύονται στο ασυνείδητο, ονομάζεται σύμφωνα με τον Freud «μετουσίωση». Η τέχνη, η μουσική και η ποίηση μπορούν να θεωρηθούν μέσα τα οποία μετουσιώνουν και διοχετεύουν τις ενορμήσεις σε πολύτιμες δραστηριότητες προς όφελος της κοινωνίας, όπως είναι για παράδειγμα ένα μυθιστόρημα⁵.

---

² Μ. Η. Abrams (2010) *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων*, μτφρ. Δεληβοριά Γιάννα- Χατζηγιωάννου Σοφία, Αθήνα: Πατάκης, σ. 526.

³ Αυτ., σσ. 523-524.

⁴ Αυτ.

⁵ Στέλλα Βοσνιάδου (επιμ.) (2012) *Ψυχολογία*, μτφρ. Κοπάση Έλσα, Αθήνα: Gutenberg, σ. 623.

Στην περίπτωση του Σικελιανού δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητο το γεγονός ότι ο ποιητής εμφανίστηκε δυναμικά στα γράμματα το 1907 με τον *Αλαφροϊσκίωτο*, ενώ ο Freud είχε ήδη δημοσιεύσει την *Ερμηνεία των Ονείρων* το 1899. Μάλιστα, εάν λάβουμε υπόψιν μας την τεράστια απήχηση που είχαν οι ιδέες του Freud στην εποχή του, καθώς και το πόσο φιλομαθής υπήρξε ο Σικελιανός, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οι δύο αυτοί άνθρωποι της διάνοησης και του πνεύματος συναντήθηκαν. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν ορισμένες ενδείξεις στον πρόλογο του *Λυρικού Βίου* που υποδεικνύουν ότι ο Σικελιανός επηρεάστηκε από την ψυχαναλυτική θεωρία. Επιπλέον, στις δύο αυτές προσωπικότητες εντοπίζουμε ένα κοινό σημείο, το οποίο απασχόλησε αμφότερους. Πρόκειται για το όνειρο, το οποίο κατέχει ισχύουσα θέση στο ποιητικό σύμπαν του Σικελιανού, αλλά και στην ψυχαναλυτική θεωρία του αυστριακού ψυχαναλυτή.

Παράλληλα, είναι αξιοσημείωτο ότι παρά την εξέχουσα θέση που κατέχει στη σικελιανική ποίηση, αποτελεί μια έννοια που δεν έχει μελετηθεί συστηματικά μέχρι τώρα. Γι' αυτόν το λόγο ευελπιστούμε ότι η έρευνά μας για το όνειρο στον Σικελιανό θα συμβάλει σε κάποιο βαθμό στη φιλολογική έρευνα για το έργο του ποιητή. Πιο συγκεκριμένα, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο η έννοια του ονείρου αναπτύσσεται μέσα στο ποιητικό του έργο, από τα πρώιμα μέχρι τα ωριμότερα έργα του. Το όνειρο στη σικελιανική ποίηση συνδέεται άμεσα με το όραμα της «Δελφικής Προσπάθειας», δηλαδή της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος⁶.

Επιπλέον, θα έχουμε ως κεντρικό σημείο αναφοράς την θεωρία ερευνητών που προβάλλουν τον Σικελιανό ως τον ποιητή-προφήτη των Ελευσίνιων μυστηρίων, ο οποίος μυεί τους αναγνώστες του στα «απόρρητα» κοσμικά μυστήρια μέσα από τους στίχους του⁷. Ο ποιητής επιχειρεί μέσα από το έργο του να αναδείξει τη συνέχιση του ελληνισμού, αλλά και τις πνευματικές αρχές που τον εξύψωσαν κατά την αρχαιότητα⁸. Στο σημείο αυτό θα ήταν καλό να παρακολουθήσουμε τα πρώτα δείγματα «συνάντησης» του ποιητή με τον ψυχαναλυτή στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*.

---

⁶ Anastasia Psoni (2018) *The Image of the Feminine in the Poetry of W. B. Yeats and Angelos Sikelianos*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, σσ. 398-399. Την σύνδεση του ονείρου με την Δελφική Ιδέα και την προσπάθεια αναβίωσής της στο παρόν επισημαίνει και η Anastasia Psoni, σύμφωνα με την οποία το ίδιο όνειρο οραματιζόταν και η πρώτη σύζυγος του ποιητή, Εύα Πάλμερ.

⁷ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 6.

⁸ Λία Παπαδάκη (1995) *Το εφηβικό πρότυπο και η Δελφική Προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού*, Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε. Ι. Ε., σ. 92.

Η σχέση του Σικελιανού με την φροϋδική ψυχανάλυση στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*

Ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* αποτελεί ένα είδος ποιητικής και μύησης, το οποίο συνεισφέρει στην ευρύτερη κατανόηση του έργου του «και σ' όσους ξέρουν κάπως την πορεία της ποίησής μου και σ' αυτούς που την αγνοούνε, σαν κεφάλαιο που, αν και οργανικά αλληλένδετο με το έργο μου, είναι άλλο τόσο στην πνευματική του ουσία απρόσωπο και γενικά “ανθρωπολογικό”»⁹. Με απλά λόγια, θα λέγαμε ότι αποτελεί ένα είδος ιδεολογικού μανιφέστου που είναι ικανό να εισάγει τον αναγνώστη στα σκοτεινά σημεία της ποίησής του. Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1942 στη *Νέα Εστία* και προκάλεσε συζητήσεις και αρνητικά σχόλια¹⁰. Ωστόσο, παρά τις αρνητικές αντιδράσεις, στο έργο αυτό διαφαίνονται και ορισμένες από τις σημαντικότερες αρχές του ποιητή. Ο Σικελιανός ορίζει εδώ τον «αυθεντικό Ποιητή», ο οποίος έχει «την επίγνωση του δημιουργικού εαυτού, να 'χει κερδίσει θετικά το νόημα της Διάρκειάς του, ως Συνείδησης βγαλμένης από την καρδιά του, από τον ίδιο αυτόν, ποιητικά και υπεύθυνα “βεβιωμένου”»¹¹.

Η φράση αυτή θα μπορούσε να συσχετιστεί με την άποψη του Freud ότι ένα έντονο βίωμα του παρόντος αφυπνίζει στον συγγραφέα την ανάμνηση ενός παλαιότερου, συνήθως παιδικού βιώματος¹². Ο ίδιος ο Freud έθεσε τις βάσεις της εφαρμογής της θεωρίας του ως τρόπου ερμηνείας της λογοτεχνίας. Αυτό σημαίνει ότι η φροϋδική θεωρία και ψυχαναλυτική μέθοδος θα μπορούσε να λειτουργεί ως τρόπος κατανόησης και εμβάθυνσης στον ψυχισμό του συγγραφέα, γεγονός που συμερίζεται και ο Σικελιανός στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*. Ο δημιουργός μετατρέπει τις φαντασιακές εκπληρώσεις της επιθυμίας σε έργο τέχνης¹³.

Επιπροσθέτως, όπως αναφέραμε προηγουμένως, ο Σικελιανός στον «Πρόλογο» παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά που διαθέτει ο «Ποιητής, ο Στοχαστής, ο Μυστικός»,

---

⁹ Άγγελος Σικελιανός (2008) *Λυρικός Βίος*, τόμ. Α', φιλολογική επιμ. Σαββίδης, Γ. Π., Αθήνα: Ίκαρος, σ. 10. Στο εξής το όνομα του ποιητή θα αναγράφεται με την συντομογραφία ΣΑ. Ομοίως και το έργο του *Λυρικός Βίος* με την συντομογραφία ΑΒ, καθώς και ο *Πεζός Λόγος* με την συντομογραφία ΠΛ. Επίσης, κάθε φορά που χρησιμοποιούμε στίχους από τα ποιήματα ή χωρία από τα πεζά έργα του ποιητή, τα μετατρέπουμε στο μονοτονικό σύστημα.

¹⁰ Κώστας Στεργιόπουλος (1990) *Η Ελληνική Ποίηση Γ'- Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ', Αθήνα: Σοκόλης, σ. 86.

¹¹ ΣΑ (2008) ΑΒ, τόμ. Α', ό.π., σ. 11.

¹² Sigmund Freud (2017) *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, μτφρ. Μυλωνά Νίκη, Αθήνα: Νίκας, σ. 20.

¹³ Αυτ.

δηλαδή ένας σπουδαίος λογοτέχνης, και θεωρεί ότι το βασικό στοιχείο του είναι η επίγνωση του «δημιουργικού εαυτού», η οποία προκύπτει από την «Συνείδηση βγαλμένη από την καρδιά του, από τον ίδιο αυτόν, ποιητικά και υπεύθυνα “βεβιωμένου”»¹⁴. Αυτή η σκέψη του Σικελιανού θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απάντηση στην απορία του Freud «από πού αντλεί ο συγγραφέας»¹⁵. Πιο συγκεκριμένα, ο ιδρυτής της ψυχανάλυσης αναρωτιέται «από τι πηγές αντλεί το υλικό του το παράξενο αυτό ον, ο δημιουργικός συγγραφέας και πώς καταφέρνει να μας εντυπωσιάσει. Ακόμα και η πιο διορατική κατανόηση για το τι επιτρέπει στο συγγραφέα να επιλέγει το υλικό του και να το μεταμορφώνει σε δημιουργική φαντασία δεν θα μας βοηθούσε ποτέ να γίνουμε κι εμείς δημιουργικοί συγγραφείς».

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να παραλληλίσουμε τις σκέψεις του Σικελιανού και του Freud με έναν φανταστικό διάλογο ανάμεσά τους, καθώς οι θεωρίες τους φαίνεται σε ορισμένα σημεία όχι μόνο να συγκλίνουν, αλλά και να ολοκληρώνουν η μία θεωρία την άλλη. Αναλυτικότερα, στο ερώτημα του Freud «από πού αντλεί ο συγγραφέας» θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο λευκαδίτης ποιητής απαντάει με τρόπο αλληγορικό, αναφερόμενος σε έννοιες – σύμβολα, όπως για παράδειγμα η «Συνείδηση βγαλμένη από την καρδιά του», τα οποία είναι δυσνόητα. Για τον λόγο αυτό ο ποιητικός λόγος του Σικελιανού θεωρείται από τους επικριτές του σκοτεινός και δύσκολος στην κατανόηση¹⁶.

Επιπλέον, οφείλουμε να σημειώσουμε την πρώτη εμφάνιση της έννοιας του ονείρου στην σικελιανική ποίηση, η οποία μάλιστα λανθάνει, δηλαδή δεν εμφανίζεται άμεσα. Σύμφωνα με τον Freud, ο λογοτέχνης αντλεί το υλικό του από παλαιότερα βιώματα που έρχονται στην επιφάνεια με μια αφορμή του παρόντος, η οποία αφύπνισε μια μεγάλη επιθυμία του ατόμου. Από εκεί γυρίζει πίσω στην ανάμνηση ενός προηγούμενου βιώματος, κατά κανόνα παιδικού, όπου η συγκεκριμένη επιθυμία είχε εκπληρωθεί και δημιουργεί τώρα μια κατάσταση που αφορά το μέλλον και αντιπροσωπεύει την εκπλήρωση αυτής της επιθυμίας. Δημιουργεί δηλαδή μια ονειροπόληση ή φαντασίωση¹⁷. Στην περίπτωση του Σικελιανού αυτό ίσως υποδηλώνει ότι οι βασικές έννοιες του «Προλόγου» «βεβιωμένο» και «αυθεντικού Ποιητή», συνιστούν μία παλιά, βιωμένη ανάμνηση, η οποία τροφοδοτεί την ποιητική του. Κατά

¹⁴ ΣΑ (2008) *ΛΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 11.

¹⁵ Πέτρος Χαρτοκόλλης (1999) *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 9.

¹⁶ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 243.

¹⁷ Sigmund Freud (2017) *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 15.

συνέπεια το βίωμα αυτό ίσως συνιστά τον δημιουργικό χώρο ονειροπόλησης του ποιητή.

Παράλληλα, ένας ακόμη βασικός άξονας της θεωρίας του «Προλόγου» του *Λυρικού Βίου* έχει να κάνει με την δημιουργία της «συνείδησης». Μάλιστα, τον πρωταγωνιστικό ρόλο αυτής της έννοιας στο έργο του Σικελιανού επιβεβαιώνουν οι πέντε ποιητικές συνθέσεις υπό τον τίτλο «Η συνείδηση: της γης μου, της φυλής μου, της γυναίκας, της πίστης και της προσωπικής δημιουργίας», οι οποίες ανήκουν στον «*Πρόλογο στη ζωή*». Στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου* ο ποιητής καθιστά σαφές ότι τα έργα του αποτελούν «χνάρια της υπαρξιακής διαλεκτικής πορείας της ψυχής του, προς την κεντρική κατάκτηση μιας «ενιαίας και μείζονος» συνείδησης της Ζωής»¹⁸. Αυτό σημαίνει ότι ο δημιουργός αξιοποιεί τα αισθητηριακά δεδομένα που προσλαμβάνει από τον κόσμο και δημιουργεί με αυτόν τον τρόπο ένα είδος αντίληψης, η οποία αντανακλάται στα ποιήματά του.

Και ο Freud επισημαίνει ότι όλες οι αισθητηριακές αντιλήψεις, τόσο οι εξωτερικές όσο και οι εσωτερικές, είναι συνειδητές¹⁹. Συγχρόνως, οι εσωτερικές διεργασίες αντιπροσωπεύουν «μετακινήσεις ψυχικής ενέργειας» που συμβαίνουν στο εσωτερικό του ατόμου καθώς αυτή η ενέργεια βαίνει προς την πράξη²⁰. Ωστόσο, ο ιδρυτής της ψυχανάλυσης εμμένει στην θεωρία αυτή προσθέτοντας ότι οι εσωτερικές αυτές διεργασίες συνδέονται με λεκτικές παραστάσεις²¹. Στη περίπτωση του Σικελιανού συμβαίνει ακριβώς αυτό: οι εσωτερικές διεργασίες εκφράζονται με λεκτικές παραστάσεις, δηλαδή τον ωθούν να εμπνέεται και να γράφει ποιήματα. Το αξιοσημείωτο εδώ είναι ότι και ο Σικελιανός στον «Πρόλογο» αναφέρεται στην «Εσωτερικότητα του Ποιητή»²², η οποία καθορίζει την «αυθεντικότητα» του δημιουργού και διαχωρίζει τον ποιητή από τον «Ποιητή» ανάλογα με το κύρος του. Πρόκειται για μεγάλη ταύτιση των θεωριών των δύο προσωπικοτήτων που μελετάμε, ή μάλλον ορθότερα, πρόκειται για μία ακόμη ένδειξη ότι ο Σικελιανός επηρεάστηκε σε σημαντικό βαθμό από τον Freud.

Οι απόψεις του ποιητή και του ψυχαναλυτή φαίνεται να συγκλίνουν τόσο, ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι ο Σικελιανός ενσωμάτωσε δημιουργικά την ψυχαναλυτική θεωρία στο έργο του. Ενδεχομένως αφενός προσέλαβε την θεωρία του

¹⁸ ΣΑ (2008) *ΛΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 12.

¹⁹ Sigmund Freud (2008) *Το εγώ και το αυτό*, μτφρ. Παναγιωτοπούλου Δανάη, Αθήνα: Πλέθρον, σ. 38.

²⁰ Αυτ.

²¹ Αυτ.

²² ΣΑ (2008) *ΛΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 11.

Freud στο έργο του, αλλά από την άλλη έδωσε την δική του εκδοχή την δική του κοσμοαντίληψη. Πιο συγκεκριμένα, ο δημιουργός στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου* κάνει λόγο για την «αισθαντική ψυχή» και την «ψυχή του Κόσμου»²³. Πρόκειται για δύο έννοιες που σύμφωνα με τον ποιητή είναι πολύ υψηλές και ανώτερες να κατανοηθούν από τον μέσο άνθρωπο και μόνο ο «Ποιητής, ο Στοχαστής, ο Μυστικός» μπορεί να το επιτύχει. Η βασική γραμμή προσανατολισμού στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου* είναι η «πίστη στην ενότητα, την σφαιρικότητα του παντός» και στη συνεργασία της «αισθαντικής ψυχής», δηλαδή της ψυχής του ποιητή με το «κέντρο του παντός»²⁴.

Ο Σικελιανός εδώ θα μπορούσε να συμπληρώνει την ψυχαναλυτική θεωρία, σύμφωνα με την οποία ο λογοτέχνης αντλεί το υλικό της γραφής του από τις εσωτερικές διεργασίες²⁵. Βέβαια, υπάρχει και η άποψη ότι ο Σικελιανός συνδέει την «εσωτερικότητα» με τον υπερρεαλισμό έχοντας δύο άξονες αναφοράς, έναν άμεσα ορατό, τη δική του δηλαδή αντίληψη για την ποίηση, και έναν υπονοούμενο, τον Ρομαντισμό²⁶. Μάλιστα, πιστεύει πως ο «αυθεντικός ποιητής» αξιοποιεί τις εσωτερικές του διεργασίες προκειμένου να φτάσει στην ολότητα, δηλαδή να συνδέεται το ψυχικό του κέντρο με το κέντρο του παντός²⁷. Για αυτόν τον λόγο χαρακτηρίζει την ψυχή του ποιητή «αισθαντική», επειδή μπορεί να εναρμονίζεται με την ψυχή του σύμπαντος, με αποτέλεσμα να φτάνει στην τελειότητα ή στην ολότητα. Ο δημιουργός επιθυμεί την ολότητα έτσι όπως την αντίκρυσαν οι αρχαίοι στον μύθο, και έτσι όπως την αναζήτησε στα αρχαιοελληνικά κέντρα, την Ελευσίνα, την Ολυμπία και τους Δελφούς²⁸.

Με βάση τα παραπάνω, η έρευνά μας βασίζεται στις διάφορες εκφάνσεις που προσλαμβάνει το όνειρο στην σικελιανική ποίηση. Ορισμένες φορές εντοπίζεται υποσυνείδητα, όπως στον *Αλαφροϊσκιωτο*. Αντίθετα, σε διαφορετική περίπτωση εκδηλώνεται αυτούσιο στην ποίηση μέσα από εικόνες και αναδύεται με την μορφή συμβόλου όπως στην «Αναδυομένη», η οποία συνιστά την περιγραφή ενός πίνακα ζωγραφικής· άλλοτε η έννοια του ονείρου συνδέεται με την μεταφυσική του έργου του, ενώ σε κάποιες άλλες περιπτώσεις το όνειρο ανιχνεύεται στην κοσμοθεωρία του

---

²³ Αυτ., σσ. 12-13.

²⁴ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 237.

²⁵ Ο.π., σσ. 11-13.

²⁶ Δημήτρης Αγγελάτος, «Ο Άγγελος Σικελιανός και το Ρομαντικό πρίσμα αντίληψής του για τον Υπερρεαλισμό», Πηγή:

http://www.phil.uoa.gr/fileadmin/phil.uoa.gr/uploads/Tomeas_MNEF/Publications/Aggelatos_pub/Angelatos_articles/Symm.-arithm.36__2005_.pdf, Ημ. πρόσβασης: 7-7-2020, σ. 10 pdf.

²⁷ Αυτ., σ. 14.

²⁸ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 238.

ποιητή και πιο συγκεκριμένα κρύβεται ως ενδόμυχη επιθυμία στο ουτοπικό όραμα της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος, το οποίο συνιστά βασικό συστατικό της κοσμοαντίληψης του ποιητή.

Για τον λόγο αυτό η μελέτη χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζονται οι όψεις του ονείρου στην ποιητική του Σικελιανού. Σε αυτό παρακολουθούμε την πορεία επεξεργασίας του ονείρου στην ποίησή του, η οποία ορισμένες φορές αποτυπώνεται με εικόνες, όπως στην «Αναδυομένη», ή σε άλλες περιπτώσεις εκφράζεται μέσα από την περιγραφή ενός αγάλματος, όπως για παράδειγμα στον «Τύμβο». Ωστόσο, πριν γίνει αναφορά σε αυτά τα έργα, προηγείται η ανάλυση του ποιήματος που φέρει τον τίτλο «Ύμνος στην Ελένη», στον οποίο ο ίδιος ο δημιουργός αποκαλύπτει ποιητικά το όνειρό του. Μάλιστα, το συνδέει με την αρχαία Ελλάδα. Ακολούθως, στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η σχέση του ονείρου με την μεταφυσική. Εδώ παρατηρούμε ότι το όνειρο συνδέεται με την έννοια της προφητείας, όπως συμβαίνει στην «Ιερά Οδό» και στη *Σίβυλλα*. Πιο συγκεκριμένα, ο Σικελιανός φαίνεται να προβάλλει στα έργα αυτά την αισιόδοξη προφητεία του, ότι το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης θα εκπληρωθεί κάποια στιγμή στο μέλλον. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος μελετάται η έννοια του ονείρου έτσι όπως αυτή ανιχνεύεται στην κοσμοθεωρία του, και πιο συγκεκριμένα στην «Δελφική Ιδέα» και στην προσπάθειά του να αναβιώσει στους Δελφούς μια σύγχρονη πνευματική αμφικτιονία. Τέλος, στα συμπεράσματα συγκεντρώνονται τα βασικά σημεία της έρευνάς μας.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Όψεις του ονείρου στην ποιητική του Σικελιανού

A.1 Τα οράματα του *Αλαφροϊσκιωτου*

Στο προηγούμενο κεφάλαιο επιχειρήσαμε μία γενική επισκόπηση στην επιρροή που ίσως άσκησε η ψυχαναλυτική θεωρία του Freud στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*, και εντοπίσαμε την παρουσία του ονείρου στο δοκίμιο αυτό. Η έννοια του ονείρου, όμως, είναι σύνθετη στο έργο του Σικελιανού. Άλλοτε ανιχνεύεται «κρυμμένη», όπως στον «Πρόλογο» που εξετάσαμε, και άλλοτε εμφανίζεται άμεσα. Αποτελεί μια περίπλοκη έννοια, η οποία γεννιέται συγχρόνως με την πρώτη δυναμική εμφάνιση του Σικελιανού στην ποίηση, με την ποιητική σύνθεση του *Αλαφροϊσκιωτου* που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1909.

Η ανανέωση της εσωτερικής πνοής και η ρυθμική κίνηση του απελευθερωμένου στίχου υπήρξαν οι σημαντικότερες αρετές και καινοτομίες, χάρη στις οποίες αναγνωρίστηκε ο νεαρός τότε Σικελιανός ως ένας πολλά υποσχόμενος ποιητής²⁹. Ωστόσο, το αξιοσημείωτο εδώ δεν αποτελούν τα πρωτοφανή για την εποχή χαρακτηριστικά του έργου, αλλά η επιλογή του τίτλου «Αλαφροϊσκιωτος», η οποία προέρχεται από τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* του Σολωμού. Άλλωστε είναι αδιαμφισβήτητη η σχέση του Σικελιανού με την παράδοση της Επτανησιακής Σχολής, και πιο συγκεκριμένα η σχέση διαδοχής του με τον Διονύσιο Σολωμό³⁰. Η επιλογή, λοιπόν, αυτή δεν είναι καθόλου τυχαία, καθώς ο ποιητής επιδιώκει να ανασύρει ή και να αναδείξει το βασικό στοιχείο του Αλαφροϊσκιωτου του Σολωμού. Ο *Αλαφροϊσκιωτος* είναι ο εμπνευσμένος, ο άνθρωπος-που βλέπει οράματα³¹. Πρόκειται για την πρώτη έκδηλη εμφάνιση του ονείρου στην ποίηση του Σικελιανού, ή και για τα πρώτα στάδια της γέννησης της έννοιας του ονείρου. Το όνειρο εδώ συνδέεται με την παρεμφερή έννοια του οράματος.

Παράλληλα, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι υπάρχει το ενδεχόμενο ταύτισης ανάμεσα στον *Αλαφροϊσκιωτο* και το ίδιο το ποιητικό υποκείμενο. Όπως ομολόγησε ο ίδιος ο Σικελιανός, ο ποιητής ζει σε μυστικούς δεσμούς με το Παν³², αυτό σημαίνει ότι αισθάνεται πως διαθέτει μια παραπάνω αίσθηση, αυτή που του επιτρέπει να βλέπει όσα δεν μπορούν να δουν οι κοινοί άνθρωποι. Για τον Freud η τάση του ατόμου να βλέπει οράματα συνιστά χαρακτηριστικό των μονίμως ψυχωτικών ανθρώπων. Ο θεμελιωτής

²⁹ Κώστας Στεργιόπουλος (1990) *Η Ελληνική Ποίηση Γ΄ - Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ΄, ό.π., σ. 86.

³⁰ Αθηνά Βογιατζόγλου (2005) *Η γένεση των πατέρων – Ο Σικελιανός ως διάδοχος των εθνικών ποιητών*, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 12-13.

³¹ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 236.

³² Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 337.

της ψυχανάλυσης στην *Ερμηνεία των ονείρων* παρατήρησε ότι υπάρχει εσωτερική συγγένεια μεταξύ ονείρου και πνευματικής ταραχής. Μάλιστα, ο Freud προκειμένου να εξηγήσει την τάση αυτή επικαλείται την ρήση του Kant «Ο τρελός είναι ένας ονειρευόμενος στην αγρύπνια»³³. Αυτή ακριβώς η φράση θα μπορούσε να περιγράψει την συμπεριφορά του Αλαφροΐσκιωτου να βλέπει μπροστά του οράματα την στιγμή που είναι ξύπνιος.

Βέβαια, στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε ότι όταν ο Freud κάνει λόγο για πνευματική διαταραχή που φτάνει στα όρια της τρέλας, δεν αναφέρεται σε λογοτεχνικό χαρακτήρα, αλλά σε υπαρκτά πρόσωπα. Γι' αυτόν τον λόγο, τα οράματα που βλέπει ο σολωμικός χαρακτήρας του Αλαφροΐσκιωτου, και τα οποία φαίνεται να βιώνει και το ποιητικό υποκείμενο, δεν χαρακτηρίζουν τον ίδιο τον ποιητή, εάν λάβουμε υπόψιν μας τα βιογραφικά στοιχεία του Σικελιανού που γνωρίζουμε. Θα αποτελούσε, λοιπόν, σφάλμα ή βεβιασμένο συμπέρασμα να χαρακτηριστεί ο ποιητής ψυχωτικός. Ο Σικελιανός στον *Αλαφροΐσκιωτο* συσσωρεύει ένα πλήθος από άμεσες εμπειρίες που τις ένιωσε κατά τα εφηβικά του χρόνια στις περιηγήσεις του στην φύση της Λευκάδας³⁴, αξιοποιώντας μάλιστα τις αισθήσεις του. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο Freud θεωρεί ότι στα πεδία της όρασης και της ακοής βρίσκουμε τις περισσότερες παραισθήσεις και ψευδαισθήσεις³⁵.

Επιπλέον, ο Freud προχωράει περαιτέρω την ανάλυσή του και τονίζει ότι το όνειρο παρέχει αυτό που αρνείται η πραγματικότητα σε όσους υποφέρουν από σωματικές και πνευματικές παθήσεις³⁶. Όμως, στην περίπτωση του *Αλαφροΐσκιωτου* συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο. Το όνειρο παρέχει αυτό που αρνείται η πραγματικότητα όχι, όμως, εξαιτίας κάποιας πνευματικής πάθησης του ατόμου, αλλά χάρη στην πνευματική του διαύγεια. Ο περίφημος στίχος του «Πόρφυρα» του Σολωμού «Πάντ' ανοιχτά, πάντ' άγρυπνα, τα μάτια της ψυχής μου»³⁷ μπορεί να περιγράψει την περίπτωση του Σικελιανού. Για τον λευκαδίτη ποιητή η ικανότητά του να «συνομιλεί» με την φύση στην σύνθεση του *Αλαφροΐσκιωτου* δεν αποτελεί προϊόν ψυχωτικής

---

³³ Σίγκμουντ Φρόυντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, μτφρ. Αναγνώστου Λευτέρης, Αθήνα: Επίκουρος, σ. 102.

³⁴ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 236.

³⁵ Σίγκμουντ Φρόυντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, ό.π., σ. 103.

³⁶ Αυτ.

³⁷ Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, από τα *Ποιήματα*, Ίκαρος 1961, Πηγή: http://www.snhell.gr/anthology/content.asp?id=432&author_id=47, Ημ. πρόσβασης: 24-6-2020.

συμπεριφοράς με την αρνητική έννοια, αλλά απεναντίας συνιστά τον χαρακτήρα μιας «άσκησης βαθιάς και ευλαβικής»³⁸, η οποία προϋποθέτει πνευματική εγρήγορση.

Επιπροσθέτως, ένα ακόμη σημείο από τον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου* που αξίζει ιδιαίτερης προσοχής αποτελεί η παραδοχή του ποιητή ότι η πρώτη σημαντική του σύνθεση οφείλεται στην ιδιαίτερη σχέση που ανέπτυξε ο ίδιος στα παιδικά του χρόνια με την φύση: «από την πρώτη λοιπόν ώρα που προχώρησα το βήμα μου στην έκταση της γης, κι από την πρώτη μαύρη έναστρη νύχτα όπου αντίκρυσσα παιδί η Ιδέα της Φύσης υπήρξε η αιώνια ωδινόμενη στο κέντρο των πλασμάτων όλων κοσμογονική αισθαντική Ψυχή», και λίγο παρακάτω: «η Ιδέα της Φύσης, κι απ' τα πρώτα παιδικά μου χρόνια, αποκαλύφθηκε διαισθητικά βαθιά μου»³⁹. Παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι βασικές αρχές που διέπουν διαχρονικά την σικελιανική ποίηση, όπως είναι για παράδειγμα η «αισθαντική Ψυχή», σύμφωνα με τον ίδιο τον δημιουργό διαμορφώθηκαν ήδη στην παιδική του ηλικία.

Όπως είναι φυσικό, η αναφορά του Σικελιανού στην παιδική ηλικία μας παραπέμπει στην θεωρία του Freud για το παιχνίδι. Σύμφωνα με τον τελευταίο, κάθε παιδί που παίζει φέρεται σαν ένας λογοτέχνης, καθώς δημιουργεί έναν δικό του κόσμο, και μάλιστα τον παίρνει πολύ στα σοβαρά, δηλαδή τον επενδύει με μεγάλες ποσότητες συναισθήματος, ενώ παράλληλα τον διαχωρίζει από την πραγματικότητα⁴⁰. Άρα, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η καλλιτεχνική έκφραση συνεχίζει κατά κάποιον τρόπο την ενασχόληση των παιδιών με το παιχνίδι. Εδώ ο Freud προχωράει τον συλλογισμό του για το παιχνίδι συνδέοντάς το με το λογοτεχνικό έργο και την ονειροπόληση.

Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η έμφαση που δίνει ο συγγραφέας στις παιδικές του αναμνήσεις, απορρέει από την υπόθεση ότι, όπως και η ονειροπόληση, έτσι και ένα λογοτεχνικό έργο αποτελεί συνέχεια και υποκατάστατο του άλλοτε παιδικού παιχνιδιού⁴¹. Για τον Freud το παιχνίδι φαίνεται να σχετίζεται με τη μίμηση και την παράσταση, καθώς το παιχνίδι κατευθύνεται από επιθυμίες, και ιδιαίτερα από την επιθυμία του παιδιού να γίνει ενήλικος. Το παιδί παίζει πάντα τον μεγάλο, μιμείται στα παιχνίδια του ό,τι έχει μάθει για τους ενήλικες. Άρα, το παιχνίδι θεωρείται ως

³⁸ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 236.

³⁹ ΣΑ (2008) *ΛΒ*, τόμ. Α', σ. 18.

⁴⁰ Sigmund Freud (2017) *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 10.

⁴¹ Αυτ., σ. 21.

δραστηριότητα προορισμένη να κατορθώνει μια μη ικανοποιητική πραγματικότητα μέσω της φαντασιακής παράστασης⁴².

Στην περίπτωση του Σικελιανού αυτό σημαίνει ότι, ακολουθώντας πάντα τον ιδρυτή της ψυχανάλυσης, ο ποιητής προχώρησε στη σύνθεση του *Αλαφροΐσκιωτου* χάρη στην υποσυνείδητη επιθυμία του να αναβιώσει τις παιδικές του αναμνήσεις, οι οποίες έχουν άμεση σχέση με την φύση της Λευκάδας⁴³. Μια τέτοια τάση επιβεβαιώνει και ο Freud, καθώς πιστεύει ότι το άτομο δεν μπορεί να παραιτηθεί από μία ηδονή που βίωσε κάποτε. Αυτό που μοιάζει με παραίτηση, στην πραγματικότητα είναι ο σχηματισμός ενός υποκατάστατου⁴⁴. Με τον ίδιο τρόπο που το παιδί μεγαλώνοντας σταματάει να παίζει, δεν παραιτείται από τίποτα άλλο πέρα από την ιδιαίτερη σύνδεση με τα πραγματικά αντικείμενα. Αντί να παίζει, τώρα πλέον φαντασιώνεται και δημιουργεί τις λεγόμενες ονειροπολήσεις⁴⁵.

Παράλληλα, ο συγγραφέας της *Ερμηνείας των ονείρων* τονίζει ότι το υλικό που συνθέτει το περιεχόμενο του ονείρου προέρχεται κατά ένα μέρος από τα βιώματα, τα οποία βρίσκονται στην μνήμη, και έτσι αναπαράγονται στο όνειρο⁴⁶. Αυτό ενισχύει την άποψή μας ότι τα βιώματα που αποκόμισε ο ποιητής στα νεανικά του χρόνια από την λευκαδίτικη φύση, επανέρχονται συνεχώς στη μνήμη του και ως εκ τούτου αντανακλώνται στην ποίησή του, και ιδιαίτερα στην πρώτη του σημαντική σύνθεση, τον *Αλαφροΐσκιωτο*. Μάλιστα, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το όνειρο στην σύνθεση αυτή προσεγγίζει την έννοια του οράματος, καθώς ορισμένες φορές εμφανίζεται αυτούσιο όπως στο ποίημα «Ο ασφοδελώνας»: *Και μες στον ύπνο, δίπλα μου,/ σα μια πηγή ν' ανάβρυνε/ κ' εγώ, ω τ' ολόδροσο όνειρον!*⁴⁷. Ομοίως, το όνειρο εκδηλώνεται στο ποίημα «Ο γιάλος με τα γελάδια»: *λαγοκοιμάται τ' όνειρο το τρίσβαθο του ανθρώπου [...] λαγοκοιμάται τ' όνειρο με διάπλατα τα μάτια*⁴⁸. Στις περιπτώσεις αυτές παρατηρούμε ότι το όνειρο παρουσιάζεται απλώς σαν κατάσταση, δηλαδή ο δημιουργός δεν μας περιγράφει την ονειροπόλησή του, και γι' αυτό δεν γίνεται να εξεταστεί ψυχαναλυτικά.

⁴² Βασίλης Καλλιπολίτης (επιμ.) (1990) *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα: Εξάντας, σ. 72.

⁴³ Γιώργος Θεοτοκάς, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), επιμ. Καψωμένος Ερατοσθένης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 116.

⁴⁴ Sigmund Freud (2017) *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 12.

⁴⁵ Αυτ., σ. 12.

⁴⁶ Φρόντ Σίγκμουντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, ό.π., σ. 34.

⁴⁷ ΣΑ (2008) *ΑΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 152.

⁴⁸ Αυτ., σ. 183.

Ακόμη, ο Freud έχει ορισμένες επιφυλάξεις για την σχέση του ονείρου και της μνήμης. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η σχέση αυτή πρέπει να αναζητείται με προσοχή, καθώς σε πολλές περιπτώσεις είναι δυνατό να παραμένει για μεγάλο χρονικό διάστημα κρυμμένη⁴⁹. Μία τέτοια περίπτωση ίσως αποτελεί και το όνειρο στη σικελιανική ποίηση, δηλαδή δεν εμφανίζεται έκδηλα εξ αρχής με την πρώτη ποιητική του δημιουργία, αλλά ίσως λανθάνει στο υποσυνείδητο του ποιητή. Η υποσυνείδητη παρουσία του ονείρου στον Σικελιανό θα γίνει συνειδητή από το 1915 όταν ο ποιητής θα δημοσιεύσει τις «Συνειδήσεις» του *Προλόγου στη ζωή*.

---

⁴⁹ Αυτ., σ. 34.

Α.2 Όνειρο και αρχαία Ελλάδα: Η διέξοδος

Στο κεφάλαια που προηγήθηκαν αναφερθήκαμε στην επιρροή που άσκησε η ψυχαναλυτική θεωρία του Freud στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*, και εντοπίσαμε το πρώτο ίχνος της έννοιας του ονείρου, στο δοκίμιο αυτό. Στη συνέχεια ανιχνεύσαμε την πρώτη εμφάνιση του ονείρου στην ποίηση του Σικελιανού, η οποία διαφαίνεται στην πρώτη σημαντική σύνθεσή του, τον *Αλαφροϊσκιωτο*. Η έννοια του ονείρου είναι σύνθετη. Στην αρχή της ποιητικής του πορείας ανιχνεύεται υποσυνείδητη ή «θολή», όπως στον *Αλαφροϊσκιωτο*. Σταδιακά όμως αρχίζει να επεκτείνεται και να εμφανίζεται αυτούσια ή αλλιώς «συνειδητά». Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί και ο *Πρόλογος στην Ζωή*, ο οποίος δημοσιεύτηκε από το 1915 μέχρι το 1917⁵⁰.

Πρόκειται για μία πολύ δημιουργική περίοδο της ζωής του, η οποία αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην πορεία που επρόκειτο να ακολουθήσει. Ήταν τότε που ο ποιητής, απογοητευμένος από την παρακμή της εποχής του, αναζήτησε την πνευματική «ταυτότητα» της σύγχρονης Ελλάδας. Ο Σικελιανός δεν καθυστέρησε να στραφεί στον αρχαίο ελληνικό μύθο. Ο ποιητής απέναντι στον «κομματιασμένο» σημερινό κόσμο ποθεί την ολότητα, έτσι όπως αυτή αναπτύχθηκε στα αρχαία ελληνικά κέντρα⁵¹. Την απογοήτευση αυτή στον σύγχρονο άνθρωπο περιγράφει ο Freud στο βιβλίο του *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*. Όπως υποδηλώνει και ο τίτλος του έργου, εδώ υποστηρίζει ότι ο σύγχρονος άνθρωπος γίνεται νευρωτικός επειδή δεν μπορεί να αντέξει τον βαθμό της στέρησης που του επιβάλλει μια κοινωνία βασισμένη στην τήρηση των πολιτισμικών αρχών⁵². Το σύγχρονο άτομο εγκλωβίζεται στα στενά όρια της κοινωνίας.

Ο Freud μάλιστα, προχώρησε την θεωρία του τονίζοντας ότι μια υποθετική άρση ή μια υποβάθμιση των πολιτισμικών αρχών θα σήμαινε και μια επιστροφή σε δυνατότητες ευτυχίας⁵³. Ωστόσο, για τον Σικελιανό η πιο ασφαλής διέξοδος από τον παρακμιακό σύγχρονο κόσμο θα προέκυπτε μέσα από το ουτοπικό όραμα της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Το όραμα αυτό ονομάστηκε «Δελφική

---

⁵⁰ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 237. Ο Λίνος Πολίτης μας πληροφορεί ότι ο *Πρόλογος στη Ζωή* αποτελούνταν αρχικά από τέσσερα μέρη, «Η συνείδηση: της γης μου, της φυλής μου, της γυναίκας και της πίστης», ενώ το πέμπτο μέρος, δηλαδή «Η Συνείδηση της προσωπικής δημιουργίας» δημοσιεύτηκε πολύ αργότερα το 1947.

⁵¹ Αυτ., σ. 238.

⁵² Σίγκμουντ Φρόυντ (2016) *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*, μτφρ. Σαγκριώτης Γιώργος, Αθήνα: Μίνωας, σ. 55.

⁵³ Αυτ., σ. 55.

Ιδέα»⁵⁴ και αποσκοπούσε στην αδελφοσύνη και την ένωση όλων των λαών μέσα από την πνευματική επικοινωνία της τέχνης, με κέντρο τον αρχαίο ομφαλό της γης, τους Δελφούς⁵⁵. Οι Δελφοί συνιστούσαν για τον ποιητή το εκπαιδευτικό κέντρο των Ορφικών, το οποίο απέβλεπε στην διατύπωση και την εφαρμογή των ηθικών και πολιτικών θεσμών, και γι' αυτό το ιερό του ήταν αφιερωμένο στον Απόλλωνα, στον θεό των συνθέσεων του ατομικού και του κοινωνικού βίου⁵⁶. Η πνευματική αυτή αναγέννηση, η οποία θα είχε ως αφετηρία την αρχαία Ελλάδα, αποτελεί τον σημαντικότερο ίσως πυλώνα της σικελιανικής κοσμοαντίληψης, και γι' αυτό αναλύεται διεξοδικά στο τρίτο μέρος της μελέτης μας, στο οποίο ασχολούμαστε κατεξοχήν με την κοσμοθεωρία του ποιητή.

Στο σημείο αυτό, εκείνο στο οποίο εστιάζουμε είναι η ανάδειξη της σχέσης του ονείρου στη σικελιανική ποίηση με την αρχαία Ελλάδα. Καταρχάς, ο ποιητής όχι μόνο αντλεί τα θέματά του από τους αρχαίους μύθους, αλλά καταφέρνει να τους χειρίζεται με καταπληκτική άνεση σαν εργαλεία ποιητικά⁵⁷. Ακόμη, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η αρχαία Ελλάδα τροφοδοτεί όχι μόνο την θεματική του Σικελιανού αλλά και το ίδιο το όνειρο. Στην ποίηση χρησιμοποιούνται συχνά μυθικά ή ιστορικά πρόσωπα προκειμένου να εκφραστεί μια συγκίνηση ή μια κατάσταση. Οι μύθοι και τα σύμβολα εκφράζουν μια στοχαστική και ποιητική ενατένιση και σημασιολόγηση του Κόσμου και της Ζωής. Και το πιο σημαντικό, οι μύθοι συνυφαίνονται με τα ονόματα αρχαίων θεοτήτων⁵⁸. Ένα από τα πιο εμβληματικά πρόσωπα της αρχαίας ελληνικής παράδοσης που τράβηξαν την προσοχή των λογοτεχνών αποτελεί η ωραία Ελένη του Ομήρου. Το 1919 ο Σικελιανός δημοσίευσε τον «Ύμνο στην Ελένη». Στον ύμνο αυτό γίνεται αντιληπτό ότι ο ποιητής νοσταλγεί το ένδοξο παρελθόν, ενώ παράλληλα επιθυμεί να αποκτήσουν οι σύγχρονοί του λίγη από την λάμψη της μυθικής Ελένης.

*Σ' Εσέ τα χέρια υψώνουμε, ω Αθάνατη, που κρύβεις,
σαν το είδωλο της λάτρας Σου κλεισμένο στη σμυρτιά,*

⁵⁴ ΣΑ (1980) ΠΑ, τόμ. Β', ό.π., σ. 158.

⁵⁵ Αυτ., σ. 158. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «οι Δελφοί, όπου άλλοτε εσυναθροίζοντο οι Αμφικτιονίες, οι Δελφοί που αντιπροσωπεύουν για όλη την πολιτισμένη Ανθρωπότητα τον πιο υψηλό δεσμό της Σωφροσύνης και του αρχαίου πόθου προς το Αγαθό και προς την Αρμονία, τους εφάνηκε ως το κέντρο που εξέλεξε η Παράδοση, για να δημιουργήσει τη συνάντηση στο μέλλον μιας καλής προαίρεσης καθολικής».

⁵⁶ Τάκης Δημόπουλος, «Οι πηγές της Δελφικής Ιδέας», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995³), Τετράδια «Ευθόνης», τχ. 11, σ. 153.

⁵⁷ Λία Παπαδάκη (1995) *Το εφηβικό πρότυπο και η Δελφική Προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού*, ό.π., σ. 62.

⁵⁸ Ε Π. Παπανούτσος, «Το πνευματικό κλίμα της σικελιανικής ποίησης», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 78.

*φυλής ακέριας άνθισμα, στη θεία σκιά μιας ήβης,
το σπόρον οπού φώλιασε χρυσάφι στη φωτιά!*

*Σ' Εσέ, σ' Εσέ ακριμάτιστα σηκώνουμε τα χέρια.
Στο άρμα μας δώσ' να ζέψουμε για πάντα τον καιρό·
κι όπως ανθούμε εδώ στη γης, ν' ανθούμε και στ' αστέρια,
ως να τα σύρουμε όλα τους στον άξιο μας χορό!*⁵⁹

Οι στίχοι αυτοί, που απαρτίζουν τις δύο τελευταίες στροφές του ποιήματος, εξυπηρετούν αυτόν ακριβώς τον σκοπό, δηλαδή εξυψώνουν το αρχαιοελληνικό πνεύμα (*φυλής ακέριας άνθισμα, στη θεία σκιά μιας ήβης*). Συγχρόνως, στην τελευταία στροφή γίνεται αναφορά στην έννοια της συνέχειας του αρχαίου πνεύματος (*Στο άρμα μας δώσ' να ζέψουμε για πάντα τον καιρό*), και πιο συγκεκριμένα στον ύμνο συντελείται μία παράκληση (*Σ' Εσέ, σ' Εσέ ακριμάτιστα σηκώνουμε τα χέρια*), ώστε να μεριμνήσει η μυθική θεά να συνεχιστεί το ένδοξο αρχαιοελληνικό κλέος στην σύγχρονη εποχή. Παράλληλα, η ωραία Ελένη στο ποίημα αυτό θα μπορούσε να συμβολίζει το διαχρονικό κλέος της Ελλάδας, το οποίο σύμφωνα με τον Σικελιανό παραμένει ξεχασμένο. Γι' αυτόν τον λόγο ενδέχεται ο δημιουργός να αναλαμβάνει μέσα από την ποίησή του την αποστολή να αξιοποιήσει τον αρχαιοελληνικό μύθο.

Επιπλέον, αξίζει να σημειώσουμε ότι το ποίημα αυτό γράφτηκε σε μια πολύ δύσκολη και μεταβατική περίοδο, όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για την ανθρωπότητα γενικότερα, κατά την οποία ήταν ακόμη νωπές οι μνήμες από τους Βαλκανικούς Πολέμους και από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η διέξοδος του Σικελιανού από την παρακμιακή εποχή του ή από αυτό που ο Freud ονόμασε «ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας», είναι το όραμα της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Βέβαια, αξίζει να επισημάνουμε ότι το όραμα της νεανικής ποιητικής φάσης του Σικελιανού στον *Αλαφροϊσκιωτο*, το οποίο εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, φαίνεται να μετατρέπεται σε όνειρο στην ώριμη φάση της ποιητικής του, και πιο συγκεκριμένα στην σύνθεση *Πάσχα των Ελλήνων* στην οποία ανήκει ο «Ύμνος στην Ελένη»:

*Ακέρια μες στα στήθη μας μαζώχτηκε η πατρίδα·
κι έργο της, λόγος, όνειρο, βαθιά τους αντηχεί,
σαν από δόρυ ορμητικό, βογκώντας, μιαν ασπίδα*

⁵⁹ ΣΑ (1967) ΑΒ, τόμ. Δ΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης. Αθήνα: Ίκαρος, σ. 57.

*που, πίσωθ' της, άγρυπνη παραφυλάει ψυχή!*⁶⁰

Με βάση τους παραπάνω στίχους θα μπορούσαμε να συμμεριστούμε την άποψη που προβάλλει τον Σικελιανό ως έναν μύστη, ο οποίος σε άλλες εποχές θα μπορούσε να ήταν ιερέας των Ελευσίνιων μυστηρίων. Γι' αυτό στην ποίησή του αναζήτησε την «δύναμη ενός πηγαίου και υπεύθυνα βιωμένου αυτοφωτισμού», δηλαδή της πνευματικής αφύπνισης⁶¹. Ακολούθως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο ποιητής δομεί το έργο του μέσω του ονείρου, καθώς η ονειρική επιδίωξη της πνευματικής αναγέννησης του σύγχρονου κόσμου, που έχει ως αφετηρία την αρχαιότητα, λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις στην ποιητική του.

Ως απόρροια της ταύτισης του ονείρου με την αναβίωση του αρχαιοελληνικού πνεύματος, οφείλουμε να καταστήσουμε σαφές ότι το όνειρο σε αυτή την περίπτωση δεν μπορεί να εξεταστεί από ψυχαναλυτική σκοπιά, όταν αυτό συνδέεται με την αρχαία Ελλάδα. Αυτό συμβαίνει επειδή, σε αντίθεση με το νεανικό του έργο *Αλαφροϊσκιωτος*, στις *Συνειδήσεις*, που αποτελούν τον πυρήνα της ώριμης φάσης της ποίησής του, το όνειρο προβάλλεται με την κυριολεκτική του σημασία όπως στο παραπάνω απόσπασμα από τον «Ύμνο στην Ελένη», με αποτέλεσμα να μην περιγράφεται ποιητικά το όνειρο και έτσι να μην επιδέχεται ψυχαναλυτική εξέταση.

Ακόμη, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι το όνειρο μπορεί να συνδέεται με την πίστη και τη νοσταλγία του ποιητή για το αρχαιοελληνικό ιδεώδες, και γι' αυτό αντανακλάται στην ποίησή του περισσότερο ως ελπίδα για το μέλλον. Αυτό σημαίνει ότι είναι πολύ πιθανό να μην μπορεί να αποτελεί αντικείμενο ψυχαναλυτικής μελέτης. Μια τέτοια ένδειξη διαθέτουμε και στο «Πνευματικό Εμβατήριο»:

Κι είπα:

*Το ξέρω, ναι που κι οι Θεοί Σου,
οι Ολύμπιοι χθόνιο τώρα γίνανε θεμέλιο,
γιατί τους θάψαμε βαθειά βαθιά, να μην τους βρουν οι ξένοι.
Και το θεμέλιο διπλοστέριωσε κι ετριπλοστέριωσε
όλο μ' όσα οι οχτροί μας κόκαλα σωριάσανε από πάνω...
κι' ακόμα ξέρω πως για τις σπονδές και το τάμα
του νέου Ναού π' ονειρευτήκαμε για Σένα, Ελλάδα,
μέρες και νύχτες τόσα αδέρφια σφάχτηκαν ανάμεσά τους,
όσα δε σφάχτηκαν αρνιά ποτέ για Πάσχα...⁶²*

⁶⁰ Αυτ., σ. 56.

⁶¹ Κυριάκος Πλησής, «Ενας μνημένος», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995³), ό.π., σ. 139.

⁶² ΣΑ (1968) *ΑΒ*, τόμ. Ε', φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος, σ. 178.

Στο απόσπασμα αυτό ο δημιουργός αναφέρεται στο ένδοξο παρελθόν της Ελλάδας τονίζοντας την διαχρονική αξία της από τα αρχαία χρόνια μέχρι και την εποχή του. Παράλληλα, η φράση « το τάμα του νέου Ναού π' ονειρευτήκαμε για Σένα, Ελλάδα» ισχυροποιεί την άποψη ότι το όνειρο στον Σικελιανό συνδέεται με την αρχαία Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα με την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος.

Επιπροσθέτως, ο «Ύμνος στην Ελένη» που εξετάσαμε προηγουμένως, δεν συνιστά την μοναδική φορά που ο ποιητής αξιοποιεί τον αρχαίο μύθο για να αναδείξει το αρχαίο ελληνικό ιδεώδες. Στο ποίημα «Κρυφή Ιλιάδα» που ανήκει στην *Συνείδηση της φυλής μου*, ανιχνεύεται για άλλη μία φορά η έννοια της συνέχειας του αρχαίου πνεύματος, γεγονός που γίνεται εμφανές από τους δύο πρώτους στίχους του ποιήματος: «Ω θέρμη της αγρύπνιας μου/ ακοίμητη κρυφή Ιλιάδα!»⁶³. Σε αυτούς τους στίχους το ποιητικό υποκείμενο δηλώνει ότι βρίσκεται σε πνευματική εγρήγορση («αγρύπνιας»), ενώ παράλληλα στον εσωτερικό του ψυχισμό διακρίνεται υποσυνείδητα η συνέχιση του αρχαίου πνεύματος («ακοίμητη κρυφή Ιλιάδα»), όπως ακριβώς συμβαίνει και στον «Ύμνο στην Ελένη». Μάλιστα, θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε την έννοια της αγρύπνιας που προβάλλεται εδώ και με την μεταφυσική ικανότητα του Αλαφροϊσκιωτου να μπορεί να βλέπει οράματα την στιγμή που είναι ξύπνιος, την οποία εξετάσαμε νωρίτερα.

Παράλληλα, αξίζει να σημειώσουμε ότι η έννοια της αγρύπνιας, η οποία διακρίνεται στην «Κρυφή Ιλιάδα», απασχόλησε σε σημαντικό βαθμό και τον θεμελιωτή της ψυχανάλυσης. Πιο συγκεκριμένα, αναρωτήθηκε ποια είναι η σχέση του ονείρου με την αγρυπνη ζωή και κατά πόσο αυτή επηρεάζει το υλικό των ονείρων⁶⁴. Ωστόσο, το ζήτημα αυτό είναι πιο σύνθετο απ' ό,τι θα περιμέναμε, καθώς οι απόψεις των ερευνητών, είτε των παλιότερων είτε των σύγχρονων του Freud, διχάζονται⁶⁵. Από την μια, υπάρχει η άποψη ότι οι άνθρωποι ονειρεύονται αυτά που βιώνουν στην ζωή τους και οτιδήποτε τους ενδιαφέρει κατά την διάρκεια της ημέρας⁶⁶. Μάλιστα, αυτό το ενδιαφέρον που από την αγρύπνια προεκτείνεται στον ύπνο, συνιστά και έναν ψυχικό δεσμό του ονείρου με την ζωή. Από την άλλη, υπάρχει και η αντίθετη άποψη κατά την οποία ό,τι βλέπουμε στον ύπνο μας συνίσταται σε αυτά που μας συγκίνησαν

⁶³ ΣΑ (1966) *ΑΒ*, τόμ. Γ', φιλολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδη. Αθήνα: Ίκαρος, σ. 89.

⁶⁴ Σίγκμουντ Φρόυντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, ό.π., σ. 60.

⁶⁵ Αυτ.

⁶⁶ Αυτ.

περισσότερο μόνο όταν έχουν χάσει πια την ελκυστικότητά τους για την καθημερινή ζωή»⁶⁷.

Στην περίπτωση του Σικελιανού ίσως να ταιριάζει περισσότερο η πρώτη θεωρία, καθώς παρατηρούμε ότι το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος απασχολεί σε τέτοιο βαθμό τον ποιητή, ώστε αυτό να αντανακλάται σε ολόκληρο το έργο και την κοσμοθεωρία του, ιδίως από το 1915 με την δημοσίευση του *Πρόλογου στη Ζωή*. Ωστόσο, ο Freud δεν αποδέχεται πλήρως καμία άποψη, αλλά κρατά μετριοπαθή στάση ανάμεσα στις δύο αντικρουόμενες θεωρίες, ισχυριζόμενος ότι τα ενδιαφέροντα της ημέρας ως ψυχική πηγή του ονείρου δεν έχουν την ισχύ που θα περίμεναν οι πιο αισιόδοξοι, σύμφωνα με τους οποίους οι άνθρωποι συνεχίζουν στο όνειρο τις διεργασίες της ημέρας⁶⁸.

Εντούτοις, ο Σικελιανός εδώ διαψεύδει την συγκεκριμένη άποψη του Freud, καθώς ο ποιητής αποδεικνύει με το έργο του ότι είναι απολύτως εφικτό οι εσωτερικές διεργασίες που τον απασχολούν την μέρα, δηλαδή το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος, να διαθέτει τεράστια ισχύ στην ποίησή του. Η «ακοίμητη Ιλιάδα», λοιπόν, θα μπορούσε να σημαίνει και το «ακοίμητο» όνειρο του ποιητή για την πνευματική αναγέννηση. Το όνειρο, λοιπόν, από τον *Πρόλογο στη Ζωή* αρχίζει να εξαπλώνεται και να λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις στο έργο του ποιητή. Ο Σικελιανός στηρίζεται στο όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και δομεί μέσω αυτού ολόκληρη την ποίησή του.

Επιπλέον, εκτός από την «Κρυφή Ιλιάδα» υπάρχει ένα ακόμη ποίημα από τον *Πρόλογο στη Ζωή*, στο οποίο ανιχνεύεται η τάση για αναβίωση του αρχαίου πνεύματος, ομοίως με τα προηγούμενα ποιήματα που εξετάσαμε. Πρόκειται για το πρώτο ποίημα της *Συνείδησης της Πίστης* που έχει τον τίτλο «Η μετάληψη του Ελευσίνιου Κυκεώνα», και το οποίο δεν ανήκει στα ευρέως γνωστά ποιήματα του δημιουργού. Ο τίτλος του μας προϋδεάζει για την σύνδεση της αρχαίας Ελλάδας με την σύγχρονη εποχή, καθώς ο κυκεώνας στην αρχαιότητα αποτελούσε το ποτό που έπιναν οι μύστες κατά τα Ελευσίνια Μυστήρια. Πρόκειται για το ποτό της μυστικής κοινωνίας που δηλώνει τη συμμετοχή του ανθρώπου στο σύνολο της ζωής και στον κυρίαρχο «Ρυθμό» της

---

⁶⁷ Αυτ.

⁶⁸ Αυτ.

οικουμένης⁶⁹. Συγχρόνως, ο κυκεώνας του ποιήματος θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι συμβολίζει το αρχαίο πνεύμα γενικότερα, το οποίο κατακλύζει την ποιητική του.

*Ιερή Ελευσίνα
ήπια στερνός το αδρό πιστό σου,
και η ζωή πλημμύρισε βαθιά μου
σ' άκρη απαντοχή*

*Ω, πως ερχόταν απ' την άβυσσον,
αγνάντια μου,
ως σέ γνώρισα,
ο Ρυθμός!⁷⁰*

Στο σύντομο αυτό απόσπασμα παρουσιάζεται ο Σικελιανός σαν τον σύγχρονο μύστη του αρχαίου πνεύματος (στ. 8 «σ' ένωθα ομπρός στα χείλη μου να πνές»). Γενικότερα οι «Συνειδήσεις» προβάλλουν τον ποιητή ως ιεροφάντη, ο οποίος μυεί τους αναγνώστες του στα «απόρρητα» κοσμικά μυστήρια με στίχους συχνά δυσπροσπέλαστους νοηματικά, και ορισμένες φορές συνδεδεμένους με πολύ χαλαρή νοηματική αλληλουχία⁷¹. Επομένως, παρατηρούμε στο ποίημα αυτό για ακόμη μια φορά την προσπάθεια του Σικελιανού να αξιοποιήσει τον αρχαίο μύθο, προκειμένου να προβάλει μέσα από την ποίησή του το ουτοπικό του όραμα για την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος.

Η έννοια του ονείρου, πλέον, στην περίπτωση του Σικελιανού αρχίζει να ισχυροποιείται στο έργο του, ιδίως από το 1915 και τον *Πρόλογο στη ζωή*, ενώ παράλληλα παρατηρούμε ότι όχι μόνο συνδέεται με τον αρχαίο μύθο, αλλά και τροφοδοτείται από αυτόν. Η υποσυνειδητή παρουσία του ονείρου στα οράματα του Αλαφροϊσκιωτου γίνεται πλέον συνειδητή, όπως φανερώνουν τα ποιήματα «Ύμνος στην Ελένη», «Κρυφή Ιλιάδα» και «Η μετάληψη του Ελευσίνιου Κυκεώνα». Το όνειρο εξαπλώνεται πια με ραγδαίο ρυθμό στην ποιητική του ταυτόχρονα με την εξάπλωση του αρχαίου μύθου. Αυτό ενισχύει την άποψη ότι ο Σικελιανός βασίζεται στην έννοια του ονείρου, καθώς δομεί το έργο του μέσω του ονείρου του για την πνευματική αναγέννηση της σύγχρονης Ελλάδας βασισμένης στο αρχαιοελληνικό πνεύμα.

⁶⁹ Philip Sherrard, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 177.

⁷⁰ ΣΑ (1966) *ΑΒ*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 167.

⁷¹ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 6.

A.3 Εικόνες του ονείρου

Παράλληλα με την εξάπλωση της έννοιας του ονείρου στη σικελιανική ποίηση, παρατηρείται και μια προσπάθεια ανάδειξης της μέσα από εικόνες-σύμβολα. Όπως αναδείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η έννοια του ονείρου αρχίζει σταδιακά να εξαπλώνεται σε ολόκληρο το έργο του Σικελιανού δια μέσω του οράματος της αναβίωσης του αρχαίου πολιτισμού. Το 1909 εντοπίσαμε τα πρώτα ίχνη της έννοιας του ονείρου στον *Αλαφροϊσκιωτο*, τα οποία εμφανίζονταν υποσυνείδητα μέσα από τα οράματά του. Ωστόσο, η σύνθεση του *Προλόγου στη ζωή* το 1915 συνιστά ορόσημο στην ποιητική του Σικελιανού. Διαφαίνεται πλέον ξεκάθαρα η πορεία που θα ακολουθήσει, καθώς το ενδιαφέρον μετατοπίζεται συνειδητά προς την αρχαία Ελλάδα. Επομένως, η μετατόπιση αυτή συνιστά την επέκταση της έννοιας του ονείρου που εμφανίστηκε αρχικά υποσυνείδητα με τα οράματα του *Αλαφροϊσκιωτου*, ενώ στη συνέχεια εξαπλώθηκε με τις *Συνειδήσεις* προς την αρχαία Ελλάδα, μιας και ο ποιητής αντλεί τα θέματά του από αυτήν.

Βέβαια, αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Σικελιανός στην προσπάθεια της αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος δημιουργεί στην ποίησή του εικόνες-σύμβολα αξιοποιώντας την αρχαία ελληνική παράδοση. Αυτό σημαίνει ότι σε πολλά ποιήματα αναβλύζουν εικόνες και πορτρέτα εμπνευσμένα από την αρχαιότητα, τα οποία εξυπηρετούν έναν και μοναδικό σκοπό, να προβάλουν, δηλαδή, το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης μέσω του αρχαίου πνεύματος. Οι εικόνες αυτές συνδέονται διακαλλιτεχνικά με ποιήματα του Σικελιανού και προέρχονται από διάφορες μορφές έκφρασης⁷². Ορισμένες φορές μπορεί να προκύπτουν από αρχαία γλυπτά, όπως ο «Τύμβος» της περίφημης «στήλης του Ιλισού», και η μορφή του Απόλλωνα από το ναό του Δία στην Ολυμπία. Παράλληλα, σε άλλη περίπτωση ενδέχεται να έχουν σχέση με την ζωγραφική, όπως το αναγεννησιακό πορτρέτο της γέννησης της Αφροδίτης της Μήλου.

Επίσης, στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε ότι η συνάφεια μεταξύ ποίησης και ζωγραφικής είναι πολύ γνωστή ήδη από την αρχαιότητα. Ο Σιμωνίδης ο Κείος πίστευε ότι «η ποίηση είναι ομιλούσα εικόνα και η ζωγραφική σιωπηλή ποίηση», ενώ και ο Οράτιος με την περίφημη φράση του «ut pictura poesis» είχε επίσης την ίδια

---

⁷² Liana Giannakopoulou (2007) *The Power of Pygmalion. Ancient Greek Sculpture in Modern Greek Poetry, 1860-1960*, Bern: Oxford, σ. 155.

άποψη⁷³. Επομένως, στην έρευνά μας θεωρούμε ως δεδομένο ότι η διακαλλιτεχνική σύνδεση της λογοτεχνίας με τις άλλες τέχνες είναι οπωσδήποτε μη αμφισβητήσιμη.

Μάλιστα, αξιοποιώντας την θεωρία του Freud για την λογοτεχνία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή μπορεί να ισχύει και για τις υπόλοιπες εκφραστικές τέχνες, όπως στην δική μας περίπτωση για την γλυπτική και την ζωγραφική που μας ενδιαφέρουν. Αυτό σημαίνει ότι, όπως για τον ποιητή το λογοτεχνικό έργο αποτελεί συνέχεια και υποκατάστατο του άλλοτε παιδικού παιχνιδιού⁷⁴, έτσι και για τον γλύπτη και τον ζωγράφο ένα γλυπτό και ένας πίνακας ζωγραφικής αντίστοιχα, θα μπορούσαν να αποτελούν το δικό τους υποκατάστατο για το παιχνίδι. Για τον Σικελιανό η ποίηση δεν είναι λιγότερο εξαρτημένη από τις αισθήσεις του δημιουργού απ' ότι η γλυπτική, ούτε βρίσκεται σε μικρότερη συνάφεια με την φύση. Η συνάφεια αυτή εμφανίζεται και στις δύο τέχνες εξίσου διαμεσολαβημένη από την επίπονη εργασία του δημιουργού, ο οποίος μετουσιώνει την δημιουργική του φαντασία σε ποίημα ή σε άγαλμα αντίστοιχα⁷⁵.

Επιπροσθέτως, στην προσπάθεια της ανίχνευσης και της ανάλυσης των εικόνων του ονείρου του Σικελιανού θα αξιοποιήσουμε τις θεωρίες του Freud για το όνειρο. Πιο συγκεκριμένα, ο τελευταίος υποστηρίζει ότι το «θέατρο των ονείρων είναι διαφορετικό από εκείνο της άγρυπνης ζωής», καθώς σε αντίθετη περίπτωση το όνειρο θα αποτελούσε απλώς τη συνέχεια της άγρυπνης ζωής των παραστάσεων με μειωμένη ένταση λόγω του ύπνου⁷⁶. Γι' αυτό τον λόγο οι εικόνες του ονείρου δεν είναι εντελώς πραγματικές από την κανονική μας ζωή, αλλά παρεμβάλλονται ψυχικές διεργασίες, οι οποίες τις τροποποιούν. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, η νοητική δραστηριότητα του ονείρου εκτυλίσσεται με έννοιες και όχι με εικόνες. Ο Freud διαφωνεί εδώ, διότι, όπως υποστηρίζει, το όνειρο «σκέφτεται κυρίως με εικόνες», οι οποίες στην πλειονότητά τους είναι οπτικές' ωστόσο, υπάρχουν και ακουστικές εικόνες αλλά σε μικρότερη συχνότητα⁷⁷.

Στην περίπτωση του Σικελιανού θα δούμε ότι ισχύουν και οι δύο αυτές περιπτώσεις. Αυτό σημαίνει ότι η εικόνα του ονείρου ορισμένες φορές φαίνεται να

---

⁷³ Δημήτρης Αγγελάτος (2009) «Τέχνες του χώρου και τέχνες του χρόνου. Ένα σχήμα για μεθοδολογικούς όρους και όρια στις σύγχρονες διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις», *Επιστημονικό Συμπόσιο. Τα όρια των ειδών στην τέχνη σήμερα* (31 Μαρτίου & 1 Απριλίου 2006), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 4.

⁷⁴ Sigmund Freud (2017) *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 21.

⁷⁵ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 72.

⁷⁶ Σίγκμουντ Φρόυντ (1999) *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 67.

⁷⁷ Αυτ., σ. 68.

εκτυλίσσεται μέσω μία έννοιας, όπως για παράδειγμα στον «Τύμβο» από τις «Ραψωδίες του Ιονίου». Εκεί, μέσα από το ποιητικό πορτρέτο της επιτύμβιας στήλης προβάλλεται μία σειρά από έννοιες με κεντρική εκείνη της γαλήνης, όπως θα δούμε στην συνέχεια. Σε άλλα έργα το όνειρο εκτυλίσσεται εικονοπλαστικά, όπως για παράδειγμα στην «Αναδυόμενη», καθώς πρόκειται για την περιγραφή ενός πίνακα ζωγραφικής. Όμως, και σε αυτή την περίπτωση μέσα από την περιγραφή του πίνακα θα δούμε ότι παράλληλα με την Αφροδίτη αναδύονται και ορισμένες βασικές αρχές-έννοιες της σικελιανικής ποίησης.

α) Η ποίηση συναντά την γλυπτική:

Ι) Η μορφή του Απόλλωνα στον «Γιάννη Κητς»

*Εάν το ποίημα δεν γεννιέται με την ίδια φυσικότητα των φύλλων
πάνω στα δέντρα, είναι καλύτερα να μη γεννιέται καθόλου.*
(John Keats, 1795- 1821)

Η έννοια του ονείρου στην ποίηση του Σικελιανού ξεκινάει ήδη από το 1915 να επεκτείνεται και να αναδεικνύεται μέσα από εικόνες-σύμβολα, τα οποία προέρχονται από την αρχαία ελληνική παράδοση. Μία τέτοια εικόνα αποτελεί και η μορφή του θεού Απόλλωνα που βρίσκεται στο ναό του Διός στην Ολυμπία. Η μορφή του περιγράφεται με περίτεχνο τρόπο στο ποίημα «Γιάννης Κητς» (1915). Το ποίημα αναφέρεται στον άγγλο ποιητή John Keats (1795-1821), ο οποίος έφυγε πρόωρα από την ζωή, γεγονός που φαίνεται να παρακίνησε τον Σικελιανό ώστε να του αφιερώσει τον ύμνο. Ωστόσο, δεν ήταν ο μοναδικός λόγος που έγραψε το ποίημα αυτό για τον Keats, καθώς διακρίνεται ήδη από τις πρώτες στροφές του ποιήματος μια προσπάθεια εξιδανίκευσης του άγγλου ποιητή μέσα από τα χαρακτηριστικά του αγάλματος του Απόλλωνα στο ναό του Δία στην Ολυμπία.

1. Το άγαλμα του Απόλλωνα στο ναό του Διός στην Ολυμπία
(470-456 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας)

2. Ο Ρομαντικός ποιητής John Keats
(Εθνική Πινακοθήκη Πορτρέτων του Λονδίνου)

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε την σχέση του Σικελιανού με την γλυπτική. Ο ίδιος μας πληροφορεί για την πνευματική του σύνδεση με τον γάλλο γλύπτη Auguste Rodin. Πιο αναλυτικά, ο ποιητής είχε συναντήσει αυτοπροσώπως τον γλύπτη κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του στη Γαλλία. Μάλιστα, όπως ο ίδιος αναφέρει, έτυχε να διαμένουν στο ίδιο ξενοδοχείο, στο «Hotel Biron», όπου ο Rodin τον ξενάγησε στο ατελιέ του⁷⁸. Μολονότι ο Rodin βρισκόταν στα τελευταία χρόνια της ζωής του, κατάφερε να κερδίσει τον ποιητή με την «διαύγεια των ματιών και τα γερά χιονάτα του μαλλιά»⁷⁹. Ο ποιητής θεωρούσε το έργο του Rodin αδιάρρηκτα συνδεδεμένο με την αρχαιοελληνική τέχνη. Μάλιστα, η πληθώρα των γλυπτικών αναφορών στην ποίησή του κατά τα έτη 1912-1917 ενδέχεται να οφείλεται στην γνωριμία του με τον Γάλλο γλύπτη⁸⁰.

Ως απόρροια της εκτίμησης του Σικελιανού για τον Rodin, θα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η γλυπτική είχε τεράστια σημασία για τον ποιητή. Το έργο της Τέχνης, είτε ένας ναός ή θεϊκό άγαλμα ή σκηνική τραγωδία αποτελεί ένα μικρό αισθητό σύμπαν στον χώρο και στον χρόνο που αντανακλά την ομορφιά του σύμπαντος. Ο Πλωτίνος αντίκρυζε το Ωραίο, όχι μόνο ως ηθικό στοιχείο όπως ο Πλάτωνας, αλλά και

⁷⁸ ΣΑ (1978) *ΠΙ*, τόμ. Α', φιλολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος, σσ. 36-40.

⁷⁹ Αυτ., σ. 38.

⁸⁰ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 72.

ως κοσμολογικό στοιχείο⁸¹. Το καλλιτέχνημα από την άποψη αυτή αναπαριστά την αναρμόνιση στην ανθρώπινη συμβολή και ανταπόκριση στην κοσμική λειτουργία. Εκεί απέδιδε ο Σικελιανός την πίστη των αρχαίων Ελλήνων στον Δία και στο δωδεκάθεο του Ολύμπου⁸². Ο μύστης, ο αρχιτέκτονας του ναού ή ο γλύπτης πρόσφερε στο πλήθος, μέσα από τα μαρμάρινα καλλιτεχνήματα και μέσα από την ισορροπία των όγκων με τη συμμετρία των μερών, την αναπαράσταση του Ωραίου και του Υψηλού⁸³. Η έννοια αυτή του Υψηλού διακρίνεται και στο ποίημα «Γιάννης Κητς»:

*Κλώνος του Απόλλωνα το χέρι·
πλατάνου κλώνος λείος και τροφαντός,
απλωμένος απάνω σας, να φέρει
την αμβροσία γαλήνη του παντός...*

*Στης Πύλου τον πλατύ γιαλό, το φωτεινό, στοχάζομουν
να φτάνεις συντροφιά μου,
με το καράβι τ' αψηλό του Μέντορα αραγμένο αργά
στην αγκαλιά της άμμου.⁸⁴*

Από τους πρώτους στίχους φανερώνεται έκδηλα η προσπάθεια εξύψωσης του Keats, ο οποίος αποτελεί μάλιστα «κλώνο» από του «Απόλλωνα το χέρι». Το χέρι συμβολίζει τον ποιητή, ενώ όπως γνωρίζουμε από την μυθολογία ο Απόλλωνας είναι ο θεός της τέχνης και της ποίησης, και γι' αυτό παρατηρούμε το χέρι του αγάλματος να απλώνεται. Επιπλέον, αξίζει να τονίσουμε ότι ο Σικελιανός ενδέχεται να επέλεξε να παρομοιάσει τον άγγλο ποιητή με τον αρχαίο θεό, επειδή στη σύντομη ποιητική του πορεία του Keats πρωταγωνιστούσε η ελληνική αρχαιότητα⁸⁵. Πιο συγκεκριμένα, στο αλληγορικό του ποίημα «Υπερίων», το οποίο εμπνεύστηκε από τους Τιτάνες της μυθολογίας, παρουσιάζει την έννοια του ποιητή ως δημιουργού μέσα από τον κεντρικό του ήρωα, ο οποίος φαίνεται να είναι ο νεαρός θεός Απόλλωνας⁸⁶. Ο ποιητής εξυψώνοντας, αφενός, τον Keats και παρομοιάζοντάς τον, αφετέρου, με τον

⁸¹ Τάκης Δημόπουλος, «Οι πηγές της Δελφικής Ιδέας», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995³), ό.π., σ. 150.

⁸² Αυτ.

⁸³ Αυτ.

⁸⁴ ΣΑ (1966) *ΑΒ*, τόμ. Β', ό.π., σ. 127.

⁸⁵ Λία Παπαδάκη (1995) *Το εφηβικό πρότυπο και η Δελφική Προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού*, ό.π., σ. 64.

⁸⁶ Goulder Hough Graham, στην *Encyclopedia Britannica*,

Πηγή: <https://www.britannica.com/biography/John-Keats/The-year-1819>, Ημ. πρόσβασης: 21-1-20. Στη συγκεκριμένη εγκυκλοπαίδεια εμπεριέχονται πολλές πληροφορίες για τον άγγλο ποιητή, που αφορούν τόσο στο έργο όσο και στην βιογραφία του.

Απόλλωνα, καταφέρνει παράλληλα να μας παρουσιάσει την μορφή του αρχαίου θεού μέσα από την ποίησή του χρησιμοποιώντας έντονα παραστατικές εικόνες.

*την αργογύριστη ματιά τη μαυροσίνορη, άξαφνα
στα σκότη πνίγοντάς τη,
με των κεράτων άνεργο το μισοφέγγαρο το αχνό,
περίχρυσο που επλάστη...*

*Τ' απάρθενό σου το λουτρό σαν αδερφή τον αδερφό
η αγάπη μου λογιάστη,
σύντας γυμνό θα σ' έλουζε και μ' όμορφο θα σ' έντυνε
χιτώνα η Πολυκάστη.⁸⁷*

Εδώ μας προξενεί εντύπωση η εικόνα από το μισοφέγγαρο το αχνό, περίχρυσο που επλάστη στους στίχους 23-24, η οποία φαίνεται να είναι επηρεασμένη από το κίνημα του Ρομαντισμού, κύριος εκφραστής του οποίου υπήρξε και ο Keats⁸⁸. Επίσης, στο ίδιο παράθεμα ο ποιητής περιγράφει με γλαφυρό τρόπο την περιβολή του αγάλματος του Απόλλωνα («μ' όμορφο θα σ' έντυνε χιτώνα η Πολυκάστη»). Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι τελευταίες στροφές του ποιήματος. Υπάρχει, δηλαδή, διάχυτο το συναίσθημα της πρόωρης απώλειας, το οποίο πρέπει να παρακίνησε τον ποιητή να αφιερώσει τον ύμνο στον Keats. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι στις εικαστικές τέχνες, δηλαδή στους ναούς και τα αγάλματα των θεών, καθώς και στην τέχνη της ποίησης συνυπάρχουν το Ωραίο (ή το Ψηλό) και το Δραματικό (Ηρωικό ή τραγικό)⁸⁹. Ο Σικελιανός αισθανόταν και τα δύο ως ταυτόχρονες εξακτινώσεις με ποικίλες μεταξύ τους σχέσεις έντασης. Έτσι, το Ωραίο είναι πιο φωτεινό στον χώρο (πλαστική), ενώ το Δραματικό πιο έντονο στον ποιητικό λόγο⁹⁰. Ομοίως, στο ποίημα αυτό ο δημιουργός εμμένει αφενός στην ομορφιά του αγάλματος του Απόλλωνα, και αφετέρου εντείνει την δραματικότητα εξαιτίας της απώλειας του νεαρού άγγλου ποιητή.

*Έτσι μου ανάφαινες λαμπρός· όμως ποιόί μ' έφεραν σ' εσέ
χορταριασμένοι δρόμοι!
Τα πύρινα εκατόφυλλα που σόστρωσα στον τάφο σου,
κι ανθεί για σένα η Ρώμη,*

μου δείχτουνε τα ολόχρυσα τραγούδια σου, σαν τα κορμιά

⁸⁷ ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Β', ό.π., σ. 128.

⁸⁸ Goulder Hough Graham, ό.π.

⁸⁹ Τάκης Δημόπουλος, «Οι πηγές της Δελφικής Ιδέας», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995³), ό.π., σ. 151.

⁹⁰ Αυτ.

*που αδρά κι αρματωμένα
σε τάφο αρχαίο πρωτόνοιχτο κοιτάς τα ακέρια, κι ως κοιτάς
βουλιάζουνε χαμένα...*

*Κι όλο τον άξιο θησαυρό το Μυκηναίο, που λόγιαζα
ν' απίθωνα μπροστά σου,
τα κύπελλα και τα σπαθιά και τα πλατιά διαδήματα·
και στη νεκρή ομορφιά σου*

*μια προσωπίδα σαν αυτή που σκέπασε των Αχαιών
το βασιλιά αποκάτου,
ολόχρυση κι ολότεχνη, πελεκητή με το σφυρί
στο αχνάρι του θανάτου!⁹¹*

Οι στίχοι αυτοί ενισχύουν την άποψη ότι ο Σικελιανός στο ποίημά του ντύνει τον Keats με τον όμορφο μανδύα της «Πολυκάστης», δηλαδή τον αναγνωρίζει ως τον «αυθεντικό Ποιητή», μία έννοια η οποία, σύμφωνα με τον πρόλογο στον *Λυρικό Βίο*, είναι δύσκολο να κατακτηθεί από έναν ποιητή⁹². Επίσης, στους ίδιους στίχους ο ποιητής συνδέει τον Keats με την αρχαία Ελλάδα για ακόμη μία φορά, αναφερόμενος στη μάσκα του Αγαμέμνονα («μια προσωπίδα σαν αυτή που σκέπασε των Αχαιών / το βασιλιά αποκάτου»).

Βέβαια, αξίζει να επισημάνουμε ότι στην έρευνά μας δεν μας ενδιαφέρει απλώς να εντοπίσουμε εικόνες και σύμβολα της αρχαίας Ελλάδας στη σικελιανική ποίηση, αλλά πρωτίστως μας ενδιαφέρει να προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε την λειτουργία τους. Τα σύμβολα αυτά της αρχαίας ελληνικής παράδοσης μας βοηθούν να αντιληφθούμε την μείζονα αξία του ονείρου της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος στην ποίηση του Σικελιανού. Ο δημιουργός στα ποιήματά του που έχουν σχέση με την τέχνη της γλυπτικής επιδιώκει να ερμηνεύσει το παρελθόν, ενσωματώνοντας την ίδια στιγμή το δικό του προσωπικό και ιστορικό παρόν, προκειμένου να δει προς το μέλλον⁹³. Δεν ενδιαφέρεται, λοιπόν, για τα

3. Το προσωπίο του Αγαμέμνονα (1550-1500 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνας)

⁹¹ ΣΑ (1966) *ΑΒ*, τόμ. Β', ό.π., σ. 129.

⁹² ΣΑ (2008) *ΑΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 11. Την έννοια του «αυθεντικού Ποιητή» αναλύσαμε στο κεφάλαιο Α.1.

⁹³ Anastasia Psoni (2018) *The Image of the Feminine in the Poetry of W. B. Yeats and Angelos Sikelianos*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, σ. 151.

αριστουργήματα του παρελθόντος από αρχαιολογική σκοπιά, αλλά, όπως εξηγεί ο ίδιος, όταν ανακαλύπτονται τέτοια αντικείμενα «η καρδιά μας πάλλεται όλη σκύβοντας πάνω απ' τη συγκλονιστική αναγνώριση του παρελθόντος»⁹⁴. Αυτό ακριβώς το συναίσθημα επιχειρεί να μεταδώσει στην τέχνη του ο «Ποιητής».

Παράλληλα, στο σημείο αυτό θα ήταν καλό να κάνουμε μία παρένθεση, για να σημειώσουμε ότι στο ναό του Διός στην Ολυμπία συναντάμε δίπλα στο άγαλμα του Απόλλωνα την διαμάχη των Κενταύρων και των Λαπιθών από την μία πλευρά, και από την άλλη την αρματοδρομία του Οινόμαου και του Πέλοπα:

4. Τα αετώματα του ναού του Διός στην Ολυμπία (470-456 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας)

Μάλιστα, θα μπορούσαμε να ανιχνεύσουμε και εδώ την σχέση ποίησης και γλυπτικής, καθώς ο Σικελιανός έγραψε ποιήματα με αφορμή τα δύο αυτά γλυπτά:

*Κένταυροι, ω Κένταυροι, μεθύσι
γιγάντιας γύρω μου αρπαγής,
πού την ορμή σου έχεις βυθίσει
γενί, στη δύναμη της γης!*

*Φλέβες γεμάτες στον αγώνα,
σφιχτόν αγώνα ερωτικό,
χέρια άσειστα και χωνεμένα
στου στήθους το σγουρό καρπό,
αγκαλιστό αλογίσο γόνα,
πώς να σε πω, πώς να σε πω,
που'σαι ο κισσός ο θεριεμένος,*

⁹⁴ ΣΑ (1978) ΠΑ, τόμ. Α', ό.π., σσ. 169-170.

*η ρίζα, που απ' το χώμα βγαίνει,
η γυμνή αγάπη που αγαπώ;*
.....

*Πέλοπα, ω Πέλοπα, μεγάλο
τόξο μ' απάρθηνην ορμή,
καθάρια βούληση, ω υγεία
του πεύκου σε άσειστο κορμί,*

*που η Ιπποδάμεια, στο πλευρό σου,
το δυνατό λυγάει λαιμό,
στο ίδιο της χέρι αναπαμένη
μ' ένα βαθύν ανασασμό,
βαθιά και κάρπιμη κοιλάδα
που προσδοκάει τ' αδρά σπαρτά,
όμοια η απάρθηνη φοράδα
στο βαρβάτο άλογο μπροστά!⁹⁵*

Ο ίδιος ο ποιητής μας πληροφορεί σε ένα από τα κεφάλαια της ομιλίας του με τον Rodin, ότι στην ελληνική τέχνη ισορροπεί το πάθος δίνοντάς μας την εικόνα μιας απόλυτης γαλήνης. Μάλιστα, πρωταρχικός στόχος του ποιητή στην αρχαία Ολυμπία είναι να αντιλαμβάνεται το πνευματικό περιεχόμενο των αετωμάτων του ναού του Διός⁹⁶. Η αρπαγή των Λαπιθών από τους Κενταύρους και οι αγώνες του Πέλοπα και του Οινόμαου δεν αποτελούν συγκρούσεις ή αντινομίες για τον ποιητή, αλλά παρομοιάζει τις παραστάσεις αυτές με απλωμένη θάλασσα, που άλλοτε κορυφώνεται από τον άνεμο και άλλοτε στρώνεται ομαλή και γαλήνια⁹⁷. Αυτό σημαίνει ότι δεν πρόκειται για το ηθικολογικό δίδαγμα μιας επιμεριστικής αντίληψης περί καλού και κακού, αλλά για την αποδοχή της αρχής της αυτορρύθμισης μέσω της πάλης των αντιθέτων⁹⁸. Με πιο απλά λόγια, ο ποιητής μέσα από την πάλη των αντιθέτων επιθυμεί την ισορροπία ανάμεσά τους, καθώς επικεντρώνεται στην επέμβαση του Απόλλωνα στο μέσον. Έτσι, κατά ανάλογο τρόπο το τοπίο στην Ολυμπία μετατρέπει την πλαστικότητα του μαρμάρου των γλυπτών αετωμάτων σε πλαστική ηθική.

Επιπλέον, ο ίδιος ο Σικελιανός μας πληροφορεί ότι, μόλις στάθηκε μπροστά στο άγαλμα του Απόλλωνα, τον συνεπήρε

---

⁹⁵ Αυτ., σσ. 45-46.

⁹⁶ Αυτ., σ. 169.

⁹⁷ Αυτ., σ. 45.

⁹⁸ Χαρά Θλιβέρη (2016) «Προς μια δημοκρατική κατανόηση του Τόπου και του Λόγου: Η Ολυμπία του Άγγελου Σικελιανού», στο *Πάπυροι - Επιστημονικό Περιοδικό*, τχ. 5, σ. 30.

[...] η αυστηρότατη και γλυκύτατη μορφή του, που απλώνει απάνω από την άγρια σύρραξη των Λαπιθών και των Κενταύρων το λαμπρό του χέρι, περιμένοντας απ' το παράδειγμά του το αιώνιο, ν' αντλήσω μίαν απάντηση στα σύγχρονα προβλήματα όπου ξεσκίζουν την καρδιά και την ψυχή, βάνοντας ακέρια την κοινωνική παράταξη σε δύο αμείλικτα αντίθετες μερίδες, έτοιμες να ορμήσουνε η μια κατά της άλλης και να αλληλοεξοντωθούν⁹⁹.

Ο Απόλλωνας, λοιπόν, εκφράζει τον ρυθμιστή των αντίθετων αυτών δυνάμεων. Μάλιστα, ο Σικελιανός κατά την επίσκεψή του στην Ολυμπία αναφέρει ο ίδιος ότι οραματίστηκε πως ο Απόλλωνας του εξέφρασε τη σύγχρονη ανάγκη να αναλάβουν οι πνευματικοί άνθρωποι την ευθύνη για την πνευματική αφύπνιση της ανθρωπότητας¹⁰⁰. Ολόκληρη η ποίηση του Σικελιανού απηχεί αυτό ακριβώς το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης, το οποίο εδώ φαίνεται να προκύπτει από μια φανταστική παρότρυνση του αγάλματος του Απόλλωνα. Ο ποιητής σαν Αλαφροϊσκιωτος βλέπει το όραμα αυτό αντικρύζοντας τον αρχαίο θεό.

Έπειτα από την παρένθεσή μας επανερχόμαστε στον «Γιάννη Κητς», προκειμένου να θίξουμε κάτι πολύ σημαντικό. Ο Σικελιανός εδώ, όχι μόνο παρομοιάζει τον άγγλο ομότεχνό του με τον θεό Απόλλωνα, αλλά αναγνωρίζει και στον εαυτό του κάποιες από τις αρετές του Keats, και κατ' επέκταση και του Απόλλωνα:

*Να σε ξυπνώ, στοχάζομουν, με το ποδάρι σπρώχνοντας,
σύντας αυγή χαράζει,
την ώρα να μη χάνομε, ζεμένον αφού προσδοκάει
το φωτεινόν αμάξι·*

*κι ολημερίς με τη σιωπήν ή με το λόγο τον απλόν,
οπού έρχεται και πάει,
να κυβερνάμε τ' άλογα οπού όλο σειούνε το ζυγό
στο 'να και στ' άλλο πλάι...¹⁰¹*

Βέβαια, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο ποιητής επανέρχεται το 1947 με το «Κατορθωμένο σώμα» που αποτελεί το τελευταίο ποίημα της *Συνείδησης της*

⁹⁹ ΣΑ (1978) ΠΑ, τόμ. Α', ό.π., σσ. 175-176.

¹⁰⁰ Αυτ., σ. 176. «Και ιδού τί, έπειτα από μια πολύωρη... να διακρίνει μια διέξοδο απ' αυτό».

¹⁰¹ ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Β', ό.π., σ. 128.

προσωπικής δημιουργίας. Σε αυτό εμφανίζεται πάλι η μορφή του Απόλλωνα, ενώ πλέον διαφαίνεται ξεκάθαρα η προσπάθεια ταύτισής του με τον αρχαίο θεό:

*Δε θε να απλωθεί το χέρι μου
απάνω απ' όλες τις αντινομίες
γαλήνιο,
σαν πλατάνου κλώνος,
σαν του Απόλλωνα το χέρι,
ολόισιο,
πάνω απ' τον αγώνα το σφοδρό
των Λαπιθών και των Κενταύρων¹⁰²*

Με βάση αυτούς τους στίχους θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε με σιγουριά ότι ο Σικελιανός επιδιώκει με την χρήση του β' πληθυντικού προσώπου να ταυτιστεί πνευματικά με τον Keats, και κατ' επέκταση με τον θεό Απόλλωνα. Ο αρχαίος θεός του φωτός και της ποίησης αναγεννάται μέσα από την ποιητική του Σικελιανού, αποκτά πάλι πνοή και δείχνει τον δρόμο της πνευματικής αναγέννησης στους σύγχρονους ανθρώπους. Μάλιστα, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, ο όρος «κατορθωμένο σώμα» σημαίνει τον μνημένο άνθρωπο στα μυστήρια της «Σκέψης και της Πράξης», εκείνον που διαθέτει «εσωτερικό» σώμα, το οποίο είναι ανοιχτό στα μηνύματα των καιρών¹⁰³.

Συνεπώς, ο μνημένος άνθρωπος που προβάλλεται εδώ θα μπορούσε να είναι, εκτός από τον Απόλλωνα, ο ίδιος ο δημιουργός, καθώς με το β' πληθυντικό πρόσωπο ταυτίζεται μαζί του. Με το «Κατορθωμένο Σώμα», ωστόσο, ο ποιητής προσεγγίζει τα όρια της μεταφυσικής, με την οποία θα ασχοληθούμε πιο διεξοδικά στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας. Το όνειρο, λοιπόν, που κατά τον Freud, «σκέφτεται», στον Σικελιανό ταυτόχρονα εικονοποιείται. Οι εικόνες που δημιουργεί έχουν άμεση σχέση με την αρχαία Ελλάδα, καθώς το πρωταρχικό όνειρο που διατρέχει ολόκληρη την ποίηση του Σικελιανού από τον *Πρόλογο στη ζωή* (1915) και εντεύθεν, αποτελεί η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής παράδοσης.

¹⁰² ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Γ', ό.π., σ. 246.

¹⁰³ Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια, «Το Κατορθωμένο Σώμα», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 380.

II) Ο «Τύμβος» στις «Ραψωδίες του Ιονίου»

Η διακαλλιτεχνική συνάντηση του Σικελιανού με την γλυπτική υπήρξε πολύ δημιουργική για τον ίδιο. Αυτή μπορεί να συνίσταται στην πνευματική συγγένεια του ποιητή με τον γάλλο γλύπτη Rodin, όπως επισημάναμε προηγουμένως. Βέβαια, αξίζει να σημειώσουμε ότι η πρώτη φορά που αυτή ανιχνεύεται έκδηλα σε κάποιο ποίημά του προηγείται της γνωριμίας του με τον γάλλο γλύπτη. Πρόκειται για τον «Τύμβο» που αποτελεί το τελευταίο ποίημα στις «Ραψωδίες του Ιονίου» και δημοσιεύτηκε το 1909. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη τονίσει στην μελέτη μας, ο ποιητής αξιοποιεί τον αρχαιοελληνικό μύθο και την αρχαία τέχνη, όπως για παράδειγμα την γλυπτική, προκειμένου να προβάλλει το όνειρο της αναβίωσης της αρχαίας Ελλάδας μέσα από το έργο του. Ο αρχαίος μύθος δημιουργεί στον Σικελιανό την αίσθηση της ενότητας που νιώθει πως δεν υπάρχει στην εποχή του¹⁰⁴. Ο «Τύμβος» εδώ συνιστά την αναπαράσταση της περίφημης στήλης του Ιλισού¹⁰⁵:

Επομένως, Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το ποίημα αυτό, στο οποίο συναντάται η λογοτεχνία με την γλυπτική, ενισχύει την άποψη πως το όνειρο σταδιακά αρχίζει να επεκτείνεται στη σικελιανική ποίηση, και ως εκ τούτου να αναδύεται μέσα από εικόνες. Στην περίπτωση του «Τύμβου», όμοια με τον «Γιάννη Κητς», παρατηρούμε ότι το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος ξεκινά να αποκτά μορφή και να εικονοποιείται μέσα από την αναπαράσταση ή ορθότερα από την ποιητική ανάπλαση μιας αρχαίας επιτύμβιας στήλης. Ακόμη, στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να εξετάσουμε αυτήν τη λειτουργία της αναπαράστασης αξιοποιώντας στίχους από το έργο.

5. Η στήλη του Ιλισού (περ. 340 π. Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνας)

¹⁰⁴ Αντρέας Φυλακτού, «Ο αρχαιοελληνικός μύθος στον Λυρικό Βίο», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 318.

¹⁰⁵ Το ανάγλυφο του Ιλισού χρονολογείται στα χρόνια 340-330 π.Χ. και αποτελεί αναμφίβολα έργο ενός μεγάλου γλύπτη, τον οποίο δυστυχώς δεν μπορούμε να ταυτίσουμε. *Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα*, Πηγή: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/art/page_136.html, Ημ. πρόσβασης: 23-1-20. Σύμφωνα με άλλες πηγές είναι έργο κάποιου καλλιτέχνη του εργαστηρίου του Σκόπα.

*Στην πλάκα αρχαία, και το σκυλί το χώμα αναρωτούσε,
λαγωνικόν ανάγλυφο σαν το φτενό φεγγάρι.
Ορτός μες στον ανάλαφρο σαν καταχνιά χιτώνα,
ο νέος εστύλωνε νεκρός τα μάτια άπ' τη γαλήνη
της πλάκας στην απέραντη γαλήνη του θανάτου,
και τα ματόκλαδα ανοιχτά στον αιώνιον είχε ξύπνο.
Αποκοιμήθη το παιδί, στα πόδια του, άπ' το κλάμα
της νιοσκαμμένης η ευωδιά της γης, εσίγασέ του
το ανεβρυτό παράπονο, κ' η απέραντη ηρεμία.
Γυρτός το χώμα ερώταγε και του παιδιού ο πατέρας.
Αλλά ο νεκρός, στον αλαφριό σαν καταχνιά χιτώνα,
τα μάτια του άφηνε βαθιά στην άβυσσο, σα μάτια
που απάνω αλησμονήθηκαν στο ημερινό φεγγάρι...*

Στους στίχους αυτούς περιγράφεται με μεγάλη παραστατικότητα η επιτύμβια στήλη. Πιο συγκεκριμένα, αναπαρίσταται ένας νέος σχεδόν γυμνός, ο οποίος με σταυρωμένα πόδια και κρατώντας λαγωβόλο, δηλαδή ένα κυνηγετικό όπλο, ακουμπά σ' έναν κιονίσκο παρατηρώντας το κενό («Ορτός μες στον ανάλαφρο σαν καταχνιά χιτώνα»). Ο νέος αυτός αναπαριστά έναν αθλητή, ο οποίος μάλιστα θεωρείται νεκρός. Ακόμη, ένας ματιοφόρος γέρος, ο πατέρας του, τον κοιτάζει με άφατη θλίψη κρατώντας με την παλάμη το πηγούνι του («Γυρτός το χώμα ερώταγε και του παιδιού ο πατέρας»). Τη σύνθεση συμπληρώνουν το σκυλί που ιχνεύει το έδαφος κι ένας μικρός δούλος, κουλουριασμένος στη βάση του κιονίσκου και με γερμένο το κεφάλι στα γόνατα («και το σκυλί το χώμα αναρωτούσε»).

Επίσης, στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε την τετράκις επανάληψη του όρου «αιώνιο ξύπνο». Ο όρος έχει πνευματικές προεκτάσεις και εντοπίζεται διάχυτος σε όλο το έργο του Σικελιανού, όπως για παράδειγμα στην «Κρυφή Ιλιάδα» που αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο («Ω θέρμη της αγρύπνιας μου/ ακοίμητη κρυφή Ιλιάδα!»). Στους ακόλουθους στίχους φαίνεται ότι ο Σικελιανός αντιλαμβάνεται τον «αιώνιο ξύπνο» έτσι όπως αυτός προβάλλεται στην στήλη του Ιλισού, δηλαδή ως την γενναιότητα και συγχρόνως την ετοιμότητα απέναντι στον θάνατο:

*ο νέος εστύλωνε νεκρός τα μάτια άπ' τη γαλήνη
της πλάκας στην απέραντη γαλήνη του θανάτου,
και τα ματόκλαδα ανοιχτά στον αιώνιον είχε ξύπνο¹⁰⁶*

¹⁰⁶ Αυσ., σ. 195.

Ο όρος, λοιπόν, «αιώνιο ξύπνο» που στον Σικελιανό συνιστά την πνευματική διαύγεια και ετοιμότητα, θα μπορούσε να σημαίνει την άγρυπνη ζωή που απασχόλησε τον θεμελιωτή της ψυχανάλυσης στην *Ερμηνεία των Ονείρων*. Ο Freud αναρωτιέται κατά πόσο η άγρυπνη ζωή μπορεί να επηρεάσει το όνειρο¹⁰⁷. Ωστόσο, ο αυστριακός γιατρός κρατά μετριοπαθή στάση ανάμεσα στη σχέση του ονείρου και της καθημερινής πραγματικότητας, ισχυριζόμενος ότι τα ενδιαφέροντα της ημέρας ως ψυχική πηγή του ονείρου δεν έχουν την ισχύ που θα περίμεναν οι πιο αισιόδοξοι, σύμφωνα με τους οποίους οι άνθρωποι συνεχίζουν στο όνειρο τις διεργασίες της ημέρας¹⁰⁸.

Βέβαια, όπως στην «Κρυφή Ιλιάδα», ομοίως και στον «Τύμβο», ο ποιητής διαψεύδει αυτή την άποψη του Freud, καθώς επιδεικνύει για ακόμη μία φορά ότι είναι απολύτως εφικτό οι εσωτερικές διεργασίες που τον απασχολούν την μέρα, δηλαδή το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης δια μέσω του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, να διαθέτει τεράστια ισχύ στην ποίησή του. Ο Σικελιανός για τον σκοπό αυτό επιστρατεύει ακόμα και την γλυπτική, τόσο την σύγχρονή του (Auguste Rodin) όσο και την αρχαία (ο Απόλλωνας του ναού του Διός και η στήλη του Ιλισού).

Παράλληλα, αξίζει να επισημάνουμε ότι κεντρική θέση στο ποίημα κατέχει η έννοια της γαλήνης. Μάλιστα, δεν είναι η μοναδική φορά που ο Σικελιανός επικεντρώνει την προσοχή του στην έννοια αυτή, καθώς και στη μορφή του Απόλλωνα που εξετάσαμε προηγουμένως, εστιάζει στη γαλήνη του αρχαίου θεού. Γι' αυτό πιστεύει ότι σκόπιμα ο θεός της ποίησης τοποθετείται σκηνογραφικά από τον γλύπτη, στην μέση ακριβώς των αετωμάτων του Ολυμπίου Διός, δηλαδή ανάμεσα στις φιλονικίες των Κενταύρων με τους Λαπιθίδες και του Πέλοπα με τον Οινόμαο¹⁰⁹. Όπως ο Απόλλωνας απλώνει το χέρι του δείχνοντας το μέσο ως αρετή, ομοίως στον «Τύμβο» προβάλλει την έννοια της γαλήνης, γεγονός που αποδεικνύεται από την συχνή χρήση του όρου «γαλήνη»:

Στ. 4	ο νέος εστύλωνε νεκρός τα μάτια άπ' τη γαλήνη
Στ. 5	της πλάκας στην απέραντη γαλήνη του θανάτου
Στ. 32	σαν ο νεκρός, τα μάτια μου στυλώνω άπ' τη γαλήνη
Στ. 33	της νύχτας στην απέραντη θαμπή γαλήνη του όρθρου

¹⁰⁷ Σίγκμουντ Φρόυντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, ό.π., σσ. 59-60.

¹⁰⁸ *Αυτ.*, σ. 60.

¹⁰⁹ Χαρά Θλιβέρη (2016) «Προς μια δημοκρατική κατανόηση του Τόπου και του Λόγου: Η Ολυμπία του Άγγελου Σικελιανού», ό.π., σ. 30.

Στ. 39 Κι άκουσε, απάνω άπ' τη στρωτή γαλήνη του πελάγου

Ακολούθως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι διακρίνεται μια διακειμενική σχέση ανάμεσα στον «Τύμβο» και στον «Γιάννη Κητς». Ο «Τύμβος» που προηγείται χρονολογικά του δεύτερου ποιήματος, αναπαριστά την γενναία αντιμετώπιση των αρχαίων Ελλήνων στο αντίκρισμα του θανάτου, καθώς τον συνδέουν με την έννοια της γαλήνης που αναδειξαμε. Ο θάνατος για τους αρχαίους αποτελεί τον «αιώνιον ξύπνο», κατά τον οποίο ο άνθρωπος έχει «τα ματόκλαδα ανοιχτά», δηλαδή το πνεύμα του συνεχίζει να υφίσταται. Με αυτόν το τρόπο αντιμετωπίζεται ο θάνατος του νεαρού αθλητή. Έτσι ακριβώς παρουσιάζεται και η πρόωγη απώλεια του Keats στο ομώνυμο ποίημα:

*Στοχάζομουν σα, σκύβοντας στ' αντί, θα σου 'λεγα μ' αργή
φωνή χαμηλωμένη:*

*«Κράτει τα μάτια σου, ω καλέ, γιατί σε λίγο θα φανεί
στα μάτια μας η Ελένη,*

*αγνάντια μας θε να φανεί του Κύκνου η κόρη η μοναχή,
σε λίγο, εδώ μπροστά μας·*

*και τότε πια βυθίζουμε στον ποταμό της Αησμονιάς
τα βλέφαρά μας».*

*Έτσι μου ανάφαινες λαμπρός· όμως ποιόί μ' έφεραν σ' εσέ
χορταριασμένοι δρόμοι¹¹⁰*

Ο Σικελιανός στο απόσπασμα αυτό παρουσιάζει μια φανταστική συνάντησή του με τον άγγλο ποιητή στα Μυκηναϊκά Ανάκτορα. Ο ποιητής, λοιπόν, δεν δέχεται τον θάνατο του Keats ως το τέλος μιας πραγματικότητας, αλλά αντιλαμβάνεται τον θάνατο όπως οι αρχαίοι στον «Τύμβο», δηλαδή ως μια κατάσταση αιώνιου ύπνου και γαλήνης. Έτσι, μέσα από την ποίησή του εκφράζει την πνευματική του συνάντηση με τον Keats. Μάλιστα, το γεγονός ότι ο Σικελιανός αποκτά την ίδια αντίληψη για τον θάνατο, μαρτυρούν οι ακόλουθοι στίχοι του «Τύμβου»:

*- όμοια κ' εγώ τα μάτια μου στον αιώνιο μέσα ξύπνο
έχω ανοιγμένα διάπλατα και, ορτός, ψηλά τ' αφήνω,
φέγγω βαθιά τα μέσα μου και τα βουνά αντιφέγγω...¹¹¹*

¹¹⁰ ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Β', ό.π., σ. 129.

¹¹¹ ΣΑ (2008) ΑΒ, τόμ. Α', ό.π., σ. 197.

Επομένως, αναφορικά με την διακειμενική σχέση που αναφέραμε, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το ποίημα «Γιάννης Κητς» ενδέχεται να αποτελεί τη συνέχεια του «Τύμβου», καθώς στο τελευταίο εκφράζεται η αντιμετώπιση του θανάτου από τους αρχαίους ως κάτι φυσικό, δηλαδή ως τον αιώνιο ύπνο. Ακολουθώντας, στο ποίημα «Γιάννης Κητς» ο δημιουργός φαίνεται να συμμαρμύζει την τακτική των αρχαίων του «Τύμβου» απέναντι στον θάνατο. Γι' αυτό δεν θρηνεί την απώλεια, αλλά εξυμνεί την ομορφιά του άγγλου ποιητή. Ο Σικελιανός, εν τέλει, αντιμετωπίζει τον θάνατο του Keats με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζουν οι αρχαίοι πρόγονοι την απώλεια του νεαρού αθλητή του «Τύμβου». Όπως άλλωστε σημειώνει και ο ίδιος ο Σικελιανός στις «Ομιλίες» του με τον Rodin, «μια άρτια πλαστική συνείδηση» του εξισορροπεί «μιαν αίσθηση αθανασίας φυσιολογικής»¹¹², κατοχυρώνοντας έτσι την ιδέα της αθανασίας ως φυσικής κανονικότητας.

Παράλληλα, ο «Τύμβος», όπως και ο «Γιάννης Κητς», όχι μόνο συνδιαλέγονται, αλλά ενισχύουν την άποψη ότι ο ποιητής αξιοποιεί την αρχαία ελληνική παράδοση, προκειμένου να εκφράσει μέσα από την ποίησή του το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Μάλιστα, στην ποίησή του αναδύονται πάρα πολύ συχνά εικόνες, που επιτελούν αυτόν τον σκοπό, γεγονός που φανερώνει την έντονη επίδραση που άσκησε η αρχαία Ελλάδα στο έργο του Σικελιανού.

---

¹¹² ΣΑ (1978) ΠΛ, τόμ. Α', ό.π., σ. 41.

III) Οι Στυμφαλίδες του Ηρακλή στα «Χώματα»

Μία ακόμη περίπτωση κατά την οποία το όνειρο στη σικελιανική ποίηση εικονοποιείται μέσα από την ανάδειξη ενός αρχαίου έργου τέχνης, συνιστά η περιγραφή του άθλου των Στυμφαλίδων ορνίθων του Ηρακλή. Πρόκειται για τον ύμνο «Τα Χώματα», στον οποίο ο Σικελιανός αναπλάθει ποιητικά τις ανάγλυφες απεικονίσεις του Ηρακλή, με αφορμή τη μετώπη από τη δυτική πλευρά του ναού του Διός στην Ολυμπία¹¹³.

6. Ο Ηρακλής παραδίδει στην Αθηνά τις Στυμφαλίδες όρνιθες (470-456 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας)

Τα «Χώματα» ανήκουν στην πρώτη συνείδηση του ποιητή, στη *Συνείδηση της Γης μου*. Στον ύμνο αυτό είναι διάχυτο το αίσθημα της ανάδειξης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος μέσα από την προβολή του μυθικού ημίθεου Ηρακλή, όπως μαρτυρούν οι ακόλουθοι στίχοι:

*Και καθώς στη θεία μετώπη σου
όπου μοναχά σ' αγάπησα
ο καθάριος Ηρακλής,
γυμνός
σου φέρνει με τα δύο του χέρια*

¹¹³ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 105.

τις πεσμένες Στυμφαλίδες,

*και που εσύ σα μια παιδούλα
καθισμένη σ' ένα βράχο
απάνου από τη λίμνη
του χαμογελάς
με πρόσωπον αναπαμένο,
όπως της άγουρης παρθένας
που ξυπνώντας
από την κρυφή
αρμονία του ύπνου
δοκιμάζει τη ζωή μ' ένα χαμόγελο.¹¹⁴*

Στο απόσπασμα αυτό ο ποιητής αξιοποιεί τον αρχαίο μύθο του Ηρακλή προβάλλοντάς τον έτσι όπως αυτός απεικονίζεται στο ναό του Διός στην Ολυμπία. Ο Ηρακλής έχει σκοτώσει τις Στυμφαλίδες όρνιθες και δείχνει τα λάφυρα στη προστάτιδά του θεά Αθηνά. Η θεά της σοφίας κάθετα φορώντας ένα πέπλο και με την αιγίδα στο στήθος ξυπόλητη σ' ένα βράχο. Μάλιστα, αξίζει να τονίσουμε ότι κεντρική έννοια του ποιήματος αποτελεί η αρμονία. Ο Σικελιανός, λοιπόν, αντιλαμβάνεται ότι το γλυπτό εστιάζει στην αρμονία της θεάς Αθηνάς («όπως της άγουρης παρθένας / που ξυπνώντας / από την κρυφή / αρμονία του ύπνου / δοκιμάζει τη ζωή μ' ένα χαμόγελο»).

Στο σημείο αυτό παρατηρούμε ότι, όπως στον «Γιάννη Κητς» και στον «Τύμβο», ομοίως και στα «Χώματα», ο ποιητής επικεντρώνει την προσοχή του στην αρμονία και την γαλήνη που αποπνέουν τα αρχαία γλυπτά. Βέβαια, στα «Χώματα» και στον «Γιάννη Κητς» η αρμονία επιβάλλεται από αρχαίες θεότητες, δηλαδή από την Αθηνά και τον Απόλλωνα αντίστοιχα, ενώ στην περίπτωση του «Τύμβου», όπως αναδείξαμε προηγουμένως, η γαλήνη προβάλλεται μέσα από κοινούς θνητούς, δηλαδή από το νεκρό αθλητή και τους οικείους του. Επομένως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο Σικελιανός χρησιμοποιεί τα αρχαία μάρμαρα προκειμένου να προβάλλει ορισμένες θεμελιώδεις θέσεις και αξίες της ποίησής του, δηλαδή την αρμονία και την γαλήνη, οι οποίες έχουν ως μοναδικό σκοπό την πραγμάτωση της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Αυτό, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, σημαίνει ότι τα αρχαία μνημεία διαδραματίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο στην ποιητική βιογραφία του Σικελιανού¹¹⁵.

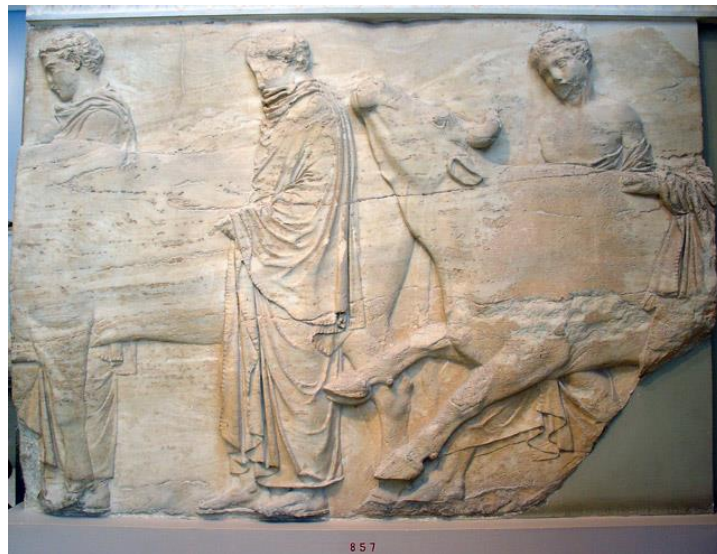
¹¹⁴ ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Γ', ό.π., σ. 41.

¹¹⁵ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 70.

Επιπλέον, η περιγραφή του γλυπτού του Ηρακλή δεν συνιστά τη μοναδική φορά που ο ποιητής στα «Χώματα» αξιοποιεί την τέχνη της γλυπτικής για να προβάλει το όνειρο της αναβίωσης, καθώς ο δημιουργός εξυμνεί μέσα από τη μεγαλόπνοη σύνθεσή του και τα γλυπτά του Παρθενώνα:

*Και μόνος,
Ναέ,
γνώρισα τότε
μες τα βάθη της ψυχής μου
το μακάριο πένθος της ζωφόρου σου·*

*κι ωσάν εκείνος όπου απάνω στις μετόπες Σου
οδηγά το βόδι στη θυσία,
με το κεφάλι του σκυφτό
και με τη χλαίνα σηκωμένη απάνω από τα χείλη του-
όμοια κι εγώ από τότε
ω λιτανεία των Παναθηναίων,
σ' ακολούθησα βουβός!¹¹⁶*

7. Οι βοηλάτες των Παναθηναίων στη ζωφόρο του Παρθενώνα
(Μουσείο Ακρόπολης, Αθήνα)

Ο Σικελιανός αναπλάθοντας ποιητικά τα γλυπτά της ζωφόρου του Παρθενώνα στον ύμνο του, καταφέρνει για ακόμα μία φορά να παρουσιάσει το όραμα της αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος. Το όνειρο αυτό εικονοποιείται στην ποίησή του μέσα από την αναπαράσταση των γλυπτών της ζωφόρου του Παρθενώνα. Πιο συγκεκριμένα, ο ποιητής επικεντρώνεται στον βοηλάτη που κρατάει το ζώο, και

¹¹⁶ ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Γ', ό.π., σσ. 42-43.

μάλιστα, τον παρομοιάζει με τον εαυτό του («κι ωσάν εκείνος όπου απάνω στις μετόπες Σου/ οδηγά το βόδι στη θυσία,/ με το κεφάλι του σκυφτό [...] όμοια κι εγώ από τότε/ ω λιτανεία των Παναθηναίων,/ σ' ακολούθησα βουβός!»). Ο ποιητής δεν δραματοποιεί απλώς την ανάγλυφη αναπαράσταση, αλλά συμμετέχει νοερά σε αυτήν ως ένας από τους πιστούς που ακολουθούν πεζοί την πομπή¹¹⁷. Όπως ο βοηλάτης μένει προσηλωμένος στον στόχο του, δηλαδή στην θυσία, με παρόμοιο τρόπο ο ποιητής στέκεται προσηλωμένος στον δικό του στόχο, δηλαδή στο όραμα της αναβίωσης της αρχαίας ελληνικής παράδοσης. Με τον τρόπο αυτό υποδηλώνεται η μετάβαση από το νεανικό του έργο *Αλαφροΐσκιωτος* στις «Συνειδήσεις»¹¹⁸.

Επιπροσθέτως, αξίζει να επισημάνουμε το ενδιαφέρον του ποιητή για τον μύθο του Ηρακλή, καθώς ο Σικελιανός στη *Συνείδηση της Γης μου* όχι μόνο περιγράφει το γλυπτό που προαναφέραμε, αλλά αφιερώνει και μια μεγαλόπνη σύνθεση αποκλειστικά για τον ημίθεο υπό τον τίτλο *Ηρακλής*. Το ενδιαφέρον του ποιητή για τον Ηρακλή φανερώνεται από τους πρώτους κιόλας στίχους:

*Από Θεούς κι ανθρώπους
πιο στοχαστικά
Εσένα αγάπησα, γυμνέ Ηρακλή !¹¹⁹*

Επίσης, στο σημείο αυτό οφείλουμε να σημειώσουμε ότι οι ακόλουθοι στίχοι του ίδιου ποιήματος συνδέονται διακαλλιτεχνικά με την τέχνη της ζωγραφικής:

*Αλλά Εσύ,
με μια βαθύτερη σιωπή
καθώς στην κούνια Σου
(ω χέρια του Ήρωα πάντα βρεφικά !)
υποτάζεις την ουσία της πάλης!¹²⁰*

Πρόκειται για τον πίνακα του Joshua Reynolds (1723-1792) που απεικονίζει τον μικρό Ηρακλή να παλεύει στην κούνια με τα φίδια¹²¹:

---

¹¹⁷ Liana Giannakopoulou (2007) *The Power of Pygmalion. Ancient Greek Sculpture in Modern Greek Poetry, 1860-1960*, ό.π., σ. 163.

¹¹⁸ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 70.

¹¹⁹ ΣΑ (1966) *ΑΒ*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 45.

¹²⁰ *Αυτ.*, σ. 47.

¹²¹ Βρίσκεται στο The State Hermitage Museum, Αγία Πετρούπολη. *Πύλη για την ελληνική γλώσσα*. Πηγή: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/navigator/browse.html?object_id=40028, Ημ. πρόσβασης: 24-1-20.

8. Ο μικρός Ηρακλής παλεύει στην κούνια του με τα φίδια
(Joshua Reynolds, 1788, Hermitage Museum, Αγία Πετρούπολη)

Επομένως, παρατηρούμε στο σημείο αυτό ότι το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος αρχίζει πλέον να εξαπλώνεται στη σικελιανική ποίηση, και ως εκ τούτου να εικονοποιείται μέσα από εικόνες–σύμβολα της αρχαίας Ελλάδας. Οι εικόνες αυτές έχουν διακαλλιτεχνικό χαρακτήρα, δηλαδή συνιστούν την συνάντηση ανάμεσα στην τέχνη της ποίησης και της γλυπτικής, όπως αναδείξαμε μέχρι τώρα. Ωστόσο, ο Σικελιανός δεν επηρεάστηκε μόνο από την τέχνη του ομοϊδεάτη του Auguste Rodin, αλλά και από την τέχνη της ζωγραφικής, γεγονός που διακρίνεται στο ποίημα «Ηρακλής» και που θα εξετάσουμε διεξοδικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

β) *Ut pictura poesis*

Η «Αναδυομένη», το πορτρέτο του ονείρου

Η διακαλλιτεχνική διασύνδεση του ποιητή με τις εικαστικές τέχνες της γλυπτικής και της ζωγραφικής φαίνεται να κατέχει ισχυρή θέση στη σικελιανική ποίηση, καθώς παρατηρούμε ότι πολλά ποιήματα αποτελούν την ποιητική απόδοση διαφόρων έργων τέχνης, είτε πρόκειται για αρχαία αγάλματα είτε για πίνακες ζωγραφικής. Στην περίπτωση του Σικελιανού τα έργα αυτά μεταπλάθονται ποιητικά και εικονοποιούνται μέσα από ποιήματα, με στόχο να αναδείξουν το όραμα για την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση συνάντησης του ποιητή με την ζωγραφική αποτελεί το ποίημα «Αναδυομένη» που δημοσιεύτηκε μόλις το 1915 και αναφέρεται στην γέννηση της θεάς Αφροδίτης Μήλου:

*Στο ρόδινα μακάριο φως, να με, ανεβαίνω της αυγής,
με σηκωμένα χέρια,
η θεία γαλήνη με καλεί του πέλαου, έτσι για να βγω
προς τα γαλάζια αιθέρια·*

*μα ω άξαφνες πνοές της γης που μες στα στήθια μου χυμάν
κι ακέρια με κλονίζουν!
Ω Δία, το πέλαγο είν' βαρύ και τα λυτά μου τα μαλλιά
σα πέτρες με βυθίζουν!*

*Αύρες τρεχάτε -ω Κυμοθήη, ω Γλαύκη,- ελάτε πιάστε μου
τα χέρια άπ' τη μασκάλη.
Δε πρόσμενα έτσι μονομιás παραδομένη να βρεθώ
μες στου Ήλιου την αγκάλη...¹²²*

Επομένως, παρατηρούμε για άλλη μια φορά ότι ο Σικελιανός αρέσκεται στο να αντλεί τα θέματά του από τον αρχαιοελληνικό μύθο, όπως είδαμε νωρίτερα με τον Απόλλωνα και τον Ηρακλή. Ωστόσο, ο ποιητής εδώ δεν υπεισέρχεται στην περιοχή του μύθου ως σχολιαστής, καθώς το ποίημα συνιστά έναν δραματικό μονόλογο με αφηγητή την ίδια τη θεά του έρωτα¹²³. Βέβαια, αξίζει να σημειώσουμε ότι η εικόνα της αναδυομένης Αφροδίτης δεν απασχόλησε μόνο τους καλλιτέχνες της ζωγραφικής, αλλά και εκείνους της γλυπτικής. Μάλιστα, ήδη από τον 5^ο αιώνα π. Χ. έχουμε το

¹²² ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Β', ό.π., σ. 109.

¹²³ Edmund Keeley, «Ο Σικελιανός και η ελληνική μυθολογία», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 285.

πρώτο σημαντικό έργο τέχνης που αναπαριστά τον αρχαίο αυτό μύθο, και αυτό εντοπίζεται στο πεδίο της γλυπτικής. Πρόκειται για τον θρόνο Ludovisi που απεικονίζει την γέννηση της αρχαίας θεάς. Την ίδια απήχηση είχε και το περίφημο άγαλμα της Αφροδίτης της Μήλου, το οποίο ενέπνευσε μια σειρά από διαδοχικές γενιές ρομαντικών, με σημαντικότερους τον Francois de Chateaubriand, τον Alphonse de Lamartine, τον Victor Hugo, αλλά και νεότερους ρομαντικούς συγγραφείς, όπως οι Theophile Gautier, Alfred de Musset και Heinrich Heine¹²⁴.

9. *Αφροδίτη Αναδυομένη*, πρόσοψη από τον θρόνο Ludovisi (460 π. Χ., Εθνικό Μουσείο Θερμών, Ρώμη)

Παρ' όλα αυτά, ο ποιητής δεν περιγράφει το αρχαίο γλυπτό, αλλά τον αναγεννησιακό πίνακα του ιταλού ζωγράφου Sandro Botticelli. Ο πίνακας «Η Γέννηση της Αφροδίτης» (1485) διακρίνεται, εκτός από τα πολυσύνθετα αλληγορικά και μυθολογικά θέματα, για τον λεπτό λυρισμό του¹²⁵. Αυτό δείχνει ότι ο αναγεννησιακός πίνακας της Αφροδίτης δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητος από έναν κατεξοχήν λυρικό ποιητή¹²⁶.

¹²⁴ Πήτερ Φούλερ (1988) *Τέχνη και ψυχανάλυση*, μτφρ. Κανάκη Ηρώ, Αθήνα: Νεφέλη, Βιβλιοθήκη της τέχνης, σ. 96.

¹²⁵ «Μποττιτσέλι, Σάντρο Φιλιπέπι», στην Εγκυκλοπαίδεια *Δομή* (1976), τόμ. ΙΑ', Αθήνα: Δομή, σ. 92.

¹²⁶ Σπήλιος Πασαγιάννης, «Ο Αλαφροϊσκιωτος», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 4.

10. *Η Γέννηση της Αφροδίτης*
(Sandro Botticelli, 1485, Galleria degli Uffizi, Φλωρεντία)

Η πρώτη ένδειξη που ενισχύει την άποψη ότι ο ποιητής αξιοποιεί τον αναγεννησιακό πίνακα (και όχι το αρχαίο γλυπτό), αποτελεί η περιγραφή των αποχρώσεων του έργου, που, όπως είναι φυσικό, παραπέμπει στην ζωγραφική και όχι στην γλυπτική. Ο Σικελιανός περιγράφει πολύ παραστατικά την κομψότητα των χρωμάτων («Στο ρόδινα μακάριο φως και προς τα γαλάζια αιθέρια»). Μία ακόμη ένδειξη συσχέτισης του ποιήματος με τον πίνακα συνιστά και η περιγραφή των μαλλιών της θεάς. Ο ποιητής παρουσιάζει τα μαλλιά της Αφροδίτης λυτά («και τα λυτά μου τα μαλλιά / σα πέτρες με βυθίζουν!»), ενώ είναι εμφανές ότι ο πίνακας του Botticelli απεικονίζει έτσι την κόμη της Αφροδίτης και όχι το αρχαίο γλυπτό. Επιπλέον, οι «άξαφνες πνοές της γης» απεικονίζονται αποκλειστικά στον πίνακα, στον οποίο διακρίνουμε τον Ζέφυρο και την Αύρα να φυσούν την Αφροδίτη δυσχεραίνοντας το έργο της να ανέλθει στην επιφάνεια.

Παράλληλα, αξίζει να επιμείνουμε στο σημείο αυτό της ανάδυσης της αρχαίας θεότητας, διότι ακριβώς εκεί εντοπίζεται η συμβολικότητα του ποιήματος του Σικελιανού. Η αντίληψη της ζωής εμποδίζει την Αφροδίτη να αναδυθεί, έτσι όπως ο υλισμός εμποδίζει το πνεύμα να ανέλθει («μα ω άξαφνες πνοές της γης που μες στα στήθια μου χυμάν/ κι ακέρια με κλονίζουν!/ Ω Δία, το πέλαγο είν' βαρύ και τα λυτά μου τα μαλλιά/ σα πέτρες με βυθίζουν!»). Μάλιστα, την θέση αυτή επισημαίνει και ο ίδιος ο ποιητής, καθώς υποστηρίζει ότι στη σύγχρονή του εποχή, δηλαδή «στο χείλος του γκρεμού ιστορικοί, φιλόσοφοι και κάθε ελεύθερη ψυχή που νιώθει την απουσία από τα μάτια των ψυχών μας [...] φωνάζουνε για να ξυπνήσουν στην καρδιά του ανθρώπου κάποια σπίθα αξιοπρέπειας, αντίστασης κατά του ολοένα όπου προχωρεί

απάνω μας κυκλώνα του υλισμού»¹²⁷. Η υπαρξιακή οδύνη είναι οι «πνοές της γης που μες στα στήθια χυμάν κι ακέρια κλονίζουν» την θεά της ομορφιάς, την στιγμή που εκείνη αρχίζει να αναδύεται αποποιούμενη συγχρόνως την θεϊκή της υπόσταση.

Επιπλέον, αξίζει να σημειώσουμε ότι μέσα από την περιγραφή του πίνακα παρατηρούμε ότι παράλληλα με την Αφροδίτη αναδύονται και ορισμένες βασικές αρχές – έννοιες της σικελιανικής ποίησης, όπως η ανέλιξη της ψυχής. Αυτή ακριβώς η προσπάθεια ανάδυσης του πνεύματος έναντι της ύλης προβάλλεται δια μέσω της ανάδυσης της Αφροδίτης. Πρόκειται για κυρίαρχη έννοια στη σικελιανική ποίηση, καθώς ολόκληρη η ποίησή του αποπνέει αυτό το δόγμα. Το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος που προβάλλεται, μάλιστα, σε πολλά σημεία του έργου μέσα από εικόνες και σύμβολα, στηρίζεται σε αυτή την αντίληψη. Έτσι όπως η αρχαία θεά προσπαθεί να αναδυθεί στην επιφάνεια με την βοήθεια της Κυμοθόης και της Γλαύκης, ομοίως και ο Σικελιανός με το έργο του συνεισφέρει στην ανέλιξη του αρχαιοελληνικού πνεύματος με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Επιπροσθέτως, αξίζει να σημειώσουμε ότι η *Αναδυομένη* δεν αποτελεί τη μοναδική φορά που προβάλλεται η έννοια της ανάδυσης του πνεύματος. Στο *Άσμα Δεύτερο* της σύνθεσης «Μήτηρ Θεού» παρουσιάζεται το ίδιο μοτίβο της ανάδυσης:

*Κι όπως την ώρα π' ο ψαράς στα δίχτυα του διαλέει,
με το δαδί χωρίζοντας της θάλασσας τα ελέη,*

*κι από τη μέση βγάνοντας ένα μικρό, περίσσο,
στο κύμα μέσα, ξένοιαστος, το ζαναρίχνει πίσω,*

*κι αυτό γυρμένο εδώ κι εκεί, με το πλευρό, παλεύει,
ώσπου ο γοργός ανασασμός το σπλάχνο του σαλεύει,*

*κι αιφνίδια βρίσκει το βυθό – παρόμοια, μες στα βύθη
της κλάσας, χάθηκε η ψυχή κι ολάκερη αναδύθη...¹²⁸*

Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές η μεγαλόπνοη σύνθεση *Μήτηρ Θεού* (1917) αποτελεί «το πιο μουσικό ποίημα που γράφτηκε στην ελληνική γλώσσα μετά τον θάνατο του Σολωμού»¹²⁹. Ωστόσο, στο απόσπασμα αυτό, πέρα από την γοητεία των δεκαπεντασύλλαβων στίχων και των δίστιχων στροφών που διαδέχονται η μια την

¹²⁷ ΣΑ (1978) ΠΑ, τόμ. Α', ό.π., σ. 173.

¹²⁸ ΣΑ (1966) ΑΒ, τόμ. Γ', ό.π., σ. 14.

¹²⁹ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σσ. 238-239.

άλλη σαν μουσικά μοτίβα¹³⁰, αυτό που μας κάνει εντύπωση είναι η ανάδυση της ψυχής. Βέβαια, στη «Μητέρα Θεού» η έννοια της ανάδυσης της ψυχής συνδέεται με την αποδοχή του θανάτου, η οποία κάνει εντονότερη την θέληση για τη ζωή¹³¹. Με παρόμοιο τρόπο στην «Αναδυομένη» η ψυχή μοιάζει να ξεπερνά τα στενά όρια της ατομικής ύπαρξης, και ως εκ τούτου να λειτουργεί ως χώρος πνευματικής ανέλιξης.

Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από την περιγραφή του πίνακα της Αφροδίτης, παράλληλα με την αρχαία θεά αναδύονται και ορισμένες βασικές αρχές – έννοιες της σικελιανικής ποίησης. Η σημαντικότερη από αυτές είναι η ανάδυση της ψυχής (= πνευματική αναγέννηση), η οποία συνδέεται άμεσα με το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι το όνειρο αυτό της σικελιανικής ποίησης διακρίνεται αρχικά υποσυνείδητα στα οράματα του *Αλαφροϊσκιωτου*, όμως στη συνέχεια με τον *Πρόλογο στη ζωή* και τις *Συνειδήσεις* εμφανίζεται έκδηλα· αρχίζει πλέον να κλιμακώνεται και να γιγαντώνεται σταδιακά.

Το όνειρο πλέον εικονοποιείται, δηλαδή αναδύεται μέσα από εικόνες-σύμβολα που προέρχονται από την αρχαία ελληνική παράδοση και ενίοτε σχετίζονται με τις εικαστικές τέχνες της ζωγραφικής και της γλυπτικής. Ο Σικελιανός συναντιέται διακαλλιτεχνικά με τις δύο αυτές τέχνες στην προσπάθειά του να προβάλλει το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος, και ως εκ τούτου να επιφέρει την πνευματική αναγέννηση που έχει ανάγκη ο σημερινός κόσμος. Στην προσπάθεια αυτή της αναγέννησης ο ποιητής εκτός από τα αρχαία γλυπτά και τον αρχαίο μύθο θα χρησιμοποιήσει ένα ακόμη όπλο από την φαρέτρα του, την αρχαία τραγωδία.

---

¹³⁰ Αυτ.

¹³¹ Robert Levesque, «Εισαγωγή στη *Μητέρα θεού*», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 58.

A.4 Το όνειρο στον «Διθύραμβο του ρόδου»

Στην τελευταία δεκαετία της ζωής του ο Σικελιανός στράφηκε στη συγγραφή τραγωδιών, πράγμα αναμενόμενο εάν αναλογιστούμε την άρρηκτη σύνδεσή του με την αρχαία Ελλάδα, η οποία αποτυπώνεται αφενός στην ποίηση του, και αφετέρου μέσα στην κοσμοθεωρία του (Δελφική Ιδέα), με την οποία θα ασχοληθούμε αποκλειστικά στο τρίτο μέρος της μελέτης μας. Βέβαια, η πρώτη ενασχόληση του ποιητή με την τραγωδία συνέβη αρκετά νωρίτερα, το 1919, καθώς φαίνεται να ετοίμαζε μια τραγωδία για τον Μπαίρον και τον Ασκληπιό, η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε ποτέ¹³². Παρ' όλα αυτά, η ιδέα της τραγωδίας δεν έπαυε να απασχολεί τον ποιητή, διότι το 1932 δημοσιεύτηκε ο «Διθύραμβος του ρόδου». Όπως και στον αρχαίο διθύραμβο, το έργο αυτό δεν συνιστά αυτοτελή τραγωδία¹³³, ωστόσο εμπίπτει στον κύκλο της τραγικής ποίησης. Ο «Διθύραμβος» σημειώνει την απαρχή μιας νέας ποιητικής πορείας για τον Σικελιανό, κατά την οποία θα δημοσιεύσει μια σειρά από δράματα.

Παράλληλα, στο σημείο αυτό αξίζει να επισημάνουμε την σχέση του ονείρου με τον «Διθύραμβο». Το θέατρο αποτελούσε για τον Σικελιανό πνευματικό όργανο ικανό για την ανύψωση του λαού¹³⁴, και ως εκ τούτου συνιστά το καλύτερο μέσο προβολής του ονείρου της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Ο «Διθύραμβος» απηχεί το ουτοπικό όραμα της «Δελφικής Ιδέας», που στόχευε στην αδελφοσύνη και στην πολιτισμική ένωση όλων των λαών μέσα από μια πνευματική επικοινωνία με κέντρο τους Δελφούς, τον αρχαίο «ομφαλό της γης»¹³⁵. Ο ποιητής προβάλλει στο έργο αυτό, ή μάλλον, αναπλάθει ποιητικά το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης αξιοποιώντας συγχρόνως την αρχαία ελληνική παράδοση, και πιο συγκεκριμένα τον αρχαιοελληνικό μύθο.

Στο έργο αυτό προσεγγίζεται η ανάγκη της πάλης για τη λύτρωση των ανθρώπων από τα δεινά, που καταδυναστεύουν την ανθρωπότητα, μέσα από τον διάλογο του Ορφέα με τους δύο κορυφαίους του χορού¹³⁶. Ο Σικελιανός, λοιπόν, αξιοποιεί και τον μύθο του Ορφέα, όπως ακριβώς έκανε με τον Απόλλωνα και την Αφροδίτη. Μάλιστα, αξίζει να αναφέρουμε ότι με τον μύθο του Ορφέα ασχολήθηκε ο

¹³² Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σσ. 242-243.

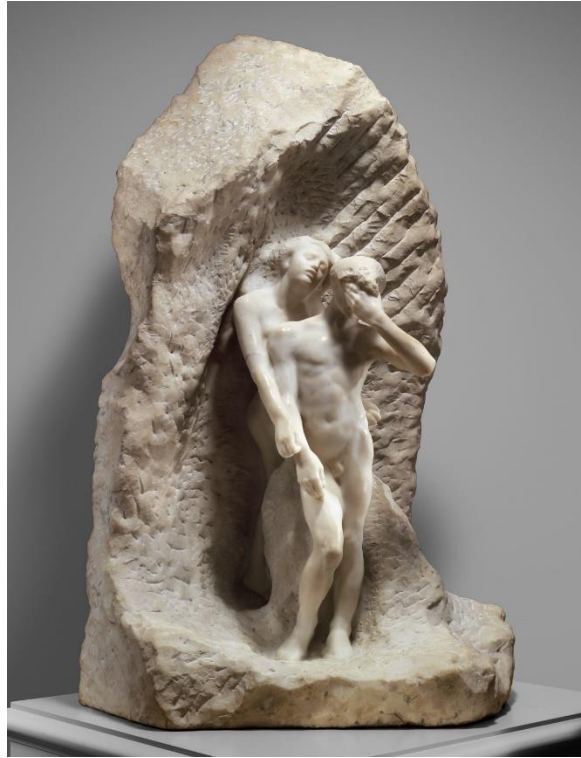
¹³³ Αυτ., σ. 242.

¹³⁴ Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 339.

¹³⁵ Κώστας Στεργιόπουλος (1990) *Η Ελληνική Ποίηση Γ' - Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 83.

¹³⁶ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σσ. 242-243.

Auguste Rodin, με τον οποίο ο ίδιος ο ποιητής αναγνώριζε την μεταξύ τους πνευματική συγγένεια¹³⁷.

11. *Ορφείας και Ευρυδίκη*
(Auguste Rodin, 1893, The Metropolitan Museum, Νέα Υόρκη)

Στο γλυπτό απεικονίζεται ο Ορφείας, ο οποίος σύμφωνα με τον αρχαίο μύθο κατέβηκε στον Κάτω Κόσμο και κατάφερε με την μουσική του να συγκινήσει τον Άδη και την Περσεφόνη, με αποτέλεσμα να του επιτρέψει ο θεός να πάρει πίσω την αγαπημένη του Ευρυδίκη. Ο Rodin αναπαριστά στο έργο του την στιγμή που ο Ορφείας επιστρέφει στον Άνω Κόσμο κουβαλώντας στον ώμο του την Ευρυδίκη. Βέβαια, οφείλουμε να τονίσουμε ότι δεν εντοπίζεται στον «Διθύραμβο» κάποιο ίχνος ποιητικής απόδοσης του γλυπτού του γάλλου καλλιτέχνη, αλλά διακρίνεται ένα κοινό μοτίβο. Όπως ο Rodin απεικονίζει τον Ορφεία να κρατάει ζωντανή στους ώμους του την Ευρυδίκη, με παρόμοιο τρόπο ο Σικελιανός επωμίζεται στους ώμους του το βάρος της πνευματικής αφύπνισης που εξέφρασε με την Δελφική Προσπάθεια.

Παράλληλα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο μυθικός Ορφείας συμβολίζει τον Σικελιανό, διότι ο ποιητής μέσα από τον «Διθύραμβο» και από το έργο του γενικότερα επιδιώκει να κρατήσει ζωντανό το πνεύμα. Ο ποιητής, λοιπόν, για ακόμη μια φορά

¹³⁷ ΣΑ (1978) ΠΙ, τόμ. Α', ό.π., σσ. 36-40.

αξιοποιεί τον αρχαίο μύθο, προκειμένου να προβάλλει το μεγαλεπήβολο όνειρο του, δηλαδή της πνευματικής αναγέννησης. Όπως ο Ορφείας κατάφερε με την μουσική του να κρατήσει ζωντανή την αγαπημένη του, ομοίως και ο Σικελιανός καταφέρνει μέσα από τη λυρική των στίχων του να κρατήσει ζωντανό το πνεύμα, να μην επιτρέψει δηλαδή στον υλισμό (Άδη) να αφανίσει την ψυχή έναντι της ύλης, όπως είδαμε και στον μύθο της γέννησης της Αφροδίτης.

Ένας ακόμη παραλληλισμός του Σικελιανού με τον Ορφέα θα μπορούσε να προκύψει από το αρχαίο αγαλμάτιο του Ορφέα, το οποίο αναπαριστά τον αρχαίο θεό να παίζει λύρα και να περιβάλλεται από ένα σύμπλεγμα πραγματικών και μυθικών ζώων. Όπως ο Ορφείας συμφιλιώνει τους αμνούς και τα θηρία με την μελωδία του, με παρόμοιο τρόπο και ο Σικελιανός επιθυμεί να συγκεντρώσει τους «μαθητές» του και γενικότερα όλους τους ανθρώπους γύρω από το ρόδο. Μάλιστα, ο «Διθύραμβος» του ποιητή προβάλλει την διδακτική σχέση ανάμεσα στον ήρωα και στους μαθητές του. Ο ήρωας αντιλαμβάνεται την υποχρέωσή του να μυήσει τους μαθητές του πέρα από τον ανθρώπινο κύκλο,

12. Ο Ορφείας παίζει λύρα (4^{ος} π.Χ. αιώνας, Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα)

«τον αιώνιο, απέραντο και υπερχρονικό κύκλο των ψυχών, που είναι η Μια Ψυχή»¹³⁸. Συγχρόνως, οι μαθητές, εκτός από την δική τους ένωση με τον ήρωα, δείχνουν στον Ορφέα την υποχρέωση της καλλιέργειας ολόκληρου του ελληνικού λαού¹³⁹. Η υποχρέωση αυτή διακρίνεται σε ολόκληρη τη σικελιανική ποίηση, διότι συνδέεται με το όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος. Ο Σικελιανός ως σύγχρονος Ορφείας παρακινείται από τους εκλεκτούς μαθητές του να αφυπνίσει πνευματικά ολόκληρο το ελληνικό έθνος.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το όνειρο στη σικελιανική ποίηση επεκτείνεται σταδιακά, και ως εκ τούτου αναδεικνύεται μέσα από εικόνες-σύμβολα. Αυτές οι εικόνες αντλούνται ως επί το πλείστο από τον αρχαίο μύθο, όπως

¹³⁸ Τάκης Δημόπουλος, «Ο Διθύραμβος του ρόδου», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σσ. 27-28.

¹³⁹ Αυτ., σ. 28.

είδαμε στην περίπτωση του Απόλλωνα, του Ηρακλή, της Αφροδίτης και του Ορφέα. Παρατηρούμε, επομένως, ότι ο Σικελιανός δεν διστάζει να αξιοποιήσει την αρχαία ελληνική παράδοση προκειμένου να αναδείξει το όνειρό του, δηλαδή την πνευματική αφύπνιση μέσα από την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Βέβαια, αξίζει να επισημάνουμε ότι η σχέση του Σικελιανού με τον Ορφέα δεν περιορίζεται στην ανάδειξη του μύθου του μέσα από τον «Διθύραμβο», αλλά έχει βαθύτερες προεκτάσεις στην ποίησή του, καθώς ο μυθικός θεός θεωρείται ιδρυτής των ορφικών μυστηρίων, και συνεπώς της έννοιας του ορφισμού, που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, βρίσκεται διάχυτη στο έργο του ποιητή προσεγγίζοντας τα όρια της μεταφυσικής.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Όνειρο και μεταφυσική στο έργο του Σικελιανού

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν παρακολουθήσαμε την έννοια του ονείρου, έτσι όπως αυτή αναδεικνύεται στη σικελιανική ποίηση μέσα από το όραμα της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Ωστόσο, το όνειρο για τον Σικελιανό συνιστά μια πολύπλευρη έννοια, η οποία συνεχώς εξελίσσεται. Αρχικά, φαίνεται να διακρίνεται υποσυνείδητα στον *Αλαφροϊσκιωτο*, στη συνέχεια με τις *Συνειδήσεις* επεκτείνεται και εικονοποιείται μέσα από εικόνες-σύμβολα της αρχαίας Ελλάδας. Στην εξελικτική αυτή πορεία του ονείρου σειρά έχει η προέκτασή του στον χώρο της μεταφυσικής. Το όνειρο, πλέον, λαμβάνει βαθύτερες προεκτάσεις. Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί η συσχέτιση του ονείρου με το πεδίο της μεταφυσικής, που έχει ως αφετηρία ξανά την αρχαία Ελλάδα.

Βέβαια, αξίζει να σημειώσουμε πως όταν αναφερόμαστε στον όρο «μεταφυσική» δεν εννοούμε μια ενέργεια άνευ λογικής που θα μπορούσε να συνδέεται με την τρέλα, για την οποία κάναμε λόγο νωρίτερα στα οράματα που έβλεπε ο Αλαφροϊσκιωτος. Κάνουμε αυτή την παρομοίωση, γιατί θα μπορούσε εύλογα κανείς να παρομοιάσει την μεταφυσική της σικελιανικής ποίησης με κάποιο αξιοσημείωτο συμβάν της ζωής του ποιητή. Αναφερόμαστε στην απόπειρά του να αναστήσει το νεκρό του γείτονα, γεγονός που πληροφορούμαστε από τον αδελφικό του φίλο Καζαντζάκη στην *Αναφορά στον Γκρέκο*¹⁴⁰. Το ίδιο συμβάν συνέβη πάλι μια φορά έξω από την Αράχοβα¹⁴¹.

Στην περίπτωση του Σικελιανού, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η σχέση του ονείρου και της μεταφυσικής κορυφώνεται παράλληλα με το όραμα του ποιητή, όχι μόνο να αναβιώσει το αρχαίο πνεύμα, όπως είδαμε, αλλά επιπλέον να δημιουργήσει έναν καθολικό θρησκευτικό μύθο. Επεδίωκε, λοιπόν, να δημιουργήσει έναν κοινό «μύθο» βασισμένο στις πρωτογονικές θρησκείες και στο αρχαίο ελληνικό πνεύμα και αυτό με την ορφική διδασκαλία και με τα σύμβολα του χριστιανισμού¹⁴², να ενώσει δηλαδή την αρχαία παγανιστική θρησκεία με τον χριστιανισμό.

Ωστόσο, επειδή η «μεταφυσική» αποτελεί πολύπλευρη έννοια αξίζει να επισημάνουμε την σημασία και την κλιμάκωσή της στο έργο του ποιητή. Καταρχάς, η μεταφυσική αποτελεί κλάδο της φιλοσοφίας που σχετίζεται με την ερμηνεία της φύσης

---

¹⁴⁰ Σπύρος Παναγιωτόπουλος, «Ο ιεροφάντης κ' η ιέρεια», στο *Άγγελος Σικελιανός Εύα Palmer-Σικελιανού. Δελφικές Εορτές. Ειδικόν αφιέρωμα της επιθεωρήσεως Ηώς* (1998) επιμ. Παπαγεωργίου Αθανάσιος, Αθήνα: Παπαδήμας, σ. 153.

¹⁴¹ Αυτ., σ. 153.

¹⁴² Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 238.

του ατόμου (ύπαρξης) και του κόσμου που το περιβάλλει¹⁴³. Μάλιστα, υπάρχει η τάση να συνδέεται η μεταφυσική με την πνευματικότητα και το υπερφυσικό· απεναντίας η μεταφυσική συνιστά αντικείμενο μελέτης, τα εργαλεία της οποίας είναι ορθολογικά-επιστημονικά ή πνευματιστικά-θρησκευτικά¹⁴⁴. Ο «μεταφυσικός», δηλαδή εκείνος που μελετά την μεταφυσική, επιδιώκει να αποσαφηνίσει τις θεμελιώδεις έννοιες, όπως η ύπαρξη, τα αντικείμενα και οι ιδιότητές τους, ο χώρος και ο χρόνος, η αιτία και το αποτέλεσμα, με σκοπό την κατανόηση της λειτουργίας του κόσμου¹⁴⁵.

Το πρώτο σημάδι μεταφυσικής εντοπίζεται αρκετά νωρίς με την μορφή του Αλαφροϊσκιωτου. Στη σύνθεση αυτή η μεταφυσική εντοπίζεται είτε έκδηλα, στις υπερφυσικές ικανότητες του ήρωα, είτε λανθάνει σε βαθύτερα νοήματα. Όσον αφορά στην πρώτη περίπτωση, ο ποιητής προβάλλει τον ήρωα των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* ως έναν οραματιστή, όπως και ο Σολωμός, οπότε εδώ παρατηρούμε την παραδοσιακή αντίληψη περί μεταφυσικής, η οποία την συνδέει με την έννοια του υπερφυσικού. Αυτό όμως, που διαχωρίζει τον Σικελιανό από τον Σολωμό είναι ότι ο πρώτος πέτυχε στον Αλαφροϊσκιωτο μια υπαρξιακή σύνθεση, στην οποία η ύπαρξη του ανθρώπου καταξιώνεται μέσα στην ελληνική φύση¹⁴⁶, οπότε εδώ διακρίνουμε την επιστημολογική χροιά της μεταφυσικής.

Πάντως, σε κάθε περίπτωση η πρώτη ένδειξη περί μεταφυσικής εντοπίζεται στην ικανότητα του ήρωα να βλέπει οράματα καθώς περιδιαβαίνει την ελληνική φύση, ενώ παράλληλα διαθέτει την θεωρητική δύναμη της όρασης και του πνεύματος, με την βοήθεια της οποίας τα βλέπει και τα εννοεί όλα. Ο άνθρωπος τίθεται ολόκληρος με όλες του τις δυνάμεις και τις αισθήσεις ενώπιον της ολότητας του κόσμου¹⁴⁷. Αυτό σημαίνει ότι ο Σικελιανός θα μπορούσε να λειτουργεί ως «μεταφυσικός», καθώς επιδιώκει να κατανοήσει τις θεμελιώδεις έννοιες με τις οποίες οι άνθρωποι προσπαθούν να αντιληφθούν τον κόσμο, και οι οποίες κατά τον ίδιο φαίνεται να συνδέονται με το τοπίο της Λευκάδας.

---

¹⁴³ «Metaphysics», στο *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Πηγή:

<https://plato.stanford.edu/entries/metaphysics>, Ημ. πρόσβασης: 2-7-2020.

¹⁴⁴ Ned Hall (2012) «David Lewis's Metaphysics», στο Edward N. Zalta (ed), επιμ. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2012 έκδοση), Center for the Study of Language and Information, Stanford University, πηγή: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/lewis-metaphysics/>, Ημ. πρόσβασης: 2-7-2020.

¹⁴⁵ Αυτ.

¹⁴⁶ Γεώργιος Αντωνόπουλος, «Η σχέση ανθρώπου-κόσμου στον Αλαφροϊσκιωτο», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 171.

¹⁴⁷ Αυτ., σ. 175.

Επιπλέον, η δεύτερη περίπτωση ανίχνευσης της μεταφυσικής στον *Αλαφροϊσκιωτο* εντοπίζεται πάλι στην ικανότητα του ήρωα να βλέπει οράματα, μόνο που αυτήν τη φορά συνδέεται με το ποιητικό υποκείμενο, το οποίο αξιοποιεί τα οράματά του, καθώς τα μετουσιώνει σε ποίηση. Ήδη σε αυτήν τη σύνθεση η Ελευσίνα και οι Δελφοί προσεγγίζονται ως ιερά θρησκευτικά κέντρα, ενώ ο ποιητής περιέρχεται σε μια κοσμική υπερφύση μέσω της έντονης αισθαντικότητας¹⁴⁸. Ο *Αλαφροϊσκιωτος* φαίνεται να ζει τη μεταφυσική αυτή εμπειρία μέσω των λέξεων, δηλαδή μέσα από την ποίηση¹⁴⁹.

Μάλιστα, ο Σικελιανός μάς πληροφορεί στον πρόλογο του *Λυρικού Βίου* ότι στην ποιητική αυτή σύνθεση επιδιώκει μέσα από την επικοινωνία του με την φύση να εναρμονίσει την ψυχή του με την ψυχή του κόσμου, δηλαδή του «Παντός». Όπως αναφέρει και ο ίδιος, ο *Αλαφροϊσκιωτος* συνιστά «την πρώτη κοσμική μου προέκταση μες στην ψυχή της Φύσης, όταν η προσωπική ψυχή μου αισθάνονταν να επικοινωνεί μυστηριακά μ' ολόκληρη την ανθρωπότητα τη ζωή κι αναζητούσε να ενωθεί σε κάθετη ευθύτητα τριγύρα με το Παν»¹⁵⁰. Στο σημείο αυτό δηλώνεται ξεκάθαρα η μεταφυσική σχέση του δημιουργού με την φύση και γενικότερα με την «ψυχή του Παντός», η οποία όμως εκφράζεται μέσω της ποίησης, δηλαδή «του λόγου». Επομένως, η μεταφυσική ιδιότητα αναγνωρίζεται κατ' αρχήν στη δύναμη της λέξης, του «λόγου», όπως θα δούμε στο παρακάτω απόσπασμα από τον «Βαθύ Λόγο»:

*Κ' ένας άπ' όλους μου έφεξε
κι ακόμα φέγγει λόγος. Και η ψυχή μου
στην πλάση μέσα τον αλήθεψε -
και, να μπει
στο νόημα σύγκορμη και πριν, ακέρια εστάθη.
Ως ένα στύλο ένας σεισμός,
τη ζύγιασε, την έστησε,
σαν κυπαρίσσι ρίζες άδραξε άπ' τα βάθη.*¹⁵¹

Στο ποίημα αυτό από τον *Αλαφροϊσκιωτο* ο ίδιος ο δημιουργός υποδεικνύει τη μεταφυσική ιδιότητα της γλώσσας, καθώς υπονοεί ότι η ψυχή έχει τη δύναμη να πραγματώσει το λόγο στο μεταφυσικό επίπεδο ακόμη και χωρίς τη νοημοσύνη¹⁵².

¹⁴⁸ Γουνελάς Χ.-Δ., «Κρατύλος και Σικελιανός: Μεταφυσική και Ποίηση», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σσ. 297-298.

¹⁴⁹ Αυτ., σ. 298.

¹⁵⁰ ΣΑ (2008) *ΑΒ*, τόμ. Α', ό.π., σσ. 22-23.

¹⁵¹ Αυτ., σσ. 88-89.

¹⁵² Γουνελάς Χ.-Δ., «Κρατύλος και Σικελιανός: Μεταφυσική και Ποίηση», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 302.

Ομοίως, στο ακόλουθο απόσπασμα από το ίδιο ποίημα εκφράζεται η μεταφυσική ύπαρξη του ανθρώπου («Είδωλα είμαστε και ίσκιου»):

*«Είδωλα είμαστε και ίσκιου.»
Το λόγο που αχνίζει την πράξη,
για νύχτες, για μέρες,
ψηλά στα βουνά,
όπου απάτητοι δρόμοι,
στον βαθιόν ελαιώνα
που οι άγραφοι νόμοι
πάντα αστράφταν μπροστά μου,
τον έφερα. Ή τρίςβαθη γνώμη
τώρα αντρίζει βαθιά τα ήπατά μου¹⁵³.*

Επομένως, παρατηρούμε ότι στην περίπτωση του Σικελιανού η λέξη διαθέτει βαρύνουσα σημασία, καθώς αποκτά στιγμιαία ζωή δημιουργώντας κάποιο αντίκτυπο. Ο *Αλαφροϊσκιωτος* τη στιγμή της έκστασης φαίνεται να ζει τη λέξη ως περιστατικό¹⁵⁴, δηλαδή ως τη δύναμη που αποκομίζει από την «Φύση», αποτελώντας και ο ίδιος κομμάτι της. Με άλλα λόγια, η δύναμη της φύσης μετατρέπεται σε δύναμη του λόγου μέσα από την αισθαντική παραστατικότητα που συνδέει την φύση και την ποίηση. Η φύση δεν νοείται ως ένα ξένο αντικείμενο που ο ποιητής το θαυμάζει εξ αποστάσεως, αλλά ανάμεσά τους αναπτύσσεται ένα είδος επικοινωνίας¹⁵⁵, που ενίοτε αγγίζει τα όρια της μεταφυσικής. Ωστόσο, τη δύναμη αυτή μπορεί να την αισθανθεί μόνο «ο Ποιητής, ο Στοχαστής, ο Μυστικός», ο οποίος αναζητώντας μέσα του την εσωτερική του ιδιότητα αντιλαμβάνεται τη συνένωση του ψυχικού του κέντρου με το κέντρο του παντός¹⁵⁶.

Επιπλέον, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η έννοια της μεταφυσικής θα επεκταθεί στην ποίηση του Σικελιανού πρώτη φορά στον *Πρόλογο στη ζωή*. Εκεί ο μυστικισμός θα αρχίσει να εκδηλώνεται πιο συνειδητός απ' ότι στον *Αλαφροϊσκιωτο*¹⁵⁷. Μάλιστα, όπως θα δούμε, η έννοια της μεταφυσικής διευρύνεται παράλληλα με το όνειρο της δημιουργίας της «νέας καθολικής θρησκείας». Η θρησκεία αυτή θα έχει ως αφετηρία την αρχαία, αλλά θα συνενωθεί μέσω μυστικών δεσμών με τον χριστιανισμό, ώσπου να δώσει στο τέλος τη «νέα θρησκεία», καθιστώντας παράλληλα τον Σικελιανό ως τον

¹⁵³ ΣΑ (2008) *ΑΒ*, τόμ. Α', ό.π., σσ. 89-90.

¹⁵⁴ *Αυτ.*, σ. 303.

¹⁵⁵ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 236.

¹⁵⁶ ΣΑ (2008) *ΑΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 14.

¹⁵⁷ Κλέων Παράσχος, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 40.

«ποιητή – προφήτη» της. Με τον τρόπο αυτό η μεταφυσική στον Σικελιανό θα δούμε ότι συνδέεται όχι μόνο με τον μυστικισμό, αλλά και με την έννοια της προφητείας. Ωστόσο, η έννοια της προφητείας, η οποία θα εκφραστεί αρχικά στην «Ιερά Οδό» και θα κορυφωθεί στη «Σίβυλλα», δεν συνιστά υπερφυσική δύναμη, αλλά αποτελεί κατεξοχήν ένα ελπιδοφόρο μήνυμα για το μέλλον.

B.1 Η έννοια του ποιητή—προφήτη της «Νέας Θρησκείας»

Ήδη από την πρώτη σημαντική σύνθεση του ποιητή το 1909 διακρίνονται τα πρώτα σημάδια της μεταφυσικής στο έργο του. Ωστόσο, η έννοια αυτή θα επεκταθεί και στις επόμενες συνθέσεις του Σικελιανού, με αποκορύφωμα τις *Συνειδήσεις*. Εκεί, η έννοια της μεταφυσικής θα συναντηθεί με την έννοια του ονείρου στην προσπάθεια του ποιητή, όχι μόνο να αναβιώσει το αρχαίο πνεύμα, όπως είδαμε, αλλά επιπλέον να δημιουργήσει έναν καθολικό θρησκευτικό μύθο. Πρόκειται για το δεύτερο μεγάλο όραμα του Σικελιανού, το οποίο συνδέεται με το πρώτο, δηλαδή με την αναβίωση του αρχαίου πολιτισμού. Ο ποιητής επιχείρησε να συμπτύξει «σε μια ενότητα τις πρωτογονικές μητριαρχικές θρησκείες με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και αυτό με την ορφική διδασκαλία και με τα σύμβολα του χριστιανισμού»¹⁵⁸ και όλα αυτά είχαν ως στόχο την πνευματική αφύπνιση του ελληνικού έθνους.

Παράλληλα, αξίζει να σημειώσουμε ότι στην περίπτωση του Σικελιανού η έννοια της μεταφυσικής συνδέεται με τον μυστικισμό. Κατ' αρχήν, είναι γνωστό ότι οι *Συνειδήσεις* χαρακτηρίζονται από έντονο μυστικισμό, διότι σε πρώτο βαθμό φαίνεται να συνομιλούν με την Ελευσίνα και την Πυθαγόρεια παράδοση. Ωστόσο, σε δεύτερο βαθμό παρατηρούμε ότι ο Σικελιανός προβάλλεται ως ο ιεροφάντης, ο οποίος μυεί τους αναγνώστες του στα «απόρρητα» κοσμικά μυστήρια μέσω των στίχων του. Αυτό καθίσταται εμφανές εξ αρχής, καθώς την πρώτη σελίδα της *Συνείδησης της γης μου* κοσμεί η εικόνα του «εν σιγή θεριζομένου» ελευσίνιου στάχου, που αποτελεί έμβλημα μύησης των Ελευσίνιων Μυστηρίων¹⁵⁹. Ο ποιητής επιχειρεί με το έργο του να επαναπροσδιορίσει τα σύμβολα των Ελευσίνιων Μυστηρίων προσδίδοντάς τους νέο περιεχόμενο, το οποίο είναι ικανό να πείσει τον άνθρωπο για την ανέγερση του πνεύματος¹⁶⁰.

13. Το στάχυ σε αρχαίο νόμισμα (Νομισματική συλλογή Alpha Bank*)

Βέβαια, όπως είναι φυσικό, η σχέση του Σικελιανού με τα αρχαία μυστήρια δεν θα μπορούσε να είναι τόσο επιφανειακή, καθώς η θρησκευτική αρχαιοελληνική

¹⁵⁸ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 238.

¹⁵⁹ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 6.

¹⁶⁰ Μαντώ Μαλάμου (2014) *Τα προσωπεία του Διονύσου. Η Θυμέλη του Αγγελου Σικελιανού και το αρχαίο δράμα*, Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη, σσ. 37-38.

* Μεταπόντιο (Κάτω Ιταλία), Αργυρός στατήρ, 520 π.Χ., Πηγή: <http://www.alphanumismatics.gr/coinknow.aspx?id=7>, Ημ. πρόσβασης: 29-10-2020.

παράδοση, και ιδίως του Διονύσου, στον *Λυρικό Βίο* αποτελεί μια κυρίαρχη πνευματική δύναμη που, σύμφωνα με τον ποιητή, επιβίωσε στο πέρασμα του χρόνου και σμιλεύτηκε με τον χριστιανικό μύθο. Ο Σικελιανός, διεισδύοντας ποιητικά στον χριστιανισμό με την παγανιστική του ματιά, επιχείρησε να τον απαλλάξει από την ασκητική του αυστηρότητα και να τον ανανεώσει στην προσπάθειά του να μας υπενθυμίσει τους δεσμούς του με τον αρχαιοελληνικό θρησκευτικό κόσμο¹⁶¹.

Επομένως, η συνθετική αυτή θρησκευτικότητα λαμβάνει τον χαρακτήρα μιας μυστικιστικής ένωσης της αρχαίας θρησκείας με τον χριστιανισμό. Ο ποιητής διερευνά την ορθόδοξη λαϊκή πίστη, της προσδίδει μυστικιστικές προεκτάσεις και οδηγείται βαθμιαία σε μια τολμηρή σύζευξη χριστιανισμού και παγανισμού¹⁶². Την σύλληψη της ιδέας του καθολικού μύθου επισημαίνει και ο Ελύτης¹⁶³. Ο Σικελιανός συνιστά τον «μυστικό» της εποχής του, ο οποίος δεν είναι ένας εκλεκτικός συλλέκτης ιδεών, με τις οποίες προσπαθεί να δομήσει την ιδεολογία του, αλλά εντοπίζει, είτε στην ελληνική αρχαιότητα είτε στο Βυζάντιο είτε στην ξένη γραμματεία, στοιχεία του δικού του πνευματικού κόσμου και της δικής του αισθαντικότητας. Τα στοιχεία αυτά τροφοδοτούν το ποιητικό του υποσυνείδητο¹⁶⁴.

Ακόμη, στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε την στροφή του Σικελιανού από την αρχαίο ελληνικό μύθο στον χριστιανικό. Η μεταστροφή αυτή τοποθετείται γύρω στο 1917, έτος κατά το οποίο δημοσιεύτηκαν η *Συνείδηση της Πίστης* και οι πρώτες ενότητες από την «Μητέρα θεού»¹⁶⁵. Ωστόσο, όπως αναδείξαμε στα προηγούμενα κεφάλαια της ανά χειρας μελέτης, στα πρώτα βήματα της ποίησής του ο Σικελιανός αντλούσε τα θέματά του κατεξοχήν από τον αρχαιοελληνικό μύθο (ο Απόλλωνας του «Γιάννη Κητς», η «Αναδυομένη» Αφροδίτη, ο Ορφέας στον *Διθύραμβο*). Μάλιστα, αξιοποιούσε, όπως προαναφέραμε, τους μύθους αυτούς προκειμένου να αναδείξει το όραμα της αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος.

---

¹⁶¹ Αυτ., σσ. 165-166.

¹⁶² Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 175.

¹⁶³ Οδυσσέας Ελύτης, «Πέντε κορυφαίοι νεοέλληνες λυρικοί: Σολωμός–Κάλβος–Παλαμάς–Καβάφης–Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 72. Ο Ελύτης τονίζει για τον Σικελιανό ότι *εξοικειωμένος με την ατμόσφαιρα των Ορφικών μυστηρίων, ορμημένος στους παλμούς της Αισχυλικής τραγωδίας, δοκιμασμένος στις ανατάσεις της Χριστιανικής ορθοδοξίας επιχειρεί να συνθέσει μια πραγματικότητα από το μυστικιστικό ρεύμα της Ελληνικής ψυχής στο διάστημα όλων των αιώνων, να την αξιοποιήσει και να την προσφέρει στη δίγα των συγκαιρινών του*.

¹⁶⁴ Νίκος Σβορώνος, «Προτάσεις για τη μελέτη της ιδεολογίας του Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 239-240.

¹⁶⁵ Μαντώ Μαλάμου (2014) *Τα προσώπια του Διονύσου. Η Θυμέλη του Άγγελου Σικελιανού και το αρχαίο δράμα*, ό.π., σ. 6.

Πλέον, από το 1917 με την τέταρτη *Συνείδηση* και εντεύθεν, ο ποιητής ξεκινάει να εισέρχεται στον χριστιανικό μύθο, χωρίς όμως να αποποιηθεί την αρχαία θρησκεία¹⁶⁶. Καθοριστικός παράγοντας που ενδέχεται να έπαιξε ρόλο στην αλλαγή αυτή που σημειώθηκε στη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αι., θα μπορούσε να είναι η περιήγηση του Σικελιανού και του φίλου του Καζαντζάκη στο Άγιο Όρος¹⁶⁷. Τελικά, ο ποιητής φαίνεται ότι επιχειρεί μέσα από την μυστική συνένωση της αρχαίας και της χριστιανικής θρησκείας να προβάλλει την δική του, τη «νέα θρησκεία»¹⁶⁸, η οποία συνιστά το δεύτερο μεγάλο όραμά του. Μάλιστα, ο λευκαδίτης ποιητής επιχειρήσε αυτή την ένωση των θρησκειών στην προσπάθειά του να συνταιριάξει σε μια πλατύτερη θρησκευτική αντίληψη τον χριστιανισμό με τον ορφισμό και με κάθε ρεύμα ελληνικής μυστικοπάθειας¹⁶⁹.

Επιπροσθέτως, η άποψη ότι ο Σικελιανός επιχειρήσε να δημιουργήσει μια «νέα θρησκεία» ενισχύει και το ποίημά του «Θεογονία» που ανήκει στη τέταρτη συνείδηση, την *Συνείδηση της πίστης* και μας παραπέμπει συγχρόνως στο έργο του Ησίοδου:

*Σαν ο χωριάτης
που βοηθάει τη γέννα της γελάδας του
-κ' εκείνη από τον πόνο βόγκει ωσά θεριό-
βυθίζοντας στα σπλάχνα της το χέρι
ως να γλιστρήσει το δαμάλι
μονοκόμματο
στο χώμα τ' αχουριού*

*κι ωσάν αυτός
οπού, πατώντας στο ληνό το μαύρο αψιό σταφύλι
βάφει ως το μηρί,*

*παρόμοια εκαταμάτωσα
στων θεών τη γέννα ολόψυχα βοηθώντας
μυστικός!¹⁷⁰*

¹⁶⁶ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 166.

¹⁶⁷ Αυτ., σ. 169.

¹⁶⁸ ΣΑ (1980) *ΠΛ*, τόμ. Β', φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος, σ. 272. Ο ίδιος ο ποιητής αναφέρει ότι «υπάρχει και ο μη δογματικός, ο ορφικός Χριστιανισμός, ο Χριστιανισμός του ίδιου του Ιησού, του Ιωάννου, κάποιων άλλων -κι επιτρέψτε μου να προσθέσω: και ο δικός μου». Τον όρο «νέα θρησκεία» χρησιμοποιεί η Αθηνά Βογιατζόγλου προκειμένου να εξηγήσει την αντίληψη του ποιητή ότι η αρχαία θρησκεία συνεχίζεται με τον χριστιανισμό υπό το πρίσμα μιας μυστικιστικής ένωσης. Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 165.

¹⁶⁹ Γιώργος Θεοτοκάς, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σσ. 117-118.

¹⁷⁰ ΣΑ (1966) *ΑΒ*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 170.

Στους πρώτους αυτούς στίχους από την «Θεογονία», το ποιητικό υποκείμενο δηλώνει ότι συνεισφέρει μυστικά στην γέννηση των θεών. Επομένως, ο αφηγητής της τέταρτης *Συνείδησης* ανάγεται και σε πρωταγωνιστή του θρησκευτικού συστήματος, καθώς βοηθάει την γέννηση των θεών, ενώ συγχρόνως αναμετρύεται ως ισόθεος μαζί τους¹⁷¹. Παράλληλα, η «Θεογονία» θα μπορούσε να είναι η δημιουργία των «νέων» θεών της «νέας θρησκείας». Ομοίως, στο ακόλουθο ποίημα με τίτλο «Αντρίκειο βάφτισμα» που ανήκει στην ίδια *Συνείδηση*, ο ποιητής αναμετρύεται με τους θεούς, και πιο συγκεκριμένα με τον Ορφέα:

*Ω ναέ,
δε γύρεψα βαθιά σου
σαν ο Ορφέας
για να 'βρω το χαμένο φως*

*αλλ' όλος μπήκα
ως πρωτομπαίνει μες στο μαύρο χόμα
το γενί!*

Εδώ ο Σικελιανός αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως δημιουργό γενναιότερο και οξύτερο του Ορφέα. Επίσης, η επίσκεψή του στην εκκλησία παρουσιάζεται ως μια μεταφυσική εμπειρία θανάτου («όλος μπήκα/ ως πρωτομπαίνει το μαύρο χόμα/ στο γενί!»). Επομένως, η αναφορά αυτή στον Ορφέα ενισχύει την άποψη ότι ο ποιητής στην προσπάθεια δημιουργίας της «νέας θρησκείας» αξιοποιεί τόσο την αρχαία παράδοση, όσο και τη χριστιανική θρησκεία, γεγονός που διακρίνεται και στο ποίημα «Διόνυσος-Ιησούς», το οποίο ανήκει, επίσης, στην τέταρτη *Συνείδηση*. Στο ποίημα αυτό ο αφηγητής υιοθετεί τον ρόλο ενός ιερέα του Βάκχου, προκειμένου να διακηρύξει τη λυτρωτική ενέργεια του θείου, την ταύτιση Διονύσου, Απόλλωνα και Ιησού¹⁷². Πρόκειται, λοιπόν, για το αποκορύφωμα της εκδήλωσης της «νέας θρησκείας», η οποία αποτελεί ένα συνονθύλευμα της αρχαίας με τον χριστιανισμό υπό το πρίσμα μιας μυστικιστικής ένωσης ανάμεσά τους.

Παράλληλα, αξίζει να σημειώσουμε ότι ο αφηγητής δεν μένει αμέτοχος ως παρατηρητής των θεών, αλλά σύντομα κυριαρχεί στο θεϊκό συμπόσιο προσφέροντας κρασί σε όλη την έμψυχη πλάση («ουρανός και γη!»):

¹⁷¹ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 168.

¹⁷² Αστ., σ. 188.

*Ω γη μου !
Ανοίγω τον κρατήρα,
το μυριόχρονο κρατήρα
που τριοντίζει από το μύρο του ουρανόσ και γη !*

*Α, μύρο, μύρο ανείπωτο,
που από μακρά, μακρά, σαν ίσκοι,
οσφραίνονται οι θεοί !*

Στο σημείο αυτό προβάλλεται η παντοδυναμία του ίδιου του Σικελιανού, καθώς ο ίδιος εμφανίζεται ως ισόθεος. Ο ποιητής δωρίζει στους ανθρώπους τον οίνο του ποιητικού λόγου, και με αυτόν τρόπο θα λέγαμε ότι αποτελεί τον ποιητή-προφήτη της «νέας θρησκείας», η οποία συγκεντρώνει μέσω μιας μυστικής συνένωσης την αρχαία θρησκεία του Διονύσου, του Απόλλωνα και του Ορφέα, με τον χριστιανισμό του Ιησού και της Παναγίας (*Μητέρας θεού*). Ο Σικελιανός, στην προσπάθειά του να συνενώσει τις πρωτογονικές θρησκείες με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και αυτό με την ορφική διδασκαλία και με τα σύμβολα του χριστιανισμού, που προαναφέραμε, εξάντλησε την αισιοδοξία του στο ουτοπικό εγχείρημα της πνευματικής αφύπνισης μέσα από την δημιουργία της «νέας θρησκείας».

Συγχρόνως, η προσπάθεια ένωσης της αρχαίας θρησκείας με τον χριστιανισμό διαφαίνεται και στην ποιητική σύνθεση «Μητέρα θεού», η οποία δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό *Λόγος* το 1917¹⁷³. Αυτή συνιστά έναν σημαντικό μεταβατικό σταθμό στο έργο του ποιητή. Από την μια πλευρά κρατάει ακόμα όλη τη χαρούμενη ζωτικότητα της άμεσης ανταπόκρισης με τη φύση και τον ηδονικό μαζί της ταυτισμό (*Αλαφροϊσκιωτος*), και από την άλλη μάχεται δυνατά για την μετουσίωσή της σε πνεύμα¹⁷⁴. Εδώ το χριστιανικό σύμβολο της Παναγίας ανάγεται σε καθολικό σύμβολο. Η Παναγία δεν είναι μόνο η μητέρα του Χριστού, αλλά ταυτίζεται με την φύση, και άρα συμβολίζει την «Μητέρα του Παντός»¹⁷⁵.

Επομένως, παρατηρούμε μέχρι αυτό το σημείο ότι το σικελιανικό όνειρο της πνευματικής αναγέννησης στηρίζεται σε δύο κεντρικούς πυλώνες: α) στην ανάδειξη του αρχαιοελληνικού πνεύματος μέσα από εικόνες-σύμβολα, και β) στη συνένωση της αρχαίας θρησκείας με τον χριστιανισμό και την δημιουργία της «νέας σικελιανικής

¹⁷³ Κώστας Μπουρναζάκης (2006) *Χρονογραφία Άγγελου Σικελιανού*, Αθήνα: Ίκαρος, σ. 87.

¹⁷⁴ Έλλη Λαμπρίδη, «Σχόλιο στη *Μητέρα θεού*», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 50.

¹⁷⁵ Γιώργος Θεοτοκάς, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 118.

θρησκείας». Πάντως, ο Σικελιανός και στις δύο περιπτώσεις αναλαμβάνει τον ρόλο του ποιητή-προφήτη, δηλαδή εκείνου που θα επιδιώξει να επιφέρει την πνευματική αφύπνιση μέσα από το έργο του. Μάλιστα, ο ποιητής συνιστά το πληρέστερο υπόδειγμα του ποιητή-προφήτη στη νεοελληνική ποίηση, πράγμα που δεν οφείλεται μόνο στο όραμά του να δημιουργήσει μια «νέα θρησκεία», αλλά έχει βαθύτερες προεκτάσεις. Ορισμένες από αυτές θα μπορούσαν να είναι η «οραματική του φαντασία», η «κοσμοθεωρητική του διάθεση», η τάση του να είναι «αρχηγός» και «λυτρωτής λαών», η έμφυτη συμβολοπλαστική του ικανότητα (όπως οι Απόλλωνας, Ορφέας, Διόνυσος και Χριστός), και η σχέση του με τις αρχαίες θρησκείες και τον ορφισμό. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά του αποδίδουν δικαίως τον τίτλο του ποιητή-μύστη και του ποιητή — προφήτη¹⁷⁶.

---

¹⁷⁶ Αντρέας Καραντώνης, «Στοχασμοί για την ποίηση του Άγγελου Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 144.

B. 2 Η προφητεία στην «Ιερά Οδό»

Το αισιόδοξο μέχρι και ουτοπικό όραμα της πνευματικής αναγέννησης δεν έπαψε ποτέ να υφίσταται για τον ποιητή, γεγονός που αποδεικνύεται από την ποιητική πορεία του. Αυτό σημαίνει ότι τουλάχιστον μέχρι το έτος 1935 στο οποίο δημοσίευσε την «Ιερά οδό», και παρά την αποτυχία των «Δελφικών Εορτών» που προηγήθηκε, ο Σικελιανός δεν έχει λησμονήσει το όνειρο της πνευματικής αφύπνισης της Ελλάδας και του κόσμου γενικότερα. Ωστόσο, το όνειρο αυτό που, άλλοτε εκφραζόταν μέσα από εικόνες-σύμβολα της αρχαιότητας, και ορισμένες φορές μέσα από την δημιουργία μιας «νέας θρησκείας» η οποία θα αναδείκνυε το πνεύμα, πλέον αποτυπώνεται ποιητικά στη νέα σύνθεση του 1935.

Κατ' αρχήν, αξίζει να επισημάνουμε ότι η σύνθεση αυτή πήρε το όνομά της από τον αρχαίο δρόμο που οδηγούσε από την Αθήνα στην Ελευσίνα και που ακολουθούσαν οι αρχαίες πομπές των Ελευσίνιων μυστηρίων. Όπως αντιλαμβανόμαστε εκ πρώτης όψεως, η συμβολικότητα του ποιήματος είναι τεράστια. Αρχικά παρουσιάζεται η εικόνα της παρακμής και της υποδούλωσης του πνεύματος που παρακίνησε τον άνθρωπο να αλυσοδέσει και να υποτάξει την αρκούδα, και κατ' επέκταση τη «Μάνα-Γη», η οποία συνιστά το σύμβολο της μητρότητας και της αγάπης. Πρόκειται για την εικόνα ενός σύγχρονου μηδενισμού έτσι όπως ακριβώς τον όρισε ο Νίτσε. Ο άνθρωπος πλέον παρουσιάζεται να έχει χάσει τις ρίζες του και το οντολογικό του υπόβαθρο, κι ως εκ τούτου έχει απωθήσει ό,τι ανθρώπινο έχει μέσα του, ενώ παράλληλα αποτιμά την ζωή σύμφωνα με τις επιταγές του κέρδους, του υλικά χρήσιμου¹⁷⁷.

Ο ποιητής, μάλιστα, αισθάνθηκε έγκαιρα και έντονα τον ξεπεσμό του σύγχρονου ανθρώπου, γεγονός που υποδεικνύει η «Ιερά Οδός». Η αρκούδα ανάγεται μέσα από το ποίημα σε παγκόσμιο σύμβολο, καθώς όταν βλέπει το γύφτικο χαλινάρι να βασανίζει το πληγωμένο ρουθούνη του παιδιού της, εκείνη σηκώνεται και χορεύει ζωνρά. Με τον τρόπο αυτό η μητέρα-αρκούδα μεταμορφώνεται ποιητικά σε ένα «μαρτυρικό τεράστιο σύμβολο όλου / του πόνου του πανάρχαιου»¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Βασίλης Φράγκος, «Η απάντηση του Σικελιανού στο πρόβλημα του αιώνα μας», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 159.

¹⁷⁸ Edmund Keeley, «Ο Σικελιανός και η ελληνική μυθολογία», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 292.

Εντούτοις, παρά το απαισιόδοξο κλίμα του ξεπεσμού του ανθρώπου στην αρχή του ποιήματος, τελικά ο δημιουργός προς το τέλος της σύνθεσης εμφανίζεται αρκετά ελπιδοφόρος, καθώς οραματίζεται τη μέρα της σωτηρίας και της λύτρωσης:

*Κι η καρδιά μου, ως εβιάδιζα, βογγούσε:
«Θα 'ρτει τάχα ποτέ, θε να 'ρτει η ώρα
που η ψυχή της αρκούδας και του Γύφτου,
κι η ψυχή μου, που Μυημένη τήνε κράζω,
θα γιορτάσουν μαζί;
[...]
ένα μούρμουρο απλώθη απάνωθέ μου,
ένα μούρμουρο,
κι έμοιαζ' έλεε:
«Θα 'ρτει...»*

Στο απόσπασμα αυτό δεν διαφαίνεται μόνο το ελπιδοφόρο μήνυμα του ποιητή ότι η μέρα της λύτρωσης πλησιάζει. Επιπλέον, το μήνυμα αυτό παρουσιάζεται ως μια προφητεία για το μέλλον («ένα μούρμουρο απλώθη απάνωθέ μου, / ένα μούρμουρο, / κι έμοιαζ' έλεε: / «Θα 'ρτει...»). Επομένως, αξίζει να επισημάνουμε ότι ο Σικελιανός ενδεδυμένος με τον μανδύα του ποιητή~προφήτη στην «Ιερά Οδό», παρουσιάζεται να προφητεύει την ώρα της απελευθέρωσης του καταδυναστευμένου από τον πόνο ανθρώπου, περιγράφοντας τη σκηνή του γύφτου και των αρκούδων που τις αναγκάζει να χορέψουν με την βία¹⁷⁹.

Παράλληλα, στο ποίημα αυτό η περιγραφή της αρκούδας είναι διαποτισμένη από έντονη συγκίνηση, η οποία ενισχύεται μέσω υπαινιγμών σε αρχαίους μύθους¹⁸⁰:

*μιαν άσπρη αβασκαντήρα, ανασηκώθη
ζάφνου τρανή, σαν προαιώνιο να 'ταν
ζόανο Μεγάλης Θεάς, της αιώνιας Μάνας,
αυτής της ίδιας που ιερά θλιμμένη,
με τον καιρόν ως πήρε ανθρώπινη όψη,
για τον καημό της κόρης της λεγόνταν
Δήμητρα εδώ, για τον καημό του γιου της
πιο πέρα ήταν Αλκμήνη ή Παναγία.*

¹⁷⁹ Mario Vitti (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 341.

¹⁸⁰ Αυτ.

Οι στίχοι αυτοί επιβεβαιώνουν την θεωρία ότι ο Σικελιανός αξιοποιεί τόσο τα αρχαία μυθικά σύμβολα, όσο και τα χριστιανικά στο έργο του¹⁸¹. Πιο συγκεκριμένα, συγχωνεύει την αρχαία θρησκεία με τον χριστιανισμό, καθώς η μητέρα αρκούδα παρομοιάζεται είτε με την Δήμητρα και την Αλκμήνη, είτε με την Παναγία. Επομένως, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι ήδη στο έτος 1935 κατά το οποίο δημοσιεύτηκε η «Ιερά Οδός», φαίνεται να έχει αποκρυσταλλωθεί η συνένωση της αρχαίας θρησκείας με τον χριστιανισμό. Πάντως, η σύνθεση αυτή υποδεικνύει σίγουρα ότι ο Σικελιανός υπήρξε ένας ελπιδοφόρος προφήτης, ή αλλιώς, ένας μαντευτής καλών, επειδή πίστεψε στη συναδέλφωση της αρκούδας και του γύφτου, την οποία και τραγούδησε με ιερή κατάνυξη¹⁸². Η «Ιερά Οδός» συνιστά, λοιπόν, μία ακόμη περίπτωση ανάδειξης του ονείρου, μέσα από το αισιόδοξο μήνυμα της προφητείας για την ανέγερση του πνεύματος, η οποία αποπνέεται σε ολόκληρο το έργο του Σικελιανού, τόσο στην ποίηση όσο και στις τραγωδίες του.

---

¹⁸¹ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, «Ο Σικελιανός και τα μυθικά σύμβολα», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 156.

¹⁸² Αντρέας Καραντώνης, «Στοχασμοί για την ποίηση του Άγγελου Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 150.

B. 3 Η «προφητική μανία» στην «Σίβυλλα»

Στην τελευταία δεκαετία της ζωής του ο Σικελιανός στράφηκε προς τη συγγραφή τραγωδιών, γεγονός απόλυτα φυσιολογικό για έναν άνθρωπο που έζησε τόσο έντονα το πνεύμα της αρχαίας τραγωδίας μέσα από την «Δελφική Προσπάθεια»¹⁸³, κατά την οποία παραστάθηκε η τραγωδία του «Προμηθέα Δεσμώτη» του ποιητή. Μάλιστα, όπως γνωστοποιεί ο ίδιος ο ποιητής στην Ελευσίνα Διαθήκη, η στροφή αυτή συνιστά προέκταση της «Δελφικής Ιδέας»¹⁸⁴. Παράλληλα, όπως προαναφέραμε, η πρώτη σημαντική απόπειρα του Σικελιανού να ασχοληθεί με την τραγική ποίηση επήλθε αρκετά νωρίτερα το 1919 με τον *Ασκληπιό*, που όμως δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Ωστόσο, το πρώτο ολοκληρωμένο έργο του Σικελιανού που παραπέμπει στην δραματουργία συνιστά ο «Διθύραμβος του Ρόδου» (1932) που εξετάσαμε προηγουμένως. Εντούτοις, και πάλι ο «Διθύραμβος» δεν συνιστά αυτοτελή τραγωδία από ειδολογική και δομική άποψη¹⁸⁵, κάτι που επιτυγχάνεται για πρώτη φορά στη σικελιανική ποίηση με την «Σίβυλλα».

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης αρχίζει να επεκτείνεται παράλληλα με την ποιητική του Σικελιανού στην δραματική ποίηση, και ως εκ τούτου να αναδεικνύεται μέσα από σύμβολα της τραγικής ποίησης. Το σύμβολο της τραγικής ποίησης που θα εξετάσουμε συνιστά η αρχαία μάντισσα Σίβυλλα, η οποία μεταπλάθεται ποιητικά στην ομώνυμη τραγωδία του. Το όνειρο του Σικελιανού για την πνευματική αναγέννηση συνδέεται άμεσα με την Σίβυλλα, καθώς το τραγικό αυτό έργο φανερώνει την ακλόνητη πίστη του δημιουργού στην αυτονομία και την αφθαρσία του πνεύματος¹⁸⁶. Ωστόσο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η έννοια που εξετάζουμε λαμβάνει βαθύτερες προεκτάσεις.

Αρχικά, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το όνειρο εδώ σχετίζεται με την έννοια της προφητείας, καθώς σε πρώτο βαθμό ανιχνεύεται στην προφητική ιδιότητα της Σίβυλλας, η οποία είναι ιέρεια στο μαντείο των Δελφών και όταν καταληφθεί από το θείο πνεύμα προφητεύει αυθόρμητα¹⁸⁷. Βέβαια, η σχέση του ονείρου και της

¹⁸³ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 242.

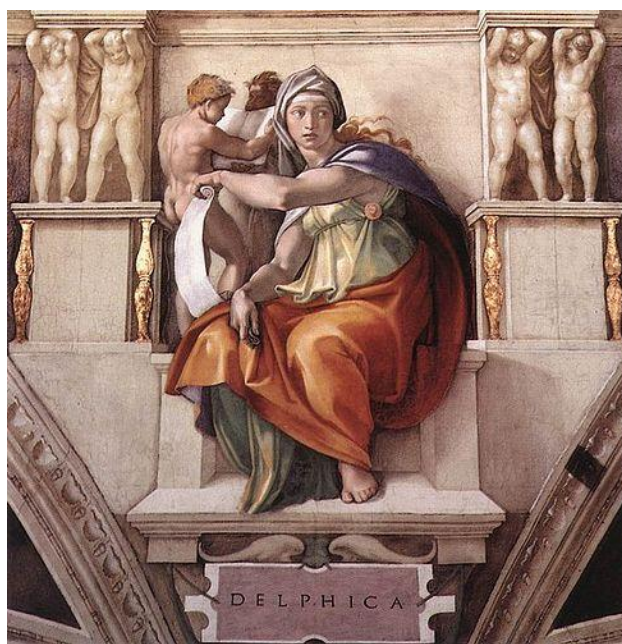
¹⁸⁴ Μαντώ Μαλάμου (2014) *Τα προσώπια του Διονύσου. Η Θυμέλη του Άγγελου Σικελιανού και το αρχαίο δράμα*, ό.π., σ. 33.

¹⁸⁵ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 242.

¹⁸⁶ Κλέων Παράσχος, «Άγγελου Σικελιανού: Σίβυλλα», στο περιοδικό *Νέα Εστία*, τόμ. 28, τχ. 335, Αθήνα: 1-12-1940, σ. 1443.

¹⁸⁷ Δημήτριος Πλακάς, «Η Σίβυλλα του Σικελιανού», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995³), ό.π., σ.163.

προφητείας δεν θα μπορούσε να είναι τόσο επιφανειακή όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως, καθώς ο ποιητής χρησιμοποιεί τη μορφή του Νέρωνα προκειμένου να στηλιτεύσει τον ιταλό δικτάτορα Μουσολίνι¹⁸⁸. Για τον λόγο αυτό η ανάγνωση της ανέκδοτης ακόμη Σίβυλλας το Νοέμβριο του 1940 στη «Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών» αποτέλεσε πράξη αντίστασης¹⁸⁹.

14. Τοιχογραφία της Δελφικής Σίβυλλας (Μιχαήλ Άγγελος, Cappella Sistina, Βατικανό)

Στο σημείο αυτό θα ήταν καλό να λάβουμε υπόψιν μας το κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο στο οποίο συντελέστηκε το έργο. Η τραγωδία γράφτηκε το καλοκαίρι του 1940 λίγο πριν την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, και ενώ τα πρώτα σύννεφα της εξάπλωσης των ολοκληρωτικών καθεστώτων είχαν ήδη φανεί στην Ευρώπη¹⁹⁰. Ο Σικελιανός, λοιπόν, επιχειρεί να εκφράσει με προφητικό τρόπο τη νίκη του διαχρονικού ελληνικού πνεύματος (Σίβυλλα) απέναντι στην τυραννία της Ρώμης (Νέρωνας), συμβολίζοντας παράλληλα την γενναία αντίσταση του ελληνικού λαού κατά της ναζιστικής βίας των ξένων εισβολέων¹⁹¹. Επομένως, παρατηρούμε σε αυτό το σημείο ότι το ελπιδοφόρο μήνυμα-προφητεία της «Ιεράς Οδού», που είδαμε, επαναλαμβάνεται

¹⁸⁸ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, «Ο Σικελιανός και τα μυθικά σύμβολα», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 156.

¹⁸⁹ Λία Παπαδάκη (1995) *Το ερηβικό πρότυπο και η Δελφική Προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού*, ό.π., σ. 127.

¹⁹⁰ ΣΑ (1970) *Θυμέλη*, τόμ. Α', φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος, σ. 63.

¹⁹¹ Μαλάμου Μαντώ (2014) *Τα προσώπια του Διονύσου. Η Θυμέλη του Άγγελου Σικελιανού και το αρχαίο δράμα*, ό.π., σ. 295.

ξανά στη *Σίβυλλα*, μόνο που αυτή τη φορά η σύνδεση του μηνύματος με την έννοια της προφητείας είναι εντονότερη.

Αυτό σημαίνει ότι στην «Σίβυλλα» η έννοια της προφητείας οξύνεται, οπότε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πλέον και ως «προφητική μανία», έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στον διάλογο *Φαίδρος* του Πλάτωνα. Η άποψη αυτή θα μπορούσε να πιστοποιηθεί από την εκτενή αναφορά που κάνει ο ποιητής στην εισαγωγή του έργου για την έννοια της προφητείας ή «Μαντοσύνης», όπως την κατονομάζει. Μάλιστα, ο Σικελιανός προσδιορίζει την προφητική μανία ως τη «συνιστάμενη όλων των άλλων λειτουργιών της ψυχής», χωρίς ωστόσο να τη συγχέει με την έννοια της μεταφυσικής, αλλά τη συνδέει με την έννοια της αισθαντικότητας¹⁹². Αυτό σημαίνει ότι ο λόγος της Σίβυλλας είναι προφητικός και προέρχεται από την «μαντοσύνη», η οποία δεν είναι μεταφυσική, καθώς ο ποιητής την συνδέει με την «αισθαντικότητα» του ανθρώπου¹⁹³.

Ως απόρροια, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η «Σίβυλλα» συνιστά την ολοκλήρωση των μυητικών αναβαθμών του ποιητή που ο ίδιος διατύπωσε στο τρίπτυχο «αθλητής, ιερέας και προφήτης»¹⁹⁴, και άρα η τραγωδία αυτή συνιστά την κορύφωση της προφητικής μανίας στο έργο του. Παράλληλα, θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε τον ίδιο τον ποιητή μέσα από το έργο του ως τον αθλητή του αρχαίου πνεύματος, ως τον ιερέα~μυημένο στα Ελευσίνια Μυστήρια, καθώς και ως τον προφήτη, ο οποίος θα συνενώσει την αρχαία θρησκεία με τον χριστιανισμό για να επιφέρει τελικά τη δική του «νέα»¹⁹⁵. Κοινός παρονομαστής για το τρίπτυχο αυτό αποτελεί το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης μέσα από την αναβίωση του αρχαίου πνεύματος και της συμβίωσής του με τον χριστιανισμό. Επομένως, για τον Σικελιανό ο «Ποιητής» του προλόγου στον *Λυρικό Βίο* θα μπορούσε να συμβολίζει τον Αθλητή, τον Ιερέα και τον Προφήτη, ο οποίος μέσα από την πνευματική του αντίληψη καταφέρνει να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ θεού και ανθρώπου (με το ιερατικό αξίωμα Pontifex από το *pons* σημαίνει την γέφυρα και το *facio* σημαίνει κατασκευάζω)¹⁹⁶. Μάλιστα, την ιδιότητα

---

¹⁹² ΣΑ (1970) *Θυμέλη*, τμ. Α', ό.π., σ. 61.

¹⁹³ Δημήτριος Πλακάς, «Η Σίβυλλα του Σικελιανού», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995³), ό.π., σσ. 163-164.

¹⁹⁴ Αυτ., σ. 296.

¹⁹⁵ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 165.

¹⁹⁶ Μαντώ Μαλάμου, «Μύθος και ιστορία στο θέατρο του Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 450.

του αθλητή, του ιερέα και του προφήτη στο πρόσωπο του Σικελιανού τις αναγνωρίζει και ο Ελύτης¹⁹⁷.

Επιπροσθέτως, η έννοια της «προφητικής μανίας» θα μπορούσε να εξεταστεί υπό το πρίσμα της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Freud. Όπως προαναφέραμε, ο Σικελιανός στην εισαγωγή της «Σίβυλλας» εκλαμβάνει τη προφητική μανία ως αισθαντική λειτουργία της ψυχής, δηλαδή ως ένα ιδιαίτερο χάρισμα των πνευματικά προικισμένων ανθρώπων και όχι ως «μεταφυσική θεώρηση»¹⁹⁸. Αυτό σημαίνει ότι το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης του Σικελιανού πηγάζει από το ίδιο «ανθρώπινο» χάρισμα, όπως και η προφητική μανία, και συνεπώς δεν έχει σχέση με την κυριολεκτική σημασία της μεταφυσικής.

Ομοίως, ο αυστριακός ψυχαναλυτής σε ένα από τα σπουδαιότερα βιβλία του 20^{ου} αι., στην *Ερμηνεία των ονείρων*, ξεχωρίζει το όνειρο από την μεταφυσική ιδιότητα της προφητείας. Πιο συγκεκριμένα, στο τέλος της *Ερμηνείας*, ο Freud επιδιώκει να καταστήσει σαφές στους αναγνώστες του ότι το όνειρο είναι αδύνατο να προφητεύσει το μέλλον ως προφητεία. Απεναντίας, ο ψυχαναλυτής θεωρεί ότι το όνειρο μας βοηθάει να ερμηνεύσουμε το παρελθόν¹⁹⁹. Μάλιστα, η θεωρία αυτή ενισχύεται και από την μελέτη μας για τον Σικελιανό, καθώς επιδιώκουμε να ερμηνεύσουμε την ιδέα του ονείρου στην ποίησή του, αξιοποιώντας εικόνες-σύμβολα που αναδεικνύονται στα έργα του ποιητή σε παρελθόντα χρόνο, έχοντας ως αφετηρία τον *Αλαφροϊσκιωτο* του 1909 και φτάνοντας μέχρι και τα τελευταία έργα του.

Βέβαια, ο θεμελιωτής της ψυχανάλυσης παραδέχεται ότι η καθιερωμένη αντίληψη πως το όνειρο δείχνει το μέλλον θα μπορούσε να περιέχει ένα ίχνος αλήθειας, υπό την προϋπόθεση πως το όνειρο μας παρουσιάζει μια επιθυμία ως εκπληρωμένη, και έτσι μας οδηγεί τρόπον τινά στο μέλλον. Όμως, αυτό το μέλλον, που ο ονειρευόμενος το εκλαμβάνει ως παρόν, είναι διαμορφωμένο από την ακατάλυτη επιθυμία ως ομοίωμα εκείνου του παρελθόντος²⁰⁰, και επομένως δεν τίθεται δυνατότητα πρόβλεψης του μέλλοντος με την μεταφυσική έννοια.

---

¹⁹⁷ Οδυσσέας Ελύτης, «Πέντε κορυφαίοι νεοέλληνες λυρικοί: Σολωμός-Κάλβος-Παλαμάς-Καβάφης-Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 71.

¹⁹⁸ ΣΑ (1970) *Θυμέλη*, τόμ. Α', ό.π., σ. 61. Ο ίδιος ο ποιητής επισημαίνει: «Η Μαντοσύνη αυτή δεν είναι μεταφυσική θεώρηση, αλλ' η ουσιαστική απόδοση της πιο βαθιάς αισθαντικότητας του Ανθρώπου' της αισθαντικότητας εκείνης που συναπαρτίζει μες στον Άνθρωπο αυτή την ίδια την υπόσταση του Ανθρωπισμού του, στην αυθεντική και γενικότερη έννοιά του».

¹⁹⁹ Σίγκμουντ Φρόυντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, ό.π., σ. 536.

²⁰⁰ Αυτ.

Αξιοποιώντας την φροϋδική θεωρία θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην περίπτωση του Σικελιανού συμβαίνει ακριβώς το ίδιο. Αυτό σημαίνει ότι η προφητική ιδιότητα που αναλύσαμε στην «Ιερά Οδό» και στην «Σίβυλλα» δεν χρωματίζεται με τη μεταφυσική έννοια. Η προφητική ικανότητα του ποιητή πηγάζει από την εκπλήρωση μιας επιθυμίας, δηλαδή του ονείρου της πνευματικής αφύπνισης μέσα από την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και της συνακόλουθης ανάμειξής του με τον χριστιανικό μύθο. Ο Σικελιανός μας μιλάει με την ατράνταχτη βεβαιότητα του οραματιστή και του μύστη, ο οποίος κρατάει στα χέρια του το όραμά του²⁰¹, και σαν σύγχρονος Προμηθέας επιθυμεί να το δώσει στους ανθρώπους για το καλό της ανθρωπότητας.

Επομένως, στην περίπτωση του Σικελιανού η μεταφυσική ιδιότητα στο όνειρό του δεν υφίσταται με την κυριολεκτική της σημασία. Μάλιστα, η άποψη αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα είδος απάντησης στους επικριτές του, οι οποίοι θεωρούσαν ορισμένα σύμβολά του, όπως η «προμαντεία», ακατάλυτα για τους πολλούς, και απέδιδαν σε αυτόν τον λόγο την αποτυχία των τραγωδιών του στο θέατρο²⁰². Ο ποιητής ζει την αισιοδοξία του στο παρόν, και ως εκ τούτου επηρεασμένος από την κήρυξη του πολέμου επιχειρεί να μεταδώσει τις ελπίδες του στο μέλλον μέσα από τα έργα του²⁰³, όπως η «Ιερά Οδός» και η «Σίβυλλα», που συζητήσαμε προηγουμένως.

Παράλληλα, μία ακόμη ένδειξη ότι η προφητεία δεν συνιστά μια υπερφυσική δύναμη, αλλά το αισιόδοξο μήνυμα για το μέλλον, απορρέει από τη στροφή του ποιητή στον λαό κατά την τελευταία φάση της ζωής του. Ο Β΄ ΠΠ συμπίπτει με την ώριμη φάση της ποίησης του Σικελιανού, και πιθανόν η τραγική κατάσταση του τόπου να παρακίνησε τον Σικελιανό να εγκαταλείψει τη «νεφελώδη σωτηρολογία» και να συμμεριστεί τις προσδοκίες ολόκληρου του λαού, μπαίνοντας έτσι, σε προχωρημένη πια ηλικία, σε μια άλλη γόνιμη φάση της ποίησής του²⁰⁴. Ο Σικελιανός αποτελεί πλέον τον εθνικό ποιητή που εκφράζει την αγωνία του λαού, ενώ συγχρόνως επιδιώκει να εκλαϊκεύσει και να φέρει προς τις μάζες τα φύσει αριστοκρατικά μηνύματά του²⁰⁵, για

---

²⁰¹ Κώστας Στεργιόπουλος (1990) *Η Ελληνική Ποίηση Γ΄ - Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ΄, ό.π., σ. 87.

²⁰² Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 243.

²⁰³ Κώστας Στεργιόπουλος (1990) *Η Ελληνική Ποίηση Γ΄ - Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ΄, ό.π., σ. 87.

²⁰⁴ Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 341.

²⁰⁵ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 242.

τα οποία νωρίτερα επικρίθηκε²⁰⁶. Για τον λόγο αυτό χαρακτηρίζεται ως μεγάλος και τραγικός προφήτης, που έφτασε στο μεγαλύτερο ύψος του κατά την διάρκεια της Κατοχής²⁰⁷.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι με αυτήν τη στροφή προς τον ελληνικό λαό²⁰⁸, ο ποιητής επεδίωξε να απλοποιήσει τα αρχαία σύμβολα που εξέφραζε μέχρι τότε με την ποίησή του, όπως για παράδειγμα ο ορφισμός και ο μυστικισμός. Στις *Συνειδήσεις* διακρινόταν η επιθυμία του να απευθυνθεί σε αναγνώστες βαθύτερης μύησης στο έργο του, μέσα από τον άξονα του ιεροφάντη των Ελευσινίων Μυστηρίων που αναδειξαμε²⁰⁹. Βέβαια, η ταύτισή του με τον λαό δεν σημαίνει ότι απομακρύνθηκε από τα αρχαία πνευματικά ιδεώδη που υπερασπίστηκε πεισματικά με το έργο του. Ωστόσο, παρά την πνευματική εξαθλίωση της εποχής του σε παγκόσμιο επίπεδο, ο Σικελιανός επιχείρησε μέσα από τα έργα της ώριμης περιόδου του, και πιο συγκεκριμένα με την «Ιερά Οδό» και με τη «Σίβυλλα», να προφητεύσει το ελπιδοφόρο μήνυμα της πνευματικής ανέλιξης πάνω από τα δεινά που καταδυναστεύουν ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Συνεπώς, αυτά τα δύο έργα της τελευταίας φάσης της ζωής του ποιητή συναποτελούν τις τελευταίες όψεις του ονείρου του Σικελιανού. Συγχρόνως, αποδεικνύουν ότι ο δημιουργός μέχρι τα τελευταία χρόνια του βίου του δεν έπαψε ποτέ να πιστεύει στο όνειρο της πνευματικής αφύπνισης της Ελλάδας και του κόσμου γενικότερα. Ο Σικελιανός στην προσπάθειά του να παρουσιάσει το οικουμενικό του όραμα, φόρεσε τα προσωπεία πολλών αρχαίων προσωποτήτων (Προμηθέας, Απόλλωνας, Ηρακλής, Διόνυσος), ενώ παράλληλα αξιοποίησε ποικίλα έργα τέχνης, όπως αρχαία αγάλματα και τύμβους, καθώς και πίνακες ζωγραφικής. Το όνειρό του άρχισε να εικονοποιείται μέσα από αυτά και να αναδύεται στην ποίησή του.

²⁰⁶ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 7. Η Βογιατζόγλου σημειώνει μια αυστηρή κριτική που εξέφρασε ο Παλαμάς, ο οποίος, μάλιστα, παραινεί τον Σικελιανό προς μια τέχνη περισσότερο «δημοκρατική».

²⁰⁷ Robert Liddell, «Η ποίηση του Άγγελου Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 110.

²⁰⁸ ΣΑ (1983) *ΠΑ*, τόμ. Δ, φιλολογική επιμ. Σαββίδης, Γ. Π., Αθήνα: Ίκαρος, σ. 183. Η στροφή αυτή στον λαό γίνεται αντιληπτή και από τα ίδια τα λόγια του ποιητή: «στο πλατύτατο τραπέζι της τρανής, της Οικουμενικής Δικαιοσύνης, που θα στρωθεί για όλους τους λαούς, και στο πλευρό των συναγωνιστών μας, είμαστε απόλυτα βέβαιοι ότι από το κρασί του πιο μεγάλου ιστορικού τρύγου όπου γνώρισεν ως τώρα η Ανθρωπότητα, από το νάμα της νεότατης Ιστορικής Αμπέλου πρώτος θα να πει, για να μπει πια με οικουμενικά δικαιώματα στη νέα που επιβάλλεται να ζήσει αληθινή, φυσιολογική, δημιουργική του ζωή, ο Ελληνικός Λαός».

²⁰⁹ Αθηνά Βογιατζόγλου (2005) *Η γένεση των πατέρων – Ο Σικελιανός ως διάδοχος των εθνικών ποιητών*, ό.π., σ. 65.

Ακολουθως, στη συνέχεια στράφηκε στον χριστιανικό μύθο (Χριστός, Παναγία), ώσπου τελικά προσπάθησε να συγχωνεύσει τις αρχαίες και τις χριστιανικές μορφές σε έναν ενιαίο μύθο, όπως μας υποδεικνύει και το ποίημα «Διόνυσος–Ιησούς» που εξετάσαμε. Πρόκειται για δικό του δημιούργημα, και είναι αυτό που ονομάσαμε νωρίτερα «νέα σικελιανική θρησκεία». Ο ποιητής εδώ ανάγεται σε μύστη-προφήτη της θρησκείας του. Το όνειρο, πλέον, της πνευματικής αναγέννησης φαίνεται να καλύπτει ένα τεράστιο φάσμα της ποίησης, αλλά και της κοσμοθεωρίας του, όπως θα δούμε στο τρίτο μέρος.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Εκφάνσεις του ονείρου στην κοσμοθεωρία του
Σικελιανού

Γ. 1 Το ουτοπικό όραμα της «Δελφικής Προσπάθειας»

Ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός, αν συγκριθεί με τους μεγάλους παγκοσμίως ποιητές, μπορεί να σταθεί επάξια ανάμεσα στους κορυφαίους. Η ποίησή του είναι ξεχωριστή, διότι κατέχει τον δικό της χαρακτήρα· ο χαρακτήρας αυτός εντοπίζεται τόσο στην σκέψη και την φιλοσοφία που λανθάνει στην ποίησή του, όσο και στην πρωτοφανή αίσθηση της ζωής, που τον οδηγεί σε μια σπάνια έκφραση της ανθρώπινης εμπειρίας²¹⁰. Ομοίως, η έννοια του ονείρου εκδηλώνεται τόσο στην ποίηση όσο και στην κοσμοθεωρία του, ή μάλλον για να είμαστε πιο ακριβείς, η κοσμοθεωρία διατρέχει ολόκληρη την ποίησή του, όπως αναδείξαμε στα δύο πρώτα μέρη της μελέτης μας. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος θα ασχοληθούμε με το όνειρο αποκλειστικά στην κοσμοθεωρία του ποιητή, και πιο συγκεκριμένα, θα δούμε πώς αυτό εξαπλώνεται στην κοσμοαντίληψή του.

Ωστόσο, αυτήν τη φορά θα εξετάσουμε τις εκφάνσεις του ονείρου, όπως αυτές εντοπίζονται στο σικελιανικό κοσμοείδωλο, αξιοποιώντας κατά κύριο λόγο τα πεζά του έργα, τα οποία υπάρχουν συγκεντρωμένα στο τετράτομο έργο *Πεζός Λόγος*. Άλλωστε, η ποίηση του Σικελιανού δεν υπάρχει και δεν γίνεται να εξεταστεί ξεχωριστά από τη μεταφυσική και θρησκευτική ανησυχία που συνυπάρχουν μέσα της με αξιοθαύμαστη συνέπεια. Μάλιστα, δεν θα μπορούσε να δικαιολογηθεί η διάκριση ανάμεσα στον Σικελιανό λυρικό ποιητή και στον Σικελιανό οραματιστή και φιλόσοφο, καθώς η μορφή του είναι ενιαία και αδιάσπαστη²¹¹. Με παρόμοιο τρόπο, η έννοια του ονείρου στο έργο του, όπως έχουμε ήδη τονίσει, αποτελεί μία πολυδιάστατη έννοια, και γι' αυτό δεν θα μπορούσε να ανιχνεύεται μόνο στην ποίηση, αλλά και στην κοσμοθεωρία του.

Το κομβικό σημείο στη σικελιανική κοσμοαντίληψη συνιστά αδιαμφισβήτητη η περίφημη «Δελφική Ιδέα». Πρόκειται για μια ιδέα που απέβλεπε στην πολιτισμική συνένωση όλων των λαών μέσα από μια πνευματική επικοινωνία που θα είχε ως κέντρο τους Δελφούς:

Οι Δελφοί, όπου άλλοτε εσυναθροίζοντο οι Αμφικτιονίες, οι Δελφοί που αντιπροσωπεύουνε για όλη την πολιτισμένη Ανθρωπότητα τον πιο υψηλό δεσμό της Σωφροσύνης και του αρχαίου πόθου προς το Αγαθό και προς

²¹⁰ Μάρκος Αυγέρης (1993) *Έλληνες λογοτέχνες*, Αθήνα: Ίκαρος, σ. 135.

²¹¹ Γιώργος Θεοτοκάς, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 119.

την Αρμονία, τους εφάνηκε ως το κέντρο που εξέλεξε η Παράδοση, για να δημιουργήσει τη συνάντηση στο μέλλον μιας καλής προαίρεσης καθολικής²¹².

Εκεί θα μπορούσαν να συναντηθούν και να συμφιλιωθούν όλα τα ανθρώπινα πνεύματα, απαλλαγμένα από θρησκευτικές, γλωσσικές και εθνικές διαφορές²¹³. Η ιδέα αυτή εκφράστηκε στην πράξη το 1927, έτος κατά το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες «Δελφικές Εορτές». Είναι η πρώτη φορά που το όνειρο του ποιητή ανιχνεύεται έκδηλα στην κοσμοθεωρία του. Μάλιστα, δεν θα μπορούσε να βρεθεί αλλού καταλληλότερο μέρος για το ξεκίνημα μιας νέας παγκόσμιας αμφικτιονίας. Ήδη από την αρχαιότητα το Δελφικό ιερό απαλλάχτηκε από κάθε δυνατό φανατισμό και βρήκε την έκφρασή του σε έναν παγκόσμιο μονοθεϊσμό, στον οποίο όλα τα παγκόσμια πνεύματα από Ανατολή και Δύση μπορούσαν να συμφιλιωθούν, πέρα από γεωγραφικές διαφορές, αλλά και από γλωσσικές και πολιτισμικές²¹⁴.

Ωστόσο, στο σημείο αυτό, επειδή το αξιοσημείωτο αυτό γεγονός είναι ευρέως γνωστό, θα παρακολουθήσουμε την πορεία του ποιητή ανατρέχοντας στον δοκιμακό του λόγο, προκειμένου να δούμε πώς αναπτύχθηκε το όραμα της «Δελφικής Ιδέας».

Κατ' αρχήν, αξίζει να σημειώσουμε ότι, παρά το αισιόδοξο κλίμα της σικελιανικής ποίησης²¹⁵, ο δημιουργός αντιλαμβάνεται την πνευματική ένδεια της εποχής του, και επομένως η «Δελφική Προσπάθεια» θα μπορούσε να συνιστά ένα είδος απάντησης, ή αποτελμάτωσης της δυσχερούς κατάστασης. Την πνευματική παρακμή της εποχής του σημειώνει ο ίδιος στο δοκίμιο «Τ' αετώματα της Ολυμπίας» (1928), και μάλιστα προσδιορίζει την παρακμή ως τον «κυκλώνα του υλισμού»²¹⁶. Επιπλέον, επισημαίνει την άμεση ανάγκη για πνευματική αφύπνιση στο ίδιο απόσπασμα:

[...] ημπορούσε να υψωθεί και να καμπυλωθεί ως τόξον Απολλώνειο μ' όλα τ' άλλα η Τέχνη προς το στόχο μιας απόλυτης, μιας αιώνιας Ηθικής. Της Ηθικής του Γένους, η οποία στις μέρες μας διεσπάσθη, εξεφυλίσθη, εξετράπει στο πιο εφήμερο και τραγικό συμβόλαιο, όπου ο άντρας και η

²¹² ΣΑ (1980) ΠΛ, τόμ. Β', ό.π., σ. 158.

²¹³ Κώστας Στεργιόπουλος (1999) *Η Ελληνική ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία. Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 83.

²¹⁴ Σικελιανού Εύα, «Ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Άγγελου Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 63.

²¹⁵ Μάρκος Αυγέρης (1993) *Έλληνες λογοτέχνες*, ό.π., σσ. 135-136. Μάλιστα, ο ποιητής Μάρκος Αυγέρης ισχυρίζεται ότι ο Σικελιανός προβάλλει στην ποίησή του έναν κόσμο διαφορετικό, απαλλαγμένο από τους κινδύνους του αστικού κόσμου και εξαιρετικά εξαρτώμενο από την ελληνική γη, και μάλιστα σε τόσο μεγάλο βαθμό που να θυμίζει περισσότερο παλαιότερες εποχές παρά την δική του.

²¹⁶ ΣΑ (1978) ΠΛ, τόμ. Α', ό.π., σ. 173.

γυναίκα, αιχμάλωτοι του χρήματος και μόνο, καταπνίγουν μες στα σπλάχνα τους το μυστικό παλμό του σύμπαντος[...]»²¹⁷.

Στο συγκεκριμένο χωρίο ο δημιουργός υποστηρίζει ότι η τέχνη οφείλει να αναλάβει το δύσκολο έργο της πνευματικής αναγέννησης, και της συνακόλουθης μετουσίωσης της ύλης σε πνεύμα. Την άποψη επιβεβαιώνει και ο γνωστός στίχος του «Πνευματικού Εμβατήριου» «ομπρός, σύντροφοι, βοηθάτε να γίνει ο ήλιος πνεύμα». Το ίδιο ακριβώς μοτίβο της αποποίησης της ύλης εντοπίσαμε ωρύτερα στην «Αναδυομένη», η οποία παλεύει να υπερνικήσει την υλιστική της υπόσταση για να αναδυθεί. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας από τους βασικότερους πυλώνες της σικελιανικής κοσμοθεωρίας είναι η μετουσίωση της ύλης σε πνεύμα, καθώς όχι μόνο ανιχνεύεται στον δοκιμιακό του λόγο και στην ποίησή του, αλλά επιπλέον αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό των «Δελφικών Εορτών», που αποσκοπούν στη συνένωση των λαών μέσω του πνεύματος.

Παράλληλα, οφείλουμε να εξετάσουμε το μεγαλεπήβολο όνειρο της «Δελφικής Προσπάθειας» από ψυχαναλυτική σκοπιά. Ο ποιητής ήδη από το 1921 στον «Δελφικό Λόγο I: Σπερματικός» σημειώνει από τις πρώτες κιόλας σειρές ότι η ψυχή του είναι αυτή που τον ωθεί στη σύλληψη της μεγάλης του ιδέας:

Ήταν οι ώρες που η ψυχή μου, κλωνιζόμενη κατάβαθα απ' τις Μούσες [...] Κι ήταν οι ώρες που κράζαν στην ψυχή μου [...] Η ψυχή μου, αυτές τις ώρες, ευρισκόνταν σ' ένα απέραντο νεφέλωμα, γεμάτο από τη γύρην αναρίθμητων σπερμάτων, που τινάζονταν κι ευωδίαζε τον αέρα, σαν η ανθοσκόνη που φεύγει απ' τα λουλούδια και τα δέντρα στις μαγιάτικες πνοές. [...] Στην ψυχήν μου δεν μιλούσε τότε ολόκληρος ο Απόλλων, αλλ' ο Απόλλων Διονυσόδοτος²¹⁸.

Την άποψη του Σικελιανού ότι το όραμά του απορρέει από την επιταγή της ψυχής του, θα μπορούσαμε να την εξετάσουμε υπό το πρίσμα της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Freud. Ο τελευταίος υποστηρίζει ότι όλες οι αισθητηριακές αντιλήψεις, τόσο οι εξωτερικές όσο και οι εσωτερικές, είναι συνειδητές²¹⁹. Συγχρόνως, οι

²¹⁷ Αυτ., σ. 173.

²¹⁸ ΣΑ (1980) *ΠΑ*, τόμ. Β', ό.π., σσ. 13-14.

²¹⁹ Sigmund Freud (2008) *Το εγώ και το αυτό*, ό.π., σ. 38.

εσωτερικές διεργασίες συνιστούν μετακινήσεις ψυχικής ενέργειας που λαμβάνουν χώρο στο εσωτερικό του ατόμου καθώς αυτή η ενέργεια εκτελείται. Ωστόσο, ο ιδρυτής της ψυχανάλυσης εμμένει στην θεωρία αυτή προσθέτοντας ότι οι εσωτερικές αυτές διεργασίες συνδέονται με λεκτικές παραστάσεις²²⁰. Στη περίπτωση του Σικελιανού συμβαίνει ακριβώς αυτό· οι εσωτερικές διεργασίες εκφράζονται με λεκτικές παραστάσεις, οι οποίες, αφενός, τον ωθούν να οραματιστεί την πνευματική αναγέννηση με κέντρο τους Δελφούς («Κι ήταν οι ώρες που κράζαν στην ψυχή μου»²²¹), και αφετέρου, προβάλλονται μέσα από το έργο του.

Μάλιστα, τη συγκεκριμένη θεωρία του Freud αξιοποιήσαμε και στην συζήτησή μας για τον πρόλογο του *Λυρικού Βίου* (κεφ. Α.1) όταν αναφερθήκαμε στην «Εσωτερικότητα του Ποιητή», η οποία, σύμφωνα με τον Σικελιανό, καθορίζει την αυθεντικότητα του δημιουργού και διαχωρίζει τον ποιητή από τον Ποιητή. Βέβαια, ο Σικελιανός εδώ προσδίδει στην αισθαντικότητα του δημιουργού μια ελιτίστικη χροιά, καθώς μόνο «ο Ποιητής, ο Στοχαστής, ο Μυστικός», δηλαδή ένας κορυφαίος ποιητής δύναται να την επιτύχει. Πρόκειται, λοιπόν, για μια ακόμη ένδειξη ότι ο Σικελιανός επηρεάστηκε ενδεχομένως σε σημαντικό βαθμό από την ψυχαναλυτική θεωρία του Freud.

Συγχρόνως, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, σύμφωνα με τον θεμελιωτή της ψυχανάλυσης, το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης μέσω των Δελφών θα μπορούσε να οφείλει τα πρώτα του βήματα στις εσωτερικές διεργασίες του δημιουργού. Ωστόσο, η περίπτωση του Σικελιανού είναι μοναδική. Αξίζει, λοιπόν, να επισημάνουμε ότι η εκπλήρωση του ονείρου θα επιτευχθεί όχι μόνο μέσα από το λογοτεχνικό του έργο, όπως διακηρύσσει ο Freud γενικά για όλους τους λογοτέχνες, εντούτοις θα επιτευχθεί και στην πράξη με τις περίφημες «Δελφικές Εορτές». Πιο συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στην θεωρία του Freud για τον λογοτέχνη και το παιχνίδι, για την οποία κάναμε ήδη λόγο στα οράματα του *Αλαφροϊσκιωτου* (κεφ. Α.1).

Ο αυστριακός ψυχαναλυτής ισχυρίζεται πως κάθε παιδί που παίζει φέρεται σαν ένας λογοτέχνης, καθώς δημιουργεί έναν δικό του κόσμο, και μάλιστα τον παίρνει πολύ στα σοβαρά, επειδή τον επενδύει με μεγάλες ποσότητες συναισθήματος, ενώ παράλληλα τον διαχωρίζει από την πραγματικότητα²²². Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, η καλλιτεχνική έκφραση συνεχίζει την ενασχόληση των παιδιών με το παιχνίδι.

---

²²⁰ Αυτ.

²²¹ ΣΑ (1980) *ΠΛ*, τόμ. Β', ό.π., σσ. 13-14. Βλ. και παρ. 210.

²²² Sigmund Freud (2017) *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 10.

Επομένως, στην περίπτωση του Σικελιανού θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το υποκατάστατο «παιχνίδι» δεν είναι μόνο η ποίηση αλλά και οι «Δελφικές Εορτές».

Μάλιστα, ο Freud συνδέει το παιχνίδι με την ονειροπόληση, καθώς θεωρεί ότι η έμφαση που δίνει ο συγγραφέας στις παιδικές του αναμνήσεις, απορρέει από την υπόθεση ότι, όπως και η ονειροπόληση, έτσι και ένα λογοτεχνικό έργο αποτελεί συνέχεια και υποκατάστατο του άλλοτε παιδικού παιχνιδιού²²³. Με βάση τον συλλογισμό αυτό, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης με κέντρο τους Δελφούς συνιστά το υποκατάστατο του ποιητή για την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος.

Επιπροσθέτως, ένα ακόμη σημείο της κοσμοθεωρίας του Σικελιανού σχετικά με τις «Δελφικές Εορτές» που οφείλουμε να προσέξουμε αποτελεί η οικουμενικότητα του οράματός του. Καταρχάς, η οικουμενικότητα εντοπίζεται στην ποίησή του, καθώς η ρυθμική κίνηση του στίχου στον *Πρόλογο στη Ζωή* συγχέει τον αρχαίο με το νέο Ελληνισμό και το φυσικό περιβάλλον με την πνευματική παράδοση, εστιάζοντας την ίδια στιγμή στο ελληνικό έθνος, το οποίο συναντιέται τελικά με «το παγκόσμιο ανθρώπινο κύτταρο»²²⁴. Επιπλέον, η οικουμενικότητα του οράματός του υποδεικνύεται στα ακόλουθα αποσπάσματα του δοκιμιακού του λόγου παράλληλα με την ανάγκη για άμεση πνευματική ανασυγκρότηση: «Η εποχή μας έχει ανάγκη, έχει απόλυτην ανάγκη, από τους νέους πνευματικούς Δελφούς. Η καινούργια τους οργάνωση είν' ανάγκη όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά όλων ανεξαιρέτα των λαών. Η οργάνωση αυτή δεν θα κλειστεί σε καμιά πατρίδα»²²⁵, και: «Η εποχή μας έχει πάνω απ' όλα μίαν επείγουσα κι ουσιώδη ανάγκη: Την ανάγκη μιας κοινωνικής ενότητας παγκόσμιας»²²⁶.

Οι απόψεις αυτές για την σύλληψη της «Δελφικής Ιδέας» υποδεικνύουν τον ιδεαλισμό του χαρακτήρα του. Κάτι ανάλογο είχε προσπαθήσει και ο Παλαμάς, αλλά ο διεθνισμός του έμενε μόνιμα κλεισμένος στα σύνορα του εθνισμού του²²⁷. Απεναντίας, ο διάδοχός του ο Σικελιανός κατάφερε μέσα από το όραμα της «Δελφικής Προσπάθειας» να κινηθεί πέρα από τα σύνορα του εθνισμού, γεγονός που διαφαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

---

²²³ Αυτ., σ. 21.

²²⁴ Κώστας Στεργιόπουλος (1999) *Η Ελληνική ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία. Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 86.

²²⁵ ΣΑ (1980) *ΠΛ*, τόμ. Β', ό.π., σ. 45.

²²⁶ Αυτ., σ. 78.

²²⁷ Κώστας Στεργιόπουλος (1999) *Η Ελληνική ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία. Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 86.

Για μια καθολική εκπαιδευτική αναμόρφωση, όπου ν' ανταποκρίνεται πραγματικά στα αιτήματα που μας προβάλλει η εποχή μας, θα 'πρεπε να θέσουμε ως λυμένα, κατ' αρχήν, τα αυθαίρετα προβλήματα, που υποκινούν οι τρεχούμενες αντιλογίες στις διεθνείς σχέσεις των λαών και στις σχέσεις των κοινωνικών τάξεων.

Πραγματικά οι πλέον αδιαπέραστοι φραγμοί ανάμεσα στα διάφορα έθνη δεν ευρίσκονται και τόσο στα σημεία εκείνα που ορθώνονται τα τελωνειακά και τα πολιτικά τους σύνορα. Ευρίσκονται κυρίως μες στα πνεύματα εκείνων που διευθύνουν τους λαούς, υπό το σχήμα μιας παιδείας που αξιού να υπερασπίζεται φανατικά την ιδιαίτερη πνευματικότητα και τον ιδιαίτερο του καθενός λαού ανθρωπισμό. Ακριβώς σε τούτο το σημείο είναι ριζιβολημένες οι πεισματωδέστερες προλήψεις, κυριότατα υπό τη μορφή του εξαϋλωμένου εκείνου εθνικισμού που υποκινεί σε αιώνια διαμάχη τις φυλές και τις ηπείρους, και τροφοδοτεί αδιάκοπα με τους φαρμακερούς χυμούς του τους απαρχαιωμένους πλέον τύπους του σωβινισμού και του πνευματικού φατριατισμού²²⁸.

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα εκφράζεται η οικουμενικότητα του οράματος του ποιητή να συνενωθούν όλοι οι λαοί υπό το πρίσμα της πνευματικής τους επικοινωνίας με κέντρο τους Δελφούς. Επομένως, παρατηρούμε στο σημείο αυτό ότι το όνειρο της κοσμοθεωρίας του ποιητή για την πνευματική αναγέννηση σχετίζεται άμεσα με την αρχαία Ελλάδα, καθώς με αφετηρία τον «ομφαλό της γης» θα επιχειρήσει ο Σικελιανός την ανασύσταση του σύγχρονου πνεύματος. Ωστόσο, προκειμένου να καταστεί εφικτή η επικοινωνία ανάμεσα στους λαούς, το σχέδιο του Σικελιανού προέβλεπε, εκτός από την αναπαράσταση του αρχαίου δράματος, την ίδρυση του Δελφικού Πανεπιστημίου.

---

²²⁸ ΣΑ (1980) ΠΙ, τόμ. Β', ό.π., σσ. 144-145.

Γ. 2 Η εξάπλωση του ονείρου και το «Δελφικό Πανεπιστήμιο»

Η οικουμενικότητα του οράματος της «Δελφικής ένωσης» του Σικελιανού διαφαίνεται στην ίδρυση μιας καινούριας, παγκόσμιας πνευματικής αμφικτιονίας, η οποία εκτός από τις «Δελφικές Εορτές», θα περιλάμβανε και την ίδρυση του Δελφικού Πανεπιστήμιου. Αυτό θα είχε ως στόχο να ξεκινήσει στην πράξη μια πνευματική ανεξαρτησία και ψυχική λύτρωση των λαών²²⁹. Συνεπώς, στο σημείο αυτό παρατηρούμε ότι το όνειρο επεκτείνεται στην κοσμοθεωρία του, πράγμα που αναδειξαμε νωρίτερα και στην ποίησή του, καθώς αυτή τη φορά υπερβαίνει τα όρια του εθνισμού μέσα από την δημιουργία μιας παγκόσμιας ακαδημαϊκής κοινότητας στους Δελφούς.

Μάλιστα, θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε τον πλούσιο²³⁰ δοκιμακό λόγο του ποιητή προκειμένου να εντοπίσουμε τις βασικές αρχές που θα διέπουν το Πανεπιστήμιο αυτό:

Η ίδρυση του Δελφικού Πανεπιστήμιου θα ποθούσε να προσφέρει ένα πρώτο κέντρο, όπου αυτές οι τάσεις να συγκλίνουν [...] στον πολιτισμόν τον πλέον συνεκτικό και πλέον δικαιωμένο ως προς τον σκοπόν αυτό, όπου η υφή του ασφαλώς δεν αφορά μια ξέχωρη φυλή αλλά στο βάθος όλες τις φυλές του κόσμου: Τον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό που, με τις άπειρές του συσχετίσεις με όλους τους λαούς της γης, κατόρθωσε να εκφράσει σχεδόν πάντα το ταυτόσημο όλων των ανθρώπινων ψυχών στον πιο καθολικό του χαρακτήρα. [...] Πολιτισμό για του οποίου το ρόλο όπου έπαιξε και παίζει στην παγκόσμια Ιστορία, συμφωνούν την ώρα τούτη οι Εκλεκτοί όλου του κόσμου, αλλά που είναι ανάγκη να εμβραθύνουμε και πάλι εμείς οι ίδιοι, τόσο ως προς τις αρχές που τον εμπύχωναν, όσο και προς τις τολμηρές και ζωντανές εφαρμογές τους, που και σήμερα ακόμα θα μπορούσαμε να αντλήσουμε απ' αυτόν²³¹.

Στο σημείο αυτό διακρίνεται ξεκάθαρα η σχέση του ονείρου της πνευματικής αναγέννησης με την αρχαία Ελλάδα, αλλά επιπλέον, ξεχωρίζει και ο ρόλος του Δελφικού Πανεπιστήμιου. Σύμφωνα με τον ποιητή, βασικός του στόχος είναι να μνήσει τον σπουδαστή στον οικουμενικό χαρακτήρα του πολιτισμού, ο οποίος βέβαια ξεκινά

²²⁹ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 240.

²³⁰ ΣΑ (1980) *ΠΑ*, τόμ. Β', ό.π., σσ. 129-161. Χαρακτηρίζουμε ως πλούσιο τον δοκιμακό λόγο του Σικελιανού αναφορικά με το Δελφικό Πανεπιστήμιο, καθώς ο ίδιος συγκεντρώνει τις απόψεις του γύρω από αυτό στο εκτενές δοκίμιο υπό τον τίτλο «Το Δελφικό Πανεπιστήμιο (Προσχέδιο)».

²³¹ Αυτ., σσ. 145-146.

από την αρχαία Ελλάδα και στη συνέχεια αναμειγνύεται με τους πολιτισμούς διαφορετικών λαών. Συνεπώς, η ίδρυση του Δελφικού Πανεπιστημίου θα μπορούσε να επιφέρει την «λύτρωση» που αναζήτησε και προφήτευσε ο ποιητής στην «Ιερά Οδό»²³².

Το σχέδιό μας για το Δελφικό Πανεπιστήμιο, που, βασισμένο στα συνθετικά ιδανικά της Ανθρωπότητας, θα προσπαθήσει, ασκώντας στη σύγχρονη διανοητική μήτρα κάποια πίεση δημιουργική, να λυτρώσει αγάλι αγάλι μέσαθι της τύπους αγωγής και μόρφωσης παγκόσμιους, ελεύθερους και απ' τους αυταρχισμούς, και από τους πολιτικούς και τους πνευματικούς συμβατισμούς οπού εκφυλίζουν και εκφραυλίζουνε το Γένος²³³.

Παράλληλα, αξίζει να επισημάνουμε ότι το Δελφικό Πανεπιστήμιο, όχι μόνο θα επιχειρούσε να μορφώσει και να συμφιλιώσει τους ανθρώπους μέσα από τον αρχαίο και τους νεότερους πολιτισμούς, όπως είναι ευρέως γνωστό, αλλά επιπλέον θα λειτουργούσε και η λεγόμενη «Κοινωνιολογική Σχολή των Δελφών». Η σχολή αυτή θα είχε πιο πρακτική εφαρμογή, επειδή θα σχετιζόταν με τις οικονομικές επιστήμες. Για την Ελλάδα, όπως αναφέρει ο ίδιος, ως κατεξοχήν αγροτική χώρα (και όχι βιομηχανική) τη Σχολή αυτή θα την απασχολούσε η ανάπτυξη της γεωργίας²³⁴. Ωστόσο, πέρα από την ανάπτυξη της οικονομίας, ο Σικελιανός αναγνωρίζει στην γεωργία την διαχρονική πολιτισμική της σημασία για τον ελληνικό λαό:

Αλλά μέσ' απ' όλα αυτά (ενν. οικονομικά οφέλη) επιθυμούμε κυριότατα ν' ανασυνδέσουμε το λαό προς την ιερή παράδοση της Γης, σταλάζοντάς του μέσα στην ψυχή το μέγα δόγμα, που εθεμελίωσε άλλοτε στους Έλληνες η άμεση θρησκευτική συνείδησή τους: ότι η ίδια η Γη αξίζει, για να πούμε, κάτι περισσότερο κι απ' το λαό ακόμη, γιατί αυτή είναι η μητέρα όλων του των απογόνων και γιατί, κατά το αδρό ρητό του Σόλωνος, «αυτή μονάχα παραπάνου απ' τον καθένα, ημπορεί να μαρτυρήσει αληθινά για μας, μπρος στο δικαστικό θρονί του Χρόνου»²³⁵.

Στο ανωτέρω απόσπασμα προβάλλεται για ακόμη μία φορά η σημασία του αρχαίου ελληνικού πνεύματος, η οποία στην περίπτωση αυτή συνδέεται με την

---

²³² Αντρέας Καραντώνης, «Στοχασμοί για την ποίηση του Άγγελου Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 150. Βλ. και παρ. 175.

²³³ ΣΑ (1980) ΠΑ, τόμ. Β', ό.π., σ. 223.

²³⁴ Αυτ., σσ. 149-150.

²³⁵ Αυτ., σ. 150.

διαχρονική αξία της γεωργίας για τους Έλληνες από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι και την εποχή του ποιητή. Συγχρόνως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης οξύνεται με το πέρασμα του χρόνου, καθώς ο δημιουργός παρουσιάζει εδώ ολοκληρωμένα σχέδια για την ρεαλιστική υλοποίηση της νέας Δελφικής αμφικτυονίας. Ακόμη το όνειρο της πνευματικής αναβίωσης δεν έχει ναυαγήσει, δεν θεωρείται ουτοπικό, και ο Σικελιανός επιδιώκει με κάθε τρόπο, ακόμη και με τη συγγραφή δοκιμίων και επιστολών, να πείσει τους συγχρόνους του να αγκαλιάσουν την «Δελφική Προσπάθεια».

Βέβαια, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η εξάπλωση του ονείρου του Σικελιανού δεν σηματοδοτείται αποκλειστικά με την ίδρυση του «Δελφικού Πανεπιστήμιου», αλλά επιπλέον εκφράζεται μέσα από την αναγωγή της σε σύμβολο, εκείνο του «Προμηθέα Δεσμώτη».

Γ. 3 Προμηθέας: Το σύμβολο του οράματος των «Δελφικών Εορτών»

Ο Άγγελος Σικελιανός υπήρξε αναμφίβολα ένας από τους ελάχιστους νεοέλληνες ποιητές που κατάφεραν να συνδεθούν αδιάρρηκτα με την αρχαία ελληνική παράδοση. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, ο ποιητής εντόπιζε τις ρίζες του στο αρχαίο ελληνικό πνεύμα, και συνεπώς πολλά θέματα της ποιητικής και της κοσμοθεωρίας του πηγάζουν από αυτό. Το ίδιο συμβαίνει και με την έννοια του ονείρου. Το όνειρο αρχίζει σταδιακά να επεκτείνεται στην κοσμοθεωρία, και ως εκ τούτου να αναδεικνύεται σε σύμβολο μέσα από την μυθική μορφή του Προμηθέα. Μάλιστα, αναφέραμε νωρίτερα στον *Διθύραμβο* ότι επιδόθηκε με ζήλο, ιδίως κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του, στο αρχαίο δράμα. Ωστόσο, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η πρώτη ουσιαστική ενασχόλησή του με την αρχαία τραγωδία συνέβη αρκετά νωρίτερα, στις «Δελφικές Εορτές». Πρόκειται για ένα σπουδαίο πολιτισμικό δρώμενο της εποχής, στο οποίο ανιχνεύεται η νιτσεική επίδραση, καθώς ο Γερμανός φιλόσοφος θεωρούσε τις γιορτές ως απολύτρωση από την στενή ηθική²³⁶.

Στις πρώτες «Δελφικές Εορτές» που πραγματοποιήθηκαν το 1927, μεταξύ πολλών εκδηλώσεων, έλαβε χώρο και η παράσταση του αρχαίου δράματος «Προμηθέας Δεσμώτης» του Αισχύλου. Σαν σύγχρονος Περικλής, ο Σικελιανός θεωρούσε το θέατρο πνευματικό όργανο ικανό για την ανύψωση του λαού²³⁷. Γι' αυτό τον λόγο επιδόθηκε με ζήλο στο αρχαίο δράμα. Οι παραστάσεις των Δελφών στοχεύουν στην αναβίωση του αρχαίου θεάτρου, όπως αυτό αποτυπώνεται στην *Αισχύλεια* τραγωδία²³⁸. Μάλιστα, η επιλογή της συγκεκριμένης τραγωδίας του Αισχύλου δεν είναι καθόλου τυχαία, εάν αναλογιστούμε ότι ο Προμηθέας εκφράζει τον ήρωα που ανέλαβε με αυτοθυσία να δωρίσει στους ανθρώπους την φωτιά, που μέχρι τότε ήταν αποκλειστικό προνόμιο των θεών. Αυτό σημαίνει ότι θα μπορούσε να συμβολίζει την αναγέννηση του πνεύματος. Άλλωστε δεν είναι πρωτοφανής η τάση του Σικελιανού να χρησιμοποιεί μυθικά σύμβολα από την αρχαιότητα, όπως μαρτυρεί το ακόλουθο απόσπασμα:

²³⁶ Λία Παπαδάκη (1995) *Το εφηβικό πρότυπο και η Δελφική Προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού*, ό.π., σ. 108.

²³⁷ Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 339.

²³⁸ Λία Παπαδάκη (1995) *Το εφηβικό πρότυπο και η Δελφική Προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού*, ό.π., σ. 109.

Κι αν σε παλαιότατους καιρούς -όπου δεν ίσχυαν για τον άνθρωπο οι τεράστιοι διχασμοί που κυριαρχήσανε βραδύτερα (και κυριαρχούν ακόμα, μεταμορφωμένοι τώρα σε παγκόσμιους ανταγωνισμούς) ανάμεσα σε Σώμα και Ψυχή, σε Πνεύμα και ύλη, σε Επιστήμη και Ζωή- αρκούσαν μόνο κάποια σύμβολα σοφά διαρθρωμένα να οδηγήσουνε τους μύστες στην κατάκτηση του Μύθου, από ποιους πνευματικούς αγώνες πρέπει τάχα να περάσει, στον καιρό μας, ο Ποιητής, για να ξανάβρει ετούτη την ενότητα, και να μπορεί, με τη σειρά του, να προβάλλει τα νέα σύμβολα, με τα οποία η εποχή μας θα μπορέσει να ξανάμπει, απ' τις φριχτές της διαιρέσεις και διασπάσεις, στην αγνή συνολική ψυχή του Κόσμου,²³⁹

Με παρόμοιο τρόπο θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε και την προσφορά του Σικελιανού στα νεοελληνικά γράμματα. Ο ίδιος ο ποιητής συμβολίζει μέσα από το έργο του ένα είδος σύγχρονου Προμηθέα, ο οποίος μέσα από την ποίησή του κατορθώνει να παραδώσει στο κοινό ένα γνήσιο κράμα ποιητικής που αποτελείται από τη συνένωση της αρχαίας ελληνικής παράδοσης με τη νέα και αυτό επειδή κατέχει την ξεχωριστή ικανότητα να αντιλαμβάνεται το αρχαίο πνεύμα, και να το συνειδητοποιεί όπως ο *Αλαφροϊσκιωτος*. Ο κόσμος του ποιητή έχει διαστάσεις, ύψος και πλάτος, και επιπλέον έχει ηρωικό μέγεθος²⁴⁰. Όπως ο μυθικός Προμηθέας κατάφερε με την φωτιά να προωθήσει την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού, με ανάλογο τρόπο ο Σικελιανός επιδιώκει μέσω της «Δελφικής Ιδέας» να δώσει τα φώτα του στον κόσμο για την προώθηση του πολιτισμού μέσα από τη συνάντηση Ανατολής και Δύσης στους Δελφούς:

[...] θ' ανεβαζόνταν στον πανάρχαιο άγιο στίβο των Δελφών και ο Προμηθέας, το καθολικό τιτανικό ιερογλυφικό του Αισχύλου, «οπού μοιάζει», καθώς έλεα, «να υποτάζει στην πνευματική του σημασία όχι μόνο τη μοχθούσα γενεά του Ιαπετού, αλλά όλες τις ανθρώπινες γενεές, Ανατολής μαζί και Δύσης, οπού βρίσκονται είτε σε τυφλό είτε σ' ενσυνείδητον αγώνα για να επιγνώσουνε στην γην απάνω τέλος τον εαυτό τους, σε μια πλήρη και μια σύμφωνη προσπάθεια δημιουργική»²⁴¹.

²³⁹ ΣΑ (1970) *Θυμέλη*, τόμ. Α', ό.π., σσ. 20-21.

²⁴⁰ Μάρκος Αυγέρης (1993) *Έλληνες Λογοτέχνες*, ό.π., σ. 157.

²⁴¹ ΣΑ (1980) *ΠΙ*, τόμ. Β', ό.π., σ. 103.

15. Η αφίσα των Α΄ Δελφικών Εορτών (1927, Μουσείο Δελφικών Εορτών)

Ακόμη, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο ποιητής αποστρέφεται τη μετριότητα των ανθρώπων και κατανοεί πλήρως τον πόνο που βαραίνει την ανθρωπότητα από τα βάθη των αιώνων, και μάλιστα νιώθει ως δικό του το χρέος να επανορθωθεί το κακό²⁴². Επομένως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η μορφή του Προμηθέα συμβολίζει την προσπάθεια της λύτρωσης των λαών μέσα από την πνευματική τους συνένωση στους Δελφούς, όπως διαφαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

Από ευλάβεια λοιπόν προς την μεγάλην εντολήν αυτής της μεθόδου, την ανάγκη να ξυπνήσει η μεγάλη απρόσωπη μνήμη της γης, αφήκα να μιλήσει για τον καιρό μας και για μας το μεγάλο αυτό κεντρικό ποίημα του «Προμηθέα Δεσμώτη», που απάνω του βαραίνουν τόσο αιώνες και που ωστόσο μένει για πάντα ισορροπημένο μες στους κόλπους του ιστορικού χρόνου και διαστήματος. Και γενικά, για να κάμω μια πρώτη εκδούλευση εις την παγκόσμιο αυτή μέθοδο οπού αγκαλιάζει σύγχρονα

²⁴² Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 340.

το παρελθόν και το παρόν, στοχάστηκα να δώσω, με τις φτωχικές αυτές Γιορτές, σε κάποια πνεύματα το μυστικό της κλωνισμού²⁴³.

Το συγκεκριμένο απόσπασμα από τα πεζό έργο του ποιητή όχι μόνο φανερώνει τον σκοπό της παράστασης του «Προμηθέα Δεσμώτη», ο οποίος έχει χαρακτήρα καθαρά διδακτικό, αλλά ακόμη υποδεικνύει την βαθιά γνώση της ιστορίας και των ελληνικών μύθων, που είχε σε μοναδικό βαθμό ο ποιητής. Η αισθαντική μνήμη του φέρνει σε μια πνευματική ισοτιμία το παρελθόν, που από το ηθικό βάρος του έχει υψωθεί σε διαχρονικό σύμβολο με το παρόν²⁴⁴. Επιπλέον, το χωρίο αυτό ενισχύει την άποψη ότι ο Προμηθέας θα μπορούσε να συμβολίζει και τον ίδιο τον ποιητή. Ο μυθικός θεός επιχείρησε να παραδώσει στους θνητούς την φωτιά για να εξασφαλίσουν το ζην. Τώρα, ο Σικελιανός επιδιώκει ως σύγχρονος Προμηθέας να μεταλαμπαδεύσει με την «Δελφική Προσπάθεια» στους ανθρώπους το πνεύμα, ώστε να κατακτήσουν το ευ ζην.

Παράλληλα, αξίζει να σημειώσουμε ότι η επιλογή της μορφής του Προμηθέα δεν υποδηλώνει μόνο την ταύτισή του με τον ποιητή, όπως αναδείξαμε, αλλά έχει βαθύτερες προεκτάσεις. Η τραγωδία του Αισχύλου για τον Σικελιανό υποδηλώνει την μυστική συνάντηση του αρχαίου τραγωδοποιού με τα Ελευσίνια Μυστήρια:

Η τραγωδία λοιπόν του Αισχύλου δεν είναι παρά μια δημιουργική μεταφορά των Ελευσίνιων Μυστηρίων μες στο μέσο από την εκκλησία του Δήμου. Και ακριβώς καθώς η λειτουργία των μυστηρίων, οπού επαναφέρει πάντα στο «αίτιο» στο οποίο οφείλεται η καθιέρωση εκείνων των θεσμών για τους οποίους ιδρύθη Μυστήριο, η Αισχύλεια Τραγωδία απaráλλαχτα διατρέχει το λειτουργικό της κύκλο, έχει την «περιπέτειά» της και επαναφέρει ενσυνείδητα το Δήμο στον καθιερωμένον ήδη μεταξύ τους από τύπο και παράδοση πνευματικό δεσμό²⁴⁵.

Στο σημείο αυτό, μέσα από τη διασύνδεση του Αισχύλου με τα Ελευσίνια Μυστήρια, διαφαίνεται και η σχέση του ποιητή μαζί τους. Ο Σικελιανός θεωρεί τον αρχαίο τραγωδοποιό μνημένο στα αρχαία μυστήρια, ο οποίος μάλιστα επιχειρεί να μεταδώσει την μύησή του στον δήμο, δηλαδή στον λαό μέσα από την τραγωδία. Το ίδιο ακριβώς επιχειρεί και ο λευκαδίτης ποιητής με την «Δελφική Προσπάθεια» γενικότερα και με την συγγραφή τραγωδιών ειδικότερα.

²⁴³ ΣΑ (1980) ΠΛ, τόμ. Β', ό.π., σ. 49.

²⁴⁴ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, «Ο Σικελιανός και τα μυθικά σύμβολα», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 155.

²⁴⁵ ΣΑ (1980) ΠΛ, τόμ. Β', ό.π., σσ. 108-109.

Επιπροσθέτως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η αναγωγή του Προμηθέα σε σύμβολο, και όχι κάποιου άλλου αρχαίου θεού, μπορεί να προετοιμάζει το έδαφος για την στροφή που θα κάνει ο ποιητής αργότερα προς τον χριστιανικό μύθο. Ήδη στον ρομαντισμό, έχουμε τα πρώτα συμπτώματα αντικατάστασης του Χριστού από τον Προμηθέα. Αυτό σημαίνει ότι η μορφή του μυθικού ήρωα παρουσιάζεται ως το σύμβολο που εξιλεώνεται μέσα από τον πόνο, όπως και ο Χριστός²⁴⁶. Επομένως, η διαπίστωση αυτή ενισχύει την άποψη, που εκφράσαμε στο β' μέρος της μελέτης μας, ότι δηλαδή ο ποιητής αρχικά αντλούσε τους μύθους από την αρχαιότητα, και στη συνέχεια στράφηκε στον χριστιανικό μύθο, ώσπου τελικά θα τους συνενώσει σε έναν καθολικό, δικό του μύθο. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ο Σικελιανός το 1927 βρίσκεται ακόμη στην επιρροή του αρχαίου μύθου, αλλά στη συνέχεια με τις επόμενες τραγωδίες του («Χριστός στη Ρώμη», 1946) θα στραφεί και στον χριστιανικό μύθο. Ως απόρροια, την ίδια πορεία θα ακολουθήσει ο ποιητής και με τα μυθικά σύμβολα στις τραγωδίες του, ξεκινώντας δηλαδή από τον Προμηθέα και φτάνοντας μέχρι τον Χριστό.

Ολοκληρώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επιλογή της μορφής του Προμηθέα δεν είναι καθόλου τυχαία για την πρώτη αναπαράσταση του αρχαίου δράματος στον σύγχρονο κόσμο. Ο Σικελιανός θα μπορούσε να συνιστά τον σύγχρονο Προμηθέα, ο οποίος επιχειρεί να μεταλαμπαδεύσει μέσα από τη «Δελφική Προσπάθεια» το αρχαίο ελληνικό πνεύμα. Συγχρόνως, παρατηρούμε ότι το όνειρο της αναβίωσης μιας παγκόσμιας πνευματικής αμφικτυονίας κατακλύζει ολόκληρη τη κοσμοθεωρία του Σικελιανού. Η κορύφωσή της εντοπίζεται αφενός στην καθιέρωση των «Δελφικών Εορτών», και αφετέρου, στην ίδρυση του «Δελφικού Πανεπιστήμιου», ικανού να προάγει τον πολιτισμό σε όλους τους λαούς. Το όνειρο πλέον του ποιητή εξαπλώνεται με ραγδαίους ρυθμούς, και ως εκ τούτου αναδεικνύεται μέσα από το σύμβολο του Προμηθέα Δεσμώτη.

---

²⁴⁶ Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 335.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη μας για τις όψεις του ονείρου στην ποίηση του Σικελιανού, θα ήταν καλό να κάνουμε μια συγκεντρωτική ανακεφαλαίωση των βασικών σημείων της έννοιας που εξετάσαμε, καθώς και να αναδείξουμε τα συμπεράσματα που προέκυψαν. Αρχικά, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι την πρώτη σημαντική έρευνα για το όνειρο πραγματοποίησε ο θεμελιωτής της ψυχανάλυσης Sigmund Freud, ο οποίος στο έργο του *Η ερμηνεία των ονείρων*, κάνει λόγο για μια πολυσύνθετη έννοια. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του Σικελιανού, καθώς πρόκειται για μια πολυδιάστατη έννοια, η οποία παρουσιάζεται σε ορισμένες περιπτώσεις, είτε υποσυνείδητα είτε σε κάποιες άλλες εκδηλα. Άλλωστε, την σχέση ανάμεσα στον έλληνα ποιητή και στον αυστριακό γιατρό την αναδείξαμε στο εισαγωγικό κεφάλαιο, στο οποίο εντοπίσαμε ορισμένα κοινά σημεία ανάμεσα στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου* και στην ψυχαναλυτική θεωρία.

Μάλιστα, στο κεφάλαιο αυτό παρατηρήσαμε αρκετές ομοιότητες στις θέσεις των δύο αυτών προσωπικοτήτων, η σημαντικότερη από τις οποίες είναι η σημασία της ψυχής. Ο Freud υποστηρίζει ότι όλες οι αισθητηριακές αντιλήψεις, τόσο οι εξωτερικές όσο και οι εσωτερικές, είναι συνειδητές²⁴⁷. Συγχρόνως, οι εσωτερικές διεργασίες αποτελούν μετακινήσεις ψυχικής ενέργειας που εκδηλώνονται στο εσωτερικό του ατόμου καθώς πραγματοποιούνται. Ωστόσο, ο ιδρυτής της ψυχανάλυσης εμπλουτίζει την θεωρία αυτή προσθέτοντας ότι οι εσωτερικές αυτές διεργασίες συνδέονται με λεκτικές παραστάσεις²⁴⁸. Την ίδια ιδιότητα αποδίδει και ο Σικελιανός στην ψυχή, καθώς στον πρόλογο αναφέρεται στην «Εσωτερικότητα του Ποιητή»²⁴⁹, η οποία καθορίζει την *αυθεντικότητα* του δημιουργού και διαχωρίζει τον ποιητή από τον «Ποιητή». Πρόκειται, λοιπόν, για μια σημαντική ένδειξη ότι ο Σικελιανός επηρεάστηκε σίγουρα σε σημαντικό βαθμό από τον Freud, και μάλιστα σε τόσο μεγάλο, ώστε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι δύο αυτοί άνθρωποι της διανόησης συνδιαλέγονται μεταξύ τους.

Για να επανέλθουμε στο θέμα του ονείρου, το χαρακτηρίσαμε ως μια πολύπλοκη έννοια. Για να είμαστε πιο ακριβείς θα μπορούσαμε να πούμε ότι το όνειρο εμφανίζεται αρχικά υποσυνείδητα με τον *Αλαφροΐσκιωτο*, ο οποίος διαθέτει τη

²⁴⁷ Sigmund Freud (2008) *Το εγώ και το αυτό*, ό.π., σ. 38.

²⁴⁸ Αυτ., σ. 38.

²⁴⁹ ΣΑ (2008) *ΑΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 11.

μοναδική ικανότητα να βλέπει οράματα κατά τη διάρκεια της μέρας και την στιγμή που περιπλανιέται στην ελληνική φύση. Η ιδιότητα αυτή μας παραπέμπει στην φράση του Kant «Ο τρελός είναι ένας ονειρευόμενος στην αγρύπνια»²⁵⁰. Ο Freud τονίζει εδώ ότι το όνειρο παρέχει αυτό που αρνείται η πραγματικότητα σε όσους υποφέρουν από σωματικές και πνευματικές παθήσεις. Όμως, στην περίπτωση του *Αλαφροΐσκιωτου* συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο, καθώς ο ποιητής παραδέχεται ότι η σύνθεση οφείλεται στην ιδιαίτερη σχέση που ανέπτυξε ο ίδιος στα παιδικά του χρόνια με την φύση²⁵¹. Η διαπίστωση αυτή μας παραπέμπει στη θεωρία του Freud για το παιχνίδι.

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, η καλλιτεχνική έκφραση συνιστά το υποκατάστατο του παιδικού παιχνιδιού. Εδώ ο Freud προχωράει τον συλλογισμό του για το παιχνίδι συνδέοντάς το με το λογοτεχνικό έργο και την ονειροπόληση. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η έμφαση που δίνει ο συγγραφέας στις παιδικές του αναμνήσεις, απορρέει από την υπόθεση ότι, όπως και η ονειροπόληση, έτσι και ένα λογοτεχνικό έργο αποτελεί συνέχεια και υποκατάστατο του άλλοτε παιδικού παιχνιδιού²⁵². Στην περίπτωση του Σικελιανού αυτό σημαίνει ότι ο ποιητής προχώρησε στη σύνθεση του *Αλαφροΐσκιωτου* χάρη στην υποσυνείδητη επιθυμία του να αναβιώσει τις παιδικές του αναμνήσεις, οι οποίες έχουν άμεση σχέση με την φύση της Λευκάδας²⁵³.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι στην αρχή της ποιητικής του το όνειρο ανιχνεύεται υποσυνείδητα, όπως στον *Αλαφροΐσκιωτο* του 1909. Σταδιακά όμως με τον *Πρόλογο στη ζωή* (1914-1918) αρχίζει να επεκτείνεται και να εμφανίζεται αυτούσια ή αλλιώς «συνειδητά». Ο ποιητής, απογοητευμένος από την παρακμή της εποχής του, φαίνεται να ασφυκτιά στον σύγχρονο κόσμο. Μάλιστα, το γεγονός αυτό πραγματεύτηκε ο Freud στο γνωστό έργο *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*. Συνεπώς, ο Σικελιανός αναζήτησε την πνευματική «ταυτότητα» της σύγχρονης Ελλάδας, και δεν καθυστέρησε να στραφεί στον αρχαίο ελληνικό μύθο. Ο ποιητής απέναντι στον «κομματιασμένο» σημερινό κόσμο ποθεί την ολότητα, έτσι όπως αυτή αναπτύχθηκε στην αρχαία ελληνικά κέντρα²⁵⁴. Ως απόρροια, φαίνεται να δομεί το έργο του μέσω του ονείρου, καθώς η ονειρική επιδίωξη της πνευματικής αναγέννησης του σύγχρονου κόσμου που θα έχει

²⁵⁰ Σίγκμουντ Φρόντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, ό.π., σ. 102.

²⁵¹ ΣΑ (2008) *ΑΒ*, τόμ. Α', ό.π., σ. 18.

²⁵² Αυτ., σ. 21.

²⁵³ Γιώργος Θεοδοκάς, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 116.

²⁵⁴ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σσ. 237-238.

ως αφετηρία την αρχαιότητα, λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις στην ποιητική του, όπως διαφαίνεται στα ποιήματα «Ύμνος στην Ελένη», «Κρυφή Ιλιάδα» και «Η μετάληψη του Ελευσίνιου Κυκεώνα». Πλέον διακρίνεται ξεκάθαρα ότι ο Σικελιανός στηρίζεται στο όνειρο της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και δομεί μέσω αυτού ολόκληρη την ποίησή του.

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, το όραμα της νεανικής ποιητικής φάσης του Σικελιανού στον *Αλαφροϊσκιωτο* φαίνεται να μετατρέπεται σε όνειρο στα επόμενα έργα του. Αναφερόμαστε στη σύνθεση *Πάσχα των Ελλήνων*, και πιο συγκεκριμένα στον «Ύμνο στην Ελένη». Στο ποίημα αυτό δηλώνεται ξεκάθαρα το περιεχόμενο του ονείρου του, το οποίο συνδέεται άμεσα με την αρχαία ελληνική παράδοση («Ακέρια μες στα στήθη μας μαζώχτηκε η πατρίδα/ κι έργο της, λόγος, όνειρο, βαθιά τους αντηχεί,/ σαν από δόρυ ορμητικό, βογκώντας, μίαν ασπίδα/ που, πίσωθ' της, άγρυπνη παραφυλάει ψυχή!»²⁵⁵. Συνεπώς, παρατηρούμε εδώ ότι το όνειρο στην ποίηση του Σικελιανού δεν μπορεί να προσεγγισθεί μέσω της ψυχανάλυσης, καθώς δεν έχουμε τον ποιητή να ονειροπολεί. Δεν έχουμε δηλαδή κάποια περιγραφή του ονείρου, αλλά εκείνο προβάλλεται ως έννοια, ενώ συγχρόνως σχετίζεται με την αρχαία Ελλάδα.

Εκτός από τον «Ύμνο στην Ελένη», την ίδια λειτουργία του ονείρου εντοπίζουμε και στο «Πνευματικό Εμβατήριο», όπως μαρτυρούν οι στίχοι «κι ακόμα ξέρω πως για τις σπονδές και για το τάμα/ του νέου Ναού π' ονειρευτήκαμε για Σένα, Ελλάδα [...]»²⁵⁶. Και εδώ γίνεται αναφορά στην έννοια του ονείρου από τον ίδιο τον ποιητή, ενώ μάλιστα δεν έχουμε την περιγραφή του, ώστε να το εξετάσουμε ψυχαναλυτικά. Συγχρόνως, οι συγκεκριμένοι στίχοι πιστοποιούν την σύνδεση του ονείρου με την αρχαία Ελλάδα.

Επιπλέον, αξίζει να τονίσουμε ότι ο δημιουργός στην προσπάθεια της αναβίωσης του αρχαίου πνεύματος δημιουργεί στην ποίησή του εικόνες-σύμβολα αξιοποιώντας την αρχαία ελληνική παράδοση. Αυτό σημαίνει ότι σε πολλά ποιήματα αναδεικνύονται εικόνες και πορτρέτα εμπνευσμένα από την αρχαιότητα, τα οποία εξυπηρετούν έναν και μοναδικό σκοπό, να προβάλλουν, δηλαδή, το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης μέσω του αρχαίου πνεύματος. Οι εικόνες αυτές συνδέονται διακαλλιτεχνικά με ποιήματα του Σικελιανού και προέρχονται από διάφορες μορφές έκφρασης. Ορισμένες φορές μπορεί να προκύπτουν από αρχαία γλυπτά, όπως ο

²⁵⁵ ΣΑ (1967) ΑΒ, τόμ. Δ', ό.π., σ. 56.

²⁵⁶ ΣΑ (1968) ΑΒ, τόμ. Ε', ό.π., σ. 178.

«Τύμβος» της περίφημης «στήλης του Ιλισού», και η μορφή του Απόλλωνα στον «Γιάννη Κητς» από το ναό του Δία στην Ολυμπία. Παράλληλα, σε άλλη περίπτωση ενδέχεται να έχουν σχέση με την ζωγραφική, όπως το αναγεννησιακό πορτρέτο της «Αναδυομένης» Αφροδίτης.

Ως αποτέλεσμα της ραγδαίας εξάπλωσής του το όνειρο πια εικονοποιείται, δηλαδή αναδύεται μέσα από εικόνες-σύμβολα που προέρχονται από την αρχαία ελληνική παράδοση και ενίοτε σχετίζονται με τις εικαστικές τέχνες της ζωγραφικής και της γλυπτικής. Στην προσπάθεια αυτή της αναγέννησης ο ποιητής εκτός από τα αρχαία γλυπτά και τον αρχαίο μύθο θα χρησιμοποιήσει ένα ακόμη μέσο προβολής, την αρχαία τραγωδία. Το θέατρο αποτελούσε για τον Σικελιανό πνευματικό όργανο ικανό για την ανύψωση του λαού²⁵⁷, και ως εκ τούτου συνιστά το καλύτερο μέσο προβολής του ονείρου της αναβίωσης του αρχαίου ελληνικού πνεύματος. Ο «Διθύραμβος του ρόδου» απηχεί το ουτοπικό όραμα της «Δελφικής Ιδέας», που στόχευε στην πνευματική συνένωση όλων των λαών της γης²⁵⁸. Μάλιστα, ο ποιητής προάγει στο έργο του το ορφικό σύμβολο του τριαντάφυλλου, επειδή συμβολίζει την ομορφιά, τον έρωτα και την ειρήνη, αρετές που ο ποιητής θεωρούσε ξεχασμένες στην εποχή του²⁵⁹.

Ο Σικελιανός στο έργο αυτό αναπλάθει ποιητικά το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης αξιοποιώντας συγχρόνως την αρχαία ελληνική παράδοση, και πιο συγκεκριμένα τον αρχαιοελληνικό μύθο. Αξιοποιεί, λοιπόν, εδώ τον μύθο του Ορφέα, όπως ακριβώς έκανε με τον Απόλλωνα και την Αφροδίτη. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε το γλυπτό του Rodin που απεικονίζει τον Ορφέα να κρατάει ζωντανή στους ώμους του την Ευρυδίκη. Με παρόμοιο τρόπο ο Σικελιανός επωμίζεται στους ώμους του το βάρος της πνευματικής αφύπνισης που εξέφρασε με την «Δελφική Προσπάθεια». Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο μυθικός Ορφέας συμβολίζει τον ίδιο τον Σικελιανό, διότι ο ποιητής, μέσα από τον «Διθύραμβο» και από το έργο του γενικότερα, επιδιώκει να κρατήσει ζωντανό το πνεύμα.

Ακολούθως, στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας συνεχίζουμε την έρευνά μας για την ποίηση του Σικελιανού, μόνο που αυτήν τη φορά εξετάζουμε το όνειρο υπό το πρίσμα της έννοιας της μεταφυσικής. Πιο συγκεκριμένα, η σχέση του ονείρου και της μεταφυσικής κορυφώνεται παράλληλα με το όραμα του ποιητή, όχι μόνο να αναβιώσει

²⁵⁷ Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 339.

²⁵⁸ Κώστας Στεργιόπουλος (1990) *Η Ελληνική Ποίηση Γ'*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 83.

²⁵⁹ Ασημάκης Πανσέληνος, «Άγγελος Σικελιανός ή τα πολιτικά πρόσωπα των θεών», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 235.

το αρχαίο πνεύμα, όπως είδαμε, αλλά επιπλέον να δημιουργήσει έναν καθολικό θρησκευτικό μύθο. Επιχείρησε, δηλαδή, να ενώσει σε έναν πυρήνα τις πρωτογονικές θρησκείες με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και αυτό με την ορφική διδασκαλία και με τον χριστιανισμό²⁶⁰. Η θρησκεία αυτή θα έχει ως αφετηρία την αρχαία θρησκεία, αλλά θα συνενωθεί μέσω μυστικών δεσμών με τον χριστιανισμό, ώσπου να δώσει στο τέλος τη «νέα θρησκεία», καθιστώντας παράλληλα τον Σικελιανό ως τον «ποιητή–προφήτη» της.

Με τον τρόπο αυτό η μεταφυσική στον Σικελιανό συνδέεται όχι μόνο με τον μυστικισμό, αλλά και με την έννοια της προφητείας. Ωστόσο, η έννοια της προφητείας, η οποία θα εκφραστεί αρχικά στην «Ιερά Οδό» και θα ενταθεί στη «Σίβυλλα», δεν συνιστά υπερφυσική δύναμη, αλλά αποτελεί κατεξοχήν ένα ελπιδοφόρο μήνυμα για το μέλλον. Άλλωστε, είναι ευρέως γνωστό ότι οι *Συνειδήσεις* χαρακτηρίζονται από έντονο μυστικισμό, επειδή φαίνεται να συνομιλούν με την Ελευσίνα και την Πυθαγόρεια παράδοση, ενώ παράλληλα ο Σικελιανός προβάλλεται σε αυτές ως ο ιεροφάντης, ο οποίος μυεί τους αναγνώστες του στα «απόρρητα» κοσμικά μυστήρια μέσω των στίχων του²⁶¹.

Το μοτίβο αυτό της «προφητείας» διακρίνεται στην «Ιερά Οδό». Ο ποιητής εδώ προφητεύει την ώρα της απελευθέρωσης του καταδυναστευμένου από τον πόνο ανθρώπου, περιγράφοντας τη σκηνή του γύφτου και των αρκούδων που τις αναγκάζει να χορέψουν με την βία²⁶². Συγχρόνως, η σύνθεση αυτή αποδεικνύει ότι ο Σικελιανός υπήρξε ένας ελπιδοφόρος προφήτης, επειδή πίστεψε στη συναδέλφωση της αρκούδας και του γύφτου, την οποία και τραγούδησε με ιερή κατάνυξη²⁶³. Η «Ιερά Οδός» συνιστά, λοιπόν, μία ακόμη περίπτωση ανάδειξης του ονείρου, μέσα από το αισιόδοξο μήνυμα της προφητείας για την ανέγερση του πνεύματος, η οποία αποπνέεται σε ολόκληρο το έργο του Σικελιανού, τόσο στην ποίηση όσο και στις τραγωδίες του.

Στην τελευταία δεκαετία της ζωής του ο Σικελιανός στράφηκε προς τη συγγραφή τραγωδιών, γεγονός απόλυτα φυσιολογικό για έναν άνθρωπο που έζησε τόσο έντονα το όραμα της αρχαίας τραγωδίας μέσα από την «Δελφική Προσπάθεια»²⁶⁴. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης αρχίζει να

²⁶⁰ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 238.

²⁶¹ Αθηνά Βογιατζόγλου (1999) *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, ό.π., σ. 6.

²⁶² Mario Vitti (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 341.

²⁶³ Αντρέας Καραντώνης, «Στοχασμοί για την ποίηση του Άγγελου Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), ό.π., σ. 150.

²⁶⁴ Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 242.

εξαπλώνεται παράλληλα με την ποιητική του Σικελιανού στην δραματική ποίηση, και ως εκ τούτου να αναδεικνύεται μέσα από σύμβολα της τραγικής ποίησης. Το σύμβολο της τραγικής ποίησης που αξιοποιήσαμε συνιστά η αρχαία μάντισσα Σίβυλλα, η οποία μεταπλάθεται ποιητικά από τον Σικελιανό στην ομώνυμη τραγωδία του. Στο σημείο αυτό δεν πρέπει να ξεχνάμε το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο της εποχής στην οποία γράφτηκε η τραγωδία, δηλαδή το καλοκαίρι του 1940 λίγο πριν την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου.

Ο Σικελιανός, λοιπόν, επιχειρεί να εκφράσει με προφητικό τρόπο τη νίκη του διαχρονικού ελληνικού πνεύματος (Σίβυλλα) απέναντι στην τυραννία της Ρώμης (Νέρωνας), συμβολίζοντας παράλληλα την γενναία αντίσταση του ελληνικού λαού κατά της ναζιστικής βίας των ξένων εισβολέων²⁶⁵. Μάλιστα, η έννοια της προφητείας στην «Σίβυλλα» οξύνεται, οπότε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πλέον και ως «προφητική μανία». Ο ίδιος ο δημιουργός προσδιορίζει την «προφητική μανία» ως τη «συνιστάμενη όλων των άλλων λειτουργιών της ψυχής», χωρίς ωστόσο να τη συγχέει με την έννοια της μεταφυσικής, αλλά τη συνδέει με την έννοια της αισθαντικότητας²⁶⁶.

Ως απόρροια, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η «Σίβυλλα» συνιστά την ολοκλήρωση των μυητικών αναβαθμών του ποιητή που ο ίδιος διατύπωσε στο τρίπτυχο «αθλητής, ιερέας και προφήτης»²⁶⁷, και άρα η τραγωδία αυτή συνιστά την κορύφωση της προφητικής μανίας στο έργο του. Παράλληλα, θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε τον ίδιο τον ποιητή μέσα από το έργο του ως τον αθλητή του αρχαίου πνεύματος, ως τον ιερέα~μυημένο στα Ελευσίνια Μυστήρια, καθώς και ως τον προφήτη, ο οποίος θα συνενώσει την αρχαία θρησκεία με τον χριστιανισμό για να επιφέρει τελικά τη δική του «νέα θρησκεία». Κοινός παράγοντας για το τρίπτυχο αυτό αποτελεί το όνειρο της πνευματικής αναγέννησης, το οποίο θα επιτευχθεί μέσα από την αναβίωση του αρχαίου πνεύματος και της συμβίωσής του με τον χριστιανισμό.

Συγχρόνως, θα μπορούσαμε να εξετάσουμε την έννοια της προφητείας του ονείρου από ψυχαναλυτική σκοπιά. Στο τέλος της *Ερμηνείας των ονείρων*, ο Freud επισημαίνει στους αναγνώστες του ότι το όνειρο είναι αδύνατο να προφητεύσει το μέλλον ως προφητεία. Απεναντίας, ο ψυχαναλυτής θεωρεί ότι το όνειρο μας βοηθάει να ερμηνεύσουμε το παρελθόν. Βέβαια, ο θεμελιωτής της ψυχανάλυσης παραδέχεται

---

²⁶⁵ Μαντώ Μαλάμου (2014) *Τα προσώπια του Διονύσου. Η Θυμέλη του Άγγελου Σικελιανού και το αρχαίο δράμα*, ό.π., σ. 295.

²⁶⁶ Αυτ.

²⁶⁷ Αυτ., σ. 296.

ότι η αντίληψη πως το όνειρο δείχνει το μέλλον θα μπορούσε να περιέχει ένα ίχνος αλήθειας, υπό την προϋπόθεση πως το όνειρο μας παρουσιάζει μια επιθυμία ως εκπληρωμένη, και έτσι μας οδηγεί τρόπον τινά στο μέλλον²⁶⁸.

Στην περίπτωση του Σικελιανού συμβαίνει ακριβώς το ίδιο, δηλαδή η προφητική ιδιότητα που αναλύσαμε στην «Ιερά Οδό» και στην «Σίβυλλα» δεν υποδηλώνει κάτι το μεταφυσικό. Η προφητική ικανότητα του ποιητή θα μπορούσε να πηγάζει από την εκπλήρωση μιας επιθυμίας, δηλαδή από την ελπίδα του για το μέλλον. Η ελπίδα του συνδέεται άμεσα με το όνειρο της πνευματικής αφύπνισης που θα επέλθει από την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και της συνακόλουθης ανάμειξής του με τον χριστιανικό μύθο. Ο Σικελιανός μας μιλάει με την ατράνταχτη βεβαιότητα του οραματιστή και του μύστη, ο οποίος κρατάει στα χέρια του το όραμά του²⁶⁹, και σαν σύγχρονος Προμηθέας επιθυμεί να το δώσει στους ανθρώπους για το καλό της ανθρωπότητας. Το όνειρο, πλέον, της πνευματικής αναγέννησης φαίνεται να καλύπτει ένα μεγάλο μέρος της ποίησης, αλλά και της κοσμοθεωρίας του, όπως αναδείξαμε στο τρίτο και τελευταίο μέρος.

Το κομβικό σημείο στη σικελιανική κοσμοαντίληψη συνιστά αδιαμφισβήτητη η περίφημη «Δελφική Ιδέα», που περιλάμβανε ένα πλήθος από εκδηλώσεις στο θέατρο των Δελφών. Εκεί θα μπορούσαν να συναντηθούν και να συμφιλιωθούν όλα τα ανθρώπινα πνεύματα, απαλλαγμένα από θρησκευτικές, γλωσσικές και εθνικές διαφορές²⁷⁰. Η ιδέα αυτή εκφράστηκε στην πράξη το 1927, έτος κατά το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες «Δελφικές Εορτές». Είναι η πρώτη φορά που το όνειρο του ποιητή ανιχνεύεται έκδηλα στην κοσμοθεωρία του.

Παράλληλα, στην μελέτη μας αξιοποιήσαμε την ψυχαναλυτική θεωρία προκειμένου να ερμηνεύσουμε το δελφικό όραμα του ποιητή. Ο αυστριακός ψυχαναλυτής ισχυρίζεται πως κάθε παιδί που παίζει φέρεται σαν ένας λογοτέχνης, καθώς δημιουργεί έναν δικό του κόσμο, και μάλιστα τον παίρνει πολύ στα σοβαρά, επειδή τον επενδύει με μεγάλες ποσότητες συναισθήματος, ενώ παράλληλα τον διαχωρίζει από την πραγματικότητα²⁷¹. Συγκεκριμένα, η καλλιτεχνική έκφραση συνεχίζει την ενασχόληση των παιδιών με το παιχνίδι. Επομένως, στην περίπτωση του

²⁶⁸ Σίγκμουντ Φρόυντ (1997) *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, ό.π., σ. 536.

²⁶⁹ Κώστας Στεργιόπουλος (1990) *Η Ελληνική Ποίηση Γ' - Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 87.

²⁷⁰ *Αυτ.*, σ. 83.

²⁷¹ Sigmund Freud (2017) *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 10

Σικελιανού θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το υποκατάστατο «παιχνίδι» δεν είναι μόνο η ποίηση, αλλά και οι «Δελφικές Εορτές».

Επομένως, παρατηρούμε ότι το όνειρο της κοσμοθεωρίας του ποιητή για την πνευματική αναγέννηση σχετίζεται άμεσα με την αρχαία Ελλάδα, καθώς με αφετηρία τον «ομφαλό της γης» θα επιχειρήσει την ανασύσταση του σύγχρονου πνεύματος. Ωστόσο, προκειμένου να καταστεί εφικτή η επικοινωνία ανάμεσα στους λαούς, το σχέδιο του Σικελιανού προέβλεπε, εκτός από την αναπαράσταση του αρχαίου δράματος, και την ίδρυση του Δελφικού Πανεπιστήμιου. Αυτό θα είχε ως στόχο να ξεκινήσει στην πράξη μια νέα παγκόσμια πνευματική αμφικτιονία²⁷². Συνεπώς, στο σημείο αυτό διακρίνουμε την επέκταση του ονείρου στην κοσμοθεωρία του, πράγμα που σημειώσαμε νωρίτερα και στην ποίησή του, καθώς αυτή τη φορά υπερβαίνει τα όρια του εθνισμού μέσα από την δημιουργία μιας παγκόσμιας ακαδημαϊκής κοινότητας στους Δελφούς.

Επιπροσθέτως, η επέκταση του ονείρου στην κοσμοθεωρία, εκτός από Δελφικό Πανεπιστήμιο, σηματοδοτείται και από την ανάδειξή του σε σύμβολο μέσα από την μυθική μορφή του Προμηθέα. Άλλωστε, αναφέραμε νωρίτερα στον «Διθύραμβο» ότι επιδόθηκε με ζήλο, ιδίως κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του, στο αρχαίο δράμα. Σαν σύγχρονος Περικλής, ο Σικελιανός θεωρούσε το θέατρο πνευματικό όργανο ικανό για την ανύψωση του λαού²⁷³. Γι' αυτό τον λόγο επιδόθηκε με ζήλο στο αρχαίο δράμα. Μάλιστα, η επιλογή της συγκεκριμένης τραγωδίας του Αισχύλου δεν είναι καθόλου τυχαία, εάν αναλογιστούμε ότι ο Προμηθέας εκφράζει τον ήρωα που ανέλαβε με αυτοθυσία να δωρίσει στους ανθρώπους την φωτιά, που μέχρι τότε ήταν αποκλειστικό προνόμιο των θεών.

Αυτό σημαίνει ότι ο ίδιος ο ποιητής εκφράζει με το έργο του ένα είδος σύγχρονου Προμηθέα, ο οποίος μέσα από την ποίησή του κατορθώνει να παραδώσει στο κοινό ένα γνήσιο κράμα ποιητικής που αποτελείται από τη συνένωση της αρχαίας ελληνικής παράδοσης με τη νέα και αυτό επειδή κατέχει την ξεχωριστή ικανότητα να αντιλαμβάνεται το αρχαίο πνεύμα, και να το συνειδητοποιεί όπως ο *Αλαφροϊσκιωτος*. Ο κόσμος του ποιητή έχει ηρωικό μέγεθος²⁷⁴. Όπως ο μυθικός Προμηθέας κατάφερε με την φωτιά να προωθήσει την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού, με ανάλογο τρόπο ο Σικελιανός επιδιώκει μέσω της «Δελφικής Ιδέας» να δώσει τα φώτα του στον κόσμο

²⁷² Λίνος Πολίτης (2014) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 240.

²⁷³ Mario Vitti (2008) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 339.

²⁷⁴ Μάρκος Αυγέρης (1993) *Έλληνες Λογοτέχνες*, ό.π., σ. 157.

για την προώθηση του πολιτισμού μέσα από τη συνάντηση Ανατολής και Δύσης στους Δελφούς.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι το όνειρο συνιστά μια πολύπλευρη έννοια στην σικελιανική ποίηση. Όπως επισημάναμε, εξαπλώνεται με ραγδαίους ρυθμούς τόσο στο έργο του ποιητή, όσο και στην κοσμοθεωρία του, λαμβάνοντας παράλληλα τη μορφή συμβόλων μέσα από πίνακες ζωγραφικής και γλυπτά, τα περισσότερα εκ των οποίων προέρχονται από την αρχαία ελληνική παράδοση. Ο Σικελιανός, εν τέλει, αποτελεί τη μοναδική ίσως περίπτωση στα νεοελληνικά γράμματα, που όχι μόνο κατόρθωσε να εκφράσει το αρχαίο παρελθόν μέσα από την ποίησή του, αλλά επιπλέον τόλμησε σε μια ιδιαίτερος δύσκολη εποχή να οραματιστεί την δημιουργία μιας νέας πνευματικής αμφικτυονίας.

Και το σημαντικότερο, κατά την γνώμη μου, είναι πως συνιστά τον μοναδικό νεοέλληνα ποιητή που επιχείρησε να εφαρμόσει στην πράξη όλα όσα διακήρυττε μέχρι τότε με τον λόγο του, καθιστώντας τον εαυτό του έτσι ως τον ποιητή-προφήτη όχι μόνο της γενιάς του αλλά και της σύγχρονης Ελλάδας. Κατόρθωσε αυτό που μπόρεσαν ελάχιστοι άνθρωποι, αυτό που εξέφρασε με τον καταληκτικό στίχο του ποιήματος «Γιατί βαθιά μου δόξασα» που αποτελεί ολόκληρο τον πυρήνα της κοσμοθεωρίας του: «να που ο μέγας Θάνατος μου γίνηκε αδερφός!...».

Ολοκληρώνοντας, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στην τεράστια πνευματική κληρονομιά που αφήνει πίσω του ο ποιητής, τόσο ο ίδιος όσο και η πρώτη του σύζυγος, Εύα Πάλμερ, η οποία στάθηκε αρωγός στο δύσκολο έργο των πνευματικών του αναζητήσεων²⁷⁵. Ίσως κάποια στιγμή το όνειρο του Σικελιανού και της συζύγου να ξαναζωντανέψει, και να επέλθει η λύτρωση των λαών, η οποία προμηνύεται στην «Ιερά Οδό» και στην «Σίβυλλα».

---

²⁷⁵ Σύμφωνα με την Anastasia Psoni το όνειρο της Δελφικής Ιδέας δεν έχει ξεχαστεί, καθώς έχει προταθεί στην UNESCO και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο η διοργάνωση πολιτισμικών φεστιβάλ στους Δελφούς. Anastasia Psoni (2018) *The Image of the Feminine in the Poetry of W. B. Yeats and Angelos Sikelianos*, ό.π., σσ. 398-399.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

- Σικελιανός, Άγγελος (1970), *Θυμέλη*, τόμ. Α΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (2008), *Λυρικός Βίος*, τόμ. Α΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (1966), *Λυρικός Βίος*, τόμ. Β΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (1966), *Λυρικός Βίος*, τόμ. Γ΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (1967), *Λυρικός Βίος*, τόμ. Δ΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (1968), *Λυρικός Βίος*, τόμ. Ε΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (1978), *Πεζός Λόγος*, τόμ. Α΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (1980), *Πεζός Λόγος*, τόμ. Β΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.
- ___ (1983), *Πεζός Λόγος*, τόμ. Δ΄, φιλολογική επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα: Ίκαρος.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

- Abrams, M. H. (2010), *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων*, μτφρ. Δεληβοριά Γιάννα-Χατζηωάννου Σοφία, Αθήνα: Πατάκης.
- Giannakopoulou, Liana (2007), *The Power of Pygmalion. Ancient Greek Sculpture in Modern Greek Poetry, 1860-1960*, Bern: Oxford.
- Freud, Sigmund (2017), *Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση*, μτφρ. Μυλωνά Νίκη, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία ΑΕ.
- ___ (2008), *Το εγώ και το αυτό*, μτφρ. Παναγιωτοπούλου Δανάη, Αθήνα: Πλέθρον.
- Psoni, Anastasia (2018), *The Image of the Feminine in the Poetry of W. B. Yeats and Angelos Sikelianos*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Vitti, Mario (2008), *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: Οδυσσέας.

- Αυγέρης, Μάρκος (1993), *Έλληνες λογοτέχνες*, Αθήνα: Ίκαρος
- Βογιατζόγλου, Αθηνά (1999), *Η μεγάλη ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη ζωή του Σικελιανού*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- ___ (2005), *Η γένεση των πατέρων. Ο Σικελιανός ως διάδοχος των εθνικών ποιητών*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Βοσνιάδου, Στέλλα (επιμ.) (2012), *Ψυχολογία*, μτφρ. Κοπάση Έλσα, Αθήνα: Gutenberg.
- Καλλιπολίτης, Βασίλης (επιμ.) (1990), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα: Εξάντας.
- Καψωμένος, Ερατοσθένης (επιμ.) (2014), *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού – Επιλογή κριτικών κειμένων*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κουρνούτος, Γεώργιος (γενική εποπτεία) (1976), *Εγκυκλοπαίδεια «Δομή»*, τόμ. ΙΑ΄, Αθήνα: Δομή.

- Μαλάμου, Μαντώ (2014), *Τα προσωπεία του Διονύσου. Η Θυμέλη του Άγγελου Σικελιανού και το αρχαίο δράμα*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Μπουρναζάκης, Κώστας (2006), *Χρονογραφία Άγγελου Σικελιανού (1884-1951)*, Αθήνα: Ίκαρος.
- Παπαγεωργίου, Αθανάσιος (επιμ.) (1998), *Άγγελος Σικελιανός Εύα Palmer-Σικελιανού. Δελφικές Εορτές. Ειδικόν αφιέρωμα της επιθεωρήσεως Ηώς*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Παπαδάκη, Λία (1995), *Το εφηβικό πρότυπο και η Δελφική Προσπάθεια του Άγγελου Σικελιανού*, Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε. Ι. Ε.
- Πολίτης, Λίνος (2014), *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Στεργιόπουλος, Κώστας (1990), *Η Ελληνική ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία. Η ανανεωμένη παράδοση*, τόμ. Γ', Αθήνα: Σοκόλης.
- Φούλερ, Πήτερ (1988), *Τέχνη και ψυχανάλυση*, μτφρ. Κανάκη Ηρώ, Αθήνα: Νεφέλη, Βιβλιοθήκη της τέχνης.
- Φρόντ, Σίγκμουντ (1997), *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφρ. Αναγνώστου Λευτέρης, Αθήνα: Επίκουρος.
- ___ (2016), *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας. Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφρ. Σαγκριώτης Γιώργος, Αθήνα: Μίνωας.
- Χαρτοκόλλης, Πέτρος (1999), *Λογοτεχνία και ψυχανάλυση*, Αθήνα: Θεμέλιο.

ΑΡΘΡΑ & ΔΟΚΙΜΙΑ

- Keeley, Edmund, «Ο Σικελιανός και η ελληνική μυθολογία», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014), επιμ. Καψωμένος Ερατοσθένης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Levesque, Robert, «Εισαγωγή στη Μητέρα θεού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014)²⁷⁶.
- Liddell, Robert, «Η ποίηση του Άγγελου Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Sherrard, Philip, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).

- Αγγελάτος, Δημήτρης (2009) «Τέχνες του χώρου και τέχνες του χρόνου. Ένα σχήμα για μεθοδολογικούς όρους και όρια στις σύγχρονες διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις», στο *Επιστημονικό Συμπόσιο. Τα όρια των ειδών στην τέχνη σήμερα* (31 Μαρτίου & 1 Απριλίου 2006), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.
- ___ «Ο Άγγελος Σικελιανός και το Ρομαντικό πρίσμα αντίληψής του για τον Υπερρεαλισμό», Πηγή:
http://www.phil.uoa.gr/fileadmin/phil.uoa.gr/uploads/Tomeas_MNEF/

²⁷⁶ Τα πλήρη στοιχεία του συλλογικού τόμου αναγράφονται στην Βιβλιογραφία στο πεδίο «Συγγράμματα».

Publications/Aggelatos_pub/Angelatos_articles/Symm.-arithm.36__2005_.pdf, Ημ. πρόσβασης: 7-7-2020.

- Αντωνόπουλος, Γεώργιος, «Η σχέσις ανθρώπου-κόσμου στον Αλαφροΐσκιωτο», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Γουνελάς, Χ.-Δ., «Κρατύλος και Σικελιανός: Μεταφυσική και Ποίηση», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Δεσποτόπουλος, Ι. Κ., «Ο Σικελιανός και τα μυθικά σύμβολα», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Δημόπουλος, Τάκης «Ο Διθύραμβος του ρόδου», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- ___ «Οι πηγές της Δελφικής Ιδέας», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995³), Τετράδια «Ευθύνης», τχ. 11.
- Ελύτης, Οδυσσέας, «Πέντε κορυφαίοι νεοέλληνες λυρικοί: Σολωμός – Κάλβος – Παλαμάς – Καβάφης – Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Θεοτοκάς, Γιώργος, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Θλιβέρη, Χαρά, «Προς μια δημοκρατική κατανόηση του Τόπου και του Λόγου: Η Ολυμπία του Άγγελου Σικελιανού» (2016), *Πάπυροι - Επιστημονικό Περιοδικό*, τχ. 5.
- Καραντώνης, Αντρέας, «Στοχασμοί για την ποίηση του Άγγελου Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Λαμπρίδη, Έλλη, «Σχόλιο στη *Μητέρα θεού*», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Μαλάμου, Μαντώ, «Μύθος και ιστορία στο θέατρο του Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Παναγιωτόπουλος, Σπύρος, «Ο ιεροφάντης κ' η ιέρεια», στο *Άγγελος Σικελιανός Εύα Palmer-Σικελιανού. Δελφικές Εορτές. Ειδικόν αφιέρωμα της επιθεωρήσεως Ηώς* (1998), επιμ. Παπαγεωργίου Αθανάσιος, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Πανσέληνος, Ασημάκης, «Άγγελος Σικελιανός ή τα πολιτικά πρόσωπα των θεών», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Παπανούτσος, Ε. Π., «Το πνευματικό κλίμα της σικελιανικής ποίησης», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Παράσχος, Κλέων, «Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- ___, «Άγγελου Σικελιανού: Σίβυλλα», στο περιοδικό *Νέα Εστία*, τόμ. 28, τχ. 335, Αθήνα: 1-12-1940.
- Πασαγιάννης, Σπήλιος, «Ο Αλαφροΐσκιωτος», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Πλακάς, Δημήτριος, «Η Σίβυλλα του Σικελιανού», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995).
- Πλησής, Κυριάκος, «Ένας μνημένος», στο *Κότινος στον Άγγελο Σικελιανό. Τριάντα χρόνια από τον θάνατό του* (1995).

- Σβορώνος, Νίκος, «Προτάσεις για τη μελέτη της ιδεολογίας του Σικελιανού», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Σικελιανού, Εύα, «Ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Άγγελου Σικελιανού* (2014).
- Φράγκος, Βασίλης, «Η απάντηση του Σικελιανού στο πρόβλημα του αιώνα μας», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Φράγκου-Κικίλια, Ρίτσα, «Το Κατορθωμένο Σώμα», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).
- Φυλακτού, Αντρέας, «Ο αρχαιοελληνικός μύθος στον Λυρικό Βίο», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού* (2014).

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Graham Goulder Hough, *Encyclopedia Britannica*, Πηγή: <https://www.britannica.com/biography/John-Keats/The-year-1819>, Ημ. πρόσβασης: 21-1-20.
- Hall, Ned (2012) «David Lewis's Metaphysics», στο Edward N. Zalta (ed), επιμ. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2012 έκδοση). Center for the Study of Language and Information, Stanford University. Πηγή: <https://www.plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/lewis-metaphysics/>, Ημ. πρόσβασης: 2-7-2020.
- Reynolds, Joshua, Πίνακας του Ηρακλή, The State Hermitage Museum, Αγία Πετρούπολη. *Πύλη για την ελληνική γλώσσα*. Πηγή: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/navigator/browse.html?object_id=40028, Ημ. πρόσβασης: 24-1-20.
- «Metaphysics», στο *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Πηγή: <https://www.plato.stanford.edu/entries/metaphysics>, Ημ. πρόσβασης: 2-7-2020.
- Μεταπόντιο (Κάτω Ιταλία), Αργυρός στατήρ, 520 π.Χ., Πηγή: <http://www.alphanumismatics.gr/coinknow.aspx?id=7>, Ημ. πρόσβασης: 29-10-2020.
- Μιχαηλίδης, Τάσος, (2018) «Φρόνιμοι και Λογοτεχνία: Η ψυχανάλυση ως μέθοδος ερμηνείας των λογοτεχνικών έργων», Πηγή: https://www.academia.edu/39747786/%CE%A6%CF%81%CF%8C%CF%85%CE%BD%CF%84_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%9B%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1_%CE%97_%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%BB%CF%85%CF%83%CE%B7_%CF%89%CF%82_%CE%BC%CE%AD%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD_%CE%AD%CF%81%CE%B3%CF%89%CE%BD, Ημ. πρόσβασης: 28-9-20.

Το ανάγλυφο του Ιλισού, *Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα*, Πηγή: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/art/page_136.html, Ημ. πρόσβασης: 23-1-20.